

2/95

Kvinneløst

Nordisk
forum

0000

UNIVERSITETET I OSLO
Inkl. Åvds. f. nordisk språk og litteratur

Z
Kvi

is av Sekretariatet for kvinneforskning i

Norges forskningsråd

0000

KVINNEFORSKNING
fra Norges forskningsråd
Sekretariatet for kvinneforskning
Årgang 19, 1995

Redaksjonen:
Sekretariatet for kvinneforskning
Ansvarlig redaktør: Tove Beate Pedersen
Redaktør: Elin Svenneby
Omslag: Harald Gulli
Sats: Jet Z
Trykk: GCS AS
ISSN: 033-0265

Utkommer med 4 nummer pr. år.
Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.
Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr. 60,-
Abonnement: kr. 200,-

Post: 0809.22.37444

Redaksjonens adresse:
KVINNEFORSKNING
Norges forskningsråd
Postboks 2700 St. Hanshaugen
0131 Oslo

I SEKRETARIATET:
Seksjonsleder Tove Beate Pedersen
Rådgiver Elin Svenneby
Konsulent Evy Haneborg
Konsulent Toril Finsen Enger
Sekretær Karin Anker Hassel

Likestillingsrådgiver Anne Søyland er administrativt tilknyttet SKF.

Kjære leser!

Nordisk forum 1994 er begrunnelsen for denne samlingen med artikler i fire språkdrakter. I den finske byen Åbo møttes 16.000 kvinner og noen få menn en varm augustuke i fjor til et mangfold av arrangementer i tilknytning til Nordisk Råds offisielle likestillingskonferanse. Likestillingsministrene – med byråkrater og organisasjonsrepresentanter – skulle behandle hovedområdene for det nordiske likestillingssamarbeidet for perioden 1995–2000. Målet var (intet mindre enn) et likestilt samfunn i år 2000! Vi andre kunne lytte, lære, prate, diskutere, danse, spise og drikke på et mylder av seminarer, tematorg, aktiviteter, utstillinger, forestillinger, fortausrestauranter, idrettsbaner og busskøer. Her kunne vi få opp øynene for, få bekreftet eller fornyet engasjementet for likestilling, kvinnekamp og kvinneforskning. Mer om dette siden i bladet!

Vi valgte artikler til dette nummeret blant bidragene fra kvinneforskerne på Nordisk forum. Noe er nytt, noe er publisert andre steder tidligere. I disse EU-tider bør kvinneforskerne i Norden fortsette sitt samarbeid som før, og kanskje helst styrke båndene. Dette nummeret av *Kvinneforskning* er et bidrag i så måte. Vi ønsker våre lesere en riktig god «Internor»-reise i det mangfoldige, nordiske kvinneforsknings-landskapet.

Kerstin Norlander fra Sverige er første stopp. Hennes artikkel handler om storkapitalen og dens tilblivelse. Hvordan ble kapitalisten en mann, hvor ble det av de kvinnelige kapitalistene, som det fantes mange av i Sverige rundt århundreskiftet? For å besvare dette spørsmålet diskuterer Norlander den

patriarkale lovgivningen, eiendomsforvaltningen og mennenes kunnskapsmonopol.

Fra storkapitalen penser vi over til storbyen. Danske Yvonne Mørck er opptatt av de kulturmøter som der finner sted, om de skal forstås som eksotiske utvidelser av forretningslivet, som religiøse invasjonjer eller som en øket sosial kontroll. Mørcks forskning dreier seg om å finne ut hvordan en urban, etnisk identitet utvikles, og hva kjønn betyr i denne sammenhengen.

Vi ankommer Norge og gir ordet til Lisbeth Mikaelsson og de kvinnelige misjonærene Hanna Nygaard, Annie Skau Berntsen og Hanna Holthe. De beretter om sine misjonæropplevelser gjennom reiser og opphold der de kunne «faa vidne om den kjære Frelser for store og smaa».

I det engelskspråklige bidraget henter Margaret McFadden fram en rekke finske «internasjonalister» som var født på 1800-tallet og gir dem nytt liv. Noen har vi hørt om, blant de mest kjente er fredsforkjemperen Fredrika Bremer og male-rinnen Helene Schjerfbeck.

Så ruller vi videre til Norge, og nå til skogs. Berit Sanness setter skogbrukets mannsdominans på dagsordenen, og hevder at det overser de kvinnelige forbrukerne. Tømmeret gir råstoffet til aviser, bøker, hus og møbler. Kvinnen har vært utestengt fra skogbruket, men har tatt – og tar – beslutninger om mange skogbruksprodukter. Hvordan skal hun få tilgang på nok kunnskap til å treffe miljøvennlige valg? spør Sanness.

Og så igjen et opphold i Danmark, denne gangen hos Johanne Maria Jensen

og hennes fotografier. Høytider, fester og ferier blir forevige og bevart i familiens fotoalbum, mens hverdagens mange gjøremål mangler. I det private fotografiets grenseland finnes ikke døden, mens vi nå tør å vise fram graviditet og fødsel. Fotografiet setter en indre fortelling i gang, sier Jensen; fotografiet åpner erindringsens billedbok. Vi bør derfor bli mer kritiske til hva vi velger å ta bilder av!

Hos Else-Britt Kjellqvist fra Sverige stanser vi hos skamfølelsen, den som kan komme til å «nafsa oss i hälarne, för att till sist rejält bita sig fast.» Men, fortsetter Kjellqvist: «En dag fick jag nog, vände mig om och beslöt att i stället gå i motsatt riktning, mot skammen och tvärs igenom den med hopp om att kanske fånga dess väsen.»

Vi vender også om, og besøker hekser og trollfolk sammen med danske Anne Margrete Berg. Men hva *vet* vi egentlig om fortidens trollfolk og trolldomsfølgelser, spør hun, og stiller seg tvilende til om det i det hele tatt er mulig for oss nålevende å forstå hva trolldom var.

Lenger bak i bladet finnes flere bidrag

fra Nordisk forum: Asbjørg Fyhn presenterer nordkalott-nettverket Femina Borealis, og Harriet Clayhills reflekterer over kvinnelivet slik hun fant det på museene i Åbo – denne augustuken.

Men vår nordiske rundtur er ikke avsluttet. To av bokmelderne har geografisk tilhørighet på den andre siden av kjølen: «etternavnesøstrene» Britta og Eva Lundgren. De har selskap med de så vidt vites fastboende norske: Åse Ege-land og Berit Ås.

Det ser lyst ut for videre samarbeid blant kvinneforskere i Norden. Den 2. august, under Nordisk forum i Åbo, ble den nordiske foreningen for kvinneforskning stiftet. Som leder for den første perioden ble Gerd Bjørhovde ved Universitetet i Tromsø valgt. Og ny koordinator for nordisk kvinneforskning er tilsatt: daglig leder ved Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo, Fride Eeg-Henriksen. Hun blir fast spaltist hos oss, med «Frides side» fra og med neste nummer!

Red.

Innhold

<i>Kerstin Norlander: Hur kapitalisten blev en man</i>	5
<i>Yvonne Mørck: Når kønnet kommer til byen: Modernitet, multikulturalisme og køn</i>	13
<i>Lisbeth Mikaelsson: Kvinner, kall og skrift belyst ved livsskildringer av kvinnelige misjonærer</i>	28
<i>Margaret McFadden: «By knowing each other better». Finnish women in the 19th century Atlantic community</i>	43
<i>Berit Sanness: Kvinnelige forbrukeres nøkkelrolle</i>	60
<i>Johanne Maria Jensen: Fotografiet åpner erindringens billedbog</i>	69
<i>Else-Britt Kjellqvist: Den kvinnliga skammen</i>	74
<i>Anne Margrete Berg: Hekse, troldfolk og andre kriminelle</i>	81

BOKOMTALER

<i>Liv Emma Thorsen: Det fleksible kjønn. Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinne 1920–1985. Omtalt av Britta Lundgren</i>	88
<i>Siri Ingeborg Bruem og Guri Drottning Aarnes: Å sette pris på damer – et feminint innslag i distriktsdebatten. Omtalt av Åse Egeland</i>	91
<i>Esther Ngan-Ling Chow and Catherine White Berheide (eds.): Women, the Family, and Policy, A Global Perspective. Omtalt av Berit Ås</i>	93
<i>Jorunn Voll: Du skal ikkje elske. Lesbisk kjærleik i kristen-Norge. Omtalt av Eva Lundgren</i>	96

LITTERATURKOMMENTARER	100
-----------------------------	-----

MØTER, SEMINARER, KONFERANSER	102
-------------------------------------	-----

LITT AV HVERT	110
---------------------	-----

MØTER SOM KOMMER	114
------------------------	-----

PUBLIKASJONER	115
---------------------	-----

SKFs journalistpris 1995!

Sekretariatet for kvinneforskning (SKF) har opprettet en *pris for journalister som har synliggjort og popularisert kvinnelige forskere og/eller kvinneforskning.*

I retningslinjene for pristildelingen står at rett til å foreslå kandidater har *Kvinneforskings* abonnenter, sentrene for kvinneforskning og SKFs fagråd.

Vi oppfordrer derfor våre abonnenter til å komme med forslag til prisvinner(e). Frist for innsending av forslag er 15. desember 1995.

Juryen består av en representant fra SKFs fagråd, en representant fra Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo, samt SKFs daglige leder.

Hur kapitalisten blev en man

Av Kerstin Norlander

I savnet etter en sønn klager den kjente svenske liberaleren og stor-kapitalisten Lars Johan Hierta i et brev til sin yngste datter Anna, skrevet i 1866: «Om du varit gosse, vad vi då skulle ha funderat tillsammans på varjehanda nyttiga ting – affärer!» Kerstin Norlander funderer i sin tur på konteksten for dette utsagnet: den patriarkale lovgivningen, mannen som eiendomsforvalter og det mannlige kunnskapsmonopolet.

Idag, mer än ett sekel senare, publicerar en av Sveriges största morgontidningar varje sommar en sammanställning av vilka som har makten inom svenskt näringsliv. Ungefär 96–97 % av dessa makthavare är män. Även idag tycks alltså könet vara avgörande eftersom endast så få, bara 10–15 kvinnor, har lyckats tränga sig in i denna mansdominerade elit. Vänder man sig till den vetenskapliga litteraturen, som behandlar frågor om makt inom företag, för att få veta varför det just inom företag är en sådan ojämlik maktfördelning mellan män och kvinnor upptäcker man att detta inte alls har undersökts. I forskningen om företag och företagande knyts makten över företagen oftast till ägande av kapital; den som äger har makt. Kapitalisten framträder i litteraturen till synes utan kön men är underförstått en man.¹ Om sambandet ägande–makt gäller skulle kvinnor således inte äga kapital i samma utsträckning som män eftersom de inte

har någon plats i det svenska näringslivets toppskikt. Vad beror det på? Hur kan det komma sig att kapitalisten är en man?

För att få svar på dessa frågor måste man söka sig tillbaka till den period då det moderna, industrikapitalistiska företaget tog form i samband med industrialiseringen, vilket skedde i Sverige runt sekelskiftet 1900. Mitt perspektiv är nämligen att förhållandena idag beror på vad som har hänt tidigare. Vårt samhälles utformning är ett resultat av en mycket lång och långsam förändringsprocess. Mycket av vårt tänkande och sätt att handla har rötter långt tillbaka i tiden; Äldre tider har överlagrats in i vår tid. Detta illustreras väl när det gäller makt över företag. I min forskning undersöker jag bland annat om män och kvinnor hade lika möjligheter att få makt över företag under den period då företaget blev en central institution i samhället, genom att undersöka förhållandet i ett

enskilt företag, Liljeholmens Stearinfabrik (LSAB) som är en av Sveriges äldsta kemisk-tekniska företag, grundat redan 1839.²

Den patriarkala lagstiftningen

1872 omvandlades LSAB till ett aktiebolag. Företagets verksamhet reglerades därmed av aktiebolagslagen. Beträffande ägandet av företag och den makt som var förknippad med ägandet står i lagen att varje ägd aktie motsvarar en röst på bolagsstämman. På bolagsstämman avgjordes alla viktiga frågor som val av styrelse, ekonomisk inriktning på verksamheten, vinstutdelning mm. Den som ägde aktier skulle alltså ha rätt att via sin röst på bolagsstämman bestämma över företaget.³ Den idé som ligger till grund för denna lag är densamma som ligger till grund för de politiska rättigheterna; En man (!), en röst, dvs ett modernt liberalt tänkande i vilket den enskilde individen och dennes rättigheter är central. I forskning om företagande och makt över företag har man utgått från denna lag och dess tolkning av äganderätten.

Men det fanns vid denna tid annan lagstiftning som var minst lika viktig för maktutövningen i företag som aktiebolagslagen – nämligen den lagstiftning som reglerade förhållandena mellan medlemmarna i ett hushåll, familjelagstiftningen. Denna lagstiftning var präglad av ett helt annat tänkande än det i aktiebolagslagen. Här står kollektivet (jordbrukssamhällets hushåll) och inte individen i centrum. Lagstiftningen var patriarkal till sin karaktär. Mannen (fadern/maken) bestämde över hushållets medlemmar (hustru och barn). Han representerade hushållet utåt, till exempel i domstolar, och han förvaldade ensam hushållets egendom. Enligt grundregeln i

lagstiftningen ägdes egendomen av man och hustru gemensamt. Undantag från denna grundregel kunde ske. En kvinna eller man kunde genom villkor i testamente eller vid gåva erhålla egendom som enskild. Men för kvinnans del innebar detta egentligen ingenting eftersom mannen ändå ägde rätt att förvalta hennes egendom. Denna lag som nedtecknades 1734 reformerades något under 1800-talet men gällde i huvudsak fram till 1921. För den gifta kvinnans del innebar detta att hon var omyndig ända fram till 1921 och därmed underställd sin make, medan den ogifta från 1863 blev myndig vid 25 års ålder (1884 från 21 års ålder). Konsekvensen av denna lagstiftning var att män och kvinnor hade helt olika möjligheter att utöva den rätt som fastställdes i aktiebolagslagen och att kvinnans möjligheter var kopplad till hennes civilstånd.⁴

Detta är den rättsliga ramen för vad som utspelades i LSAB vid sekelskiftet. LSAB grundades av Lars Johan Hierta. Företaget omvandlades till aktiebolag i samband med hans död. De som då ärvde Hiertas aktier (2/3 av alla aktier) var hans barn – hans då vuxna döttrar – och ett barnbarn. Vilka möjligheter hade då dessa kvinnor att agera som ägare till företaget? Hur påverkades deras handlingsförmåga av motsägelsen mellan den individcentrerade aktiebolagslagen och den hushållsorienterade familjelagstiftningen? Låt oss titta närmare på systrarnas livsöden!

Kvinnor som kapitalägare

Äldst var Hedvig. Hon var inte gift. Enligt lagen skulle hon alltså vara myndig. Men i samband med den lagändring som gjorde den ogifta kvinnan myndig 1863, utformades en speciell tilläggsparagraf. I

den stod att den myndiga kvinnan kunde, på egen begäran, bli omyndigförklarad. Det enda hon behövde göra var att skicka in ett brev till domstolen. Om män däremot skulle bli omyndigförklarad krävdes en omfattande rättslig och eventuellt medicinsk prövning. Ogifta kvinnor kunde alltså på grund av tilläggsparagrafen utsättas för påtryckningar från familj och släkt, som de ofta var beroende av i olika avseenden till exempel för sin försörjning, och åter ställas under faderns, broderns eller annan mans förmynderi. I Hedvigs fall utnyttjades denna paragraf. Hon ställdes av släkten under förmyndare. Hedvig kunde därför under sin livstid inte förvalta sin egendom. Den användes av hennes släkt för olika syften. Bland annat för att hennes systerdotters man, den kände ögonläkaren Erik Nordenson, skulle få ett eget sjukhus när han misslyckats med att bli professor vid Karolinska institutet. Släktens kontroll av Hedvigs aktier i LSAB bidrog också till att Nordenson kunde bli styrelseordförande i LSAB 1900.⁵

Den näst äldsta dottern hette Bertha. Hon levde i ett vid den tiden traditionellt, borgerligt äktenskap. Hon gifte sig 20 år gammal med en dubbelt så gammal man, Pontus Kleman. Berthas fall är intressant för hon var gift med en man som släkten med tiden kom att uppfatta som farlig. Han var, när paret gifte sig, på toppen av sin karriär, förmögen och framgångsrik. Emellertid utvecklades hans affärer i negativ riktning och han gick i konkurs två gånger, vilket var ovanligt vid denna tid. Hierta som då fortfarande levde ordnade, genom sitt testamente, att Bertha skulle äga den efter honom ärvda förmögenheten enskilt och den skulle förvaltas av en god man och inte av Pontus. Detta för att hindra Pontus från att spekulera bort förmögenheten och ställa Bertha

på bar backe, vilket var många gifta kvinnors öde vid denna tid. Detta innebar att varken Bertha eller Pontus kunde förvalta de ärvda aktierna. Exemplet Bertha visar hur rättslös den gifta kvinnan var, men också hur utelämnad hon var till släktens gottfinnande. I detta fall skyddade hennes far henne mot hennes egen man. Efter faderns död kunde släkten på grund av Hiertas arrangemang, liksom i fallet Hedvig, använda Berthas egendom för sina syften. Även hennes egendom användes för att installera Erik Nordenson som styrelseordförande.

De två yngsta döttrarna, Ebba och Anna, var båda gifta. De var bägge aktiva i den framväxande borgerliga kvinnorörelsen och startade föregångaren till Fredrika-Bremer-förbundet «Föreningen för gift kvinnas rätt till sin egendom». Föreningen arbetade med att få till stånd en lagändring så att gifta kvinnor själva skulle kunna förvalta sin egen egendom, om hon ägde den enskilt. Den lyckades 1874 få till stånd en sådan ändring. De båda systrarna hade ärvt större delen av föräldrarnas förmögenhet som enskild. Detta innebar att de hade möjlighet att själva agera som aktieägare på det sätt som aktiebolagslagen angav. Men, det gjorde de inte. I stället valde de att överlåta till sina män att förvalta egendomen. För detta val spelade bland annat dåtidens föreställningar om manligt och kvinnligt en mycket viktig roll.⁶ Ebbas man, August Lind af Hageby, blev efter svärfaderns död direktör i LSAB. Annas man, Gustav Retzius, som var professor vid Karolinska institutet (en professur inrättad med pengar från den Hiertska förmögenheten), deltog inte i den dagliga skötseln av LSAB men gick på bolagsstämmorna. I stället ägnade han sin tid bland annat åt tidningen Aftonbladet som ägdes av hans fru.

Systrarna Hedvig, Bertha, Ebba och Anna ägde alltså betydande aktieposter i LSAB, men förvaltade inte sin egen förmögenhet.

Det fanns också en femte syster, Clara. Hon dog dock 1863 när hon födde sin son Carl. Hennes arvslott kom därför att tillfalla sonen. När han ärvde aktierna 1872 efter morfadern var han minderårig och hans far, Ludvig von Platen (som inte själv ägde någon förmögenhet), var hans förmyndare. När Carl fyllde 21 år och skulle bli myndig såg emellertid Ludvig till att sonen blev omyndigförklarad med sig själv som förmyndare, vilket gav honom möjlighet att inta en plats i LSAB:s ledning. Exemplet Carl visar att inte bara kvinnor underordnades den patriarkala makten i familjen utan också barn. Han var tillsammans med sina mostrar underordnad ett dominanssystem som också innefattade ett element av manlig makt över män – den äldre mannens makt över den yngre.

Lars Johan Hierta var känd för sina kvinnoaffärer. Han hade också en utomäktenskaplig dotter som var uppfostrad tillsammans med de andra dottrarna. Hon hette Carin. Under 1840-talet, när LSAB fortfarande höll på att etableras, anställde Hierta en ung kemist, Fritz von Rothstein. 1856 giftes Carin bort med Fritz och Fritz gjordes samtidigt till delägare i LSAB.⁷ Efter en tid lämnade han dock företaget. Carin ärvde som utomäktenskapligt barn betydligt mindre än halvsysrarna. Hon fick en summa pengar som ingick i parets gemensamma egendom och för denna köpte Fritz aktier i LSAB. 1878 invaldes Fritz i företagets styrelse och blev dess tekniska chef fram till sin pensionering. Paret von Rothstein är typexemplet på egendomsägande inom äktenskapet. Paret ägde gemensamt egendomen men den

förvaltades enbart av mannen, helt i enlighet med dåtidens familjelagstiftning.

Mannen som egendomsförvaltare

Hierta hade ingen legitim son. Vid denna tid var det sonen som skulle ta över efter fadern, i jordbruk, handel och industri. I Hiertas fall, då en son saknades, löstes successionsordningen enligt den patriarkala traditionen så att svärsönerna tog över sonens roll. August Lind af Hageby, Ludvig von Platen och Fritz von Rothstein tog alla del i driften av LSAB. Pontus Kleman utestängdes på grund av den risk han representerade. Gustav Retzius föredrog sitt arbete som professor och som chefredaktör på Aftonbladet. Förutsättningen för att svärsönerna kunde ta över skötseln av LSAB efter svärfadern var att deras hustrur hade en underordnad position i äktenskapet. Detta gav svärsönerna bland annat möjlighet att förvalta de förmögenheter som kvinnorna ärvt. Själva ägde de nästan ingenting. Detta förhållande avspeglas väl i hur aktiekapitalet företrädde i styrelsen. Till exempel, 1880 representerade styrelsen, som då var företagets ledning och skötte nästan allt vardagligt arbete, i egenskap av individuellt ägda aktier, dvs ägare i aktiebolagslagens mening, endast 17% av aktiekapitalet. Om däremot svärsönernas förvaltning och kontroll av de kvinnliga ägarnas och Carls aktier inkluderas representerade styrelsen 75% av aktiekapitalet. Företaget var alltså i praktiken ett familjeföretag som leddes av familjens manliga överhuvuden, även om det formellt sett var ett aktiebolag.

Detta visar att under den tidiga svenska industrialiseringen dominerade fortfarande ett traditionellt sätt att byta

egendom trots att egendomens *form* var ny – kapital istället för jord. Äktenskapet var fortfarande, precis som i jordbruks-samhället, medlet för att byta egendom. Ekonomiska resurser överfördes från en man i en äldre generation (Hierta) via kvinnor (döttrarna) till män i en yngre generation (svärsönerna). I denna överföringsprocess var ägandet av egendomen mindre viktig. Det viktiga var vem som hade rätt att *förfoga* över och kontrollera egendomen. Den juridiska rätten att förfoga över egendom manifesterar en förståelse av kontroll och makt över egendom som ett manligt kompetensområde, en förståelse som dominerade i det förindustriella jordbrukssamhället. Föreställningen om mannens rätt att förfoga över och kontrollera egendom var förbunden med förståelsen av egendom som ett kollektivt ting och inte som något individuellt. Egendom ägdes inte – den användes, sköttes och förmedlades vidare från en generation till en annan, dvs egendom var något man förvaltade för att bli försörjd. Under den tidiga industrialiseringen levde dessa föreställningar kvar och låg till grund för praxisen i familjen Hierta. Det är i detta perspektiv som de kvinnliga aktieägarnas situation skall förstås. Att de ägde kapital är av mindre intresse. Det intressanta är att de, på grund av sin rättsliga ställning i familjen och släkten, inte kunde förvalta egendom. Kvinnorna kunde alltså inte bli aktieägare i den mening som beskrevs i aktiebolagslagen, även om de ägde aktier, eftersom de inte kunde förvalta sin egendom.

Manligt kunskapsmonopol

Söner ärvde företag och därmed makt; svärsöner gifte sig till detsamma. Exemplet Fritz von Rothstein visar på yt-

terligare en väg till makt som var öppen för män. Denna väg gick via utbildning. Fritz hade studerat vid den enda tekniska högskolan i Sverige, Teknologiska institutet, föregångaren till Kungl. Tekniska högskolan i Stockholm. Dåtidens företagsledare – om de hade formell utbildning – hade genomgått högre eller lägre teknisk utbildning, handelsutbildning eller hade enbart läroverksexamen. Dessa utbildningar var dock stängda för kvinnor och öppnades för dem först under 1900-talet. Till exempel kunde inte kvinnor skaffa sig den utbildning som Fritz hade förrän 1921. Det formella utbildningssystemet utestängde alltså kvinnor även från kunskap om företagande vid tiden för industrialiseringen.⁸ Det vanligaste sättet att utbilda företagare var emellertid genom upplärning inom företag. Via praktiskt arbete i ett företag eller vid en grosshandelsfirma i Sverige eller utomlands lärdes de unga männen upp i sitt framtida yrke. Här spelade släkt och vänskapsband en viktig roll.⁹

Utbildningen inom företagen var inte formellt reglerad men i enlighet med tidens praxis var den inte öppen för kvinnor. Hiertas döttrar till exempel, fick en mycket traditionell utbildning – guvernant i hemmet, privat flickskola, flickpension i utlandet samt praktisk träning i filantropiskt arbete. Deras kusin Leonard Smerling, lärdes däremot som ung manlig släkting upp till grosshandlare vid Hiertas grosshandelsfirma och tack vare morbroderns kontakter fick han dessutom en praktikplats utomlands. Smerling blev så småningom Hiertas högra hand och skötte de omfattande dagliga affärstransaktionerna. Mycket tack vare honom kom Hiertas olika företag att bli framgångsrika. En annan ung man, August Lindeberg, som var son till en av Hiertas nära vänner, lärdes också

1800-tallets utestängning av kvinnor från lärdomslivet är ett nytt fenomen. I medeltiden var kvinnor ett godt stycke på väg likställt med män. (Källa: Kvinnans kulturhistorie, bind 2, Universitetsförlaget 1985)

upp vid Hiertas grosshandelsfirma. Båda dessa män kom att spela en viktig roll även för LSAB.

Dåtidens tolkning av manlighet och kvinnlighet uteslöt Hiertas döttrar

från tillträde till faderns grosshandelsfirma. Men även här spelade lagstiftningen roll. Enligt den hade hushållets föreståndare, mannen, rätt att bestämma över hushållsmedlemmarnas arbetskraft, det

sk husbondeväldet. Denna lagstiftning försvann inte förrän på 1920-talet. Den gifta kvinnans man eller, för den ogifta kvinnan hushållets manliga överhuvud, hade alltså rätt att bestämma över kvinnans arbetskraft. Detta var en av anledningarna till att fäder inte var särskilt angelägna om att ge sina döttrar utbildning, eftersom kvinnan inte själv kunde bestämma om hon kunde använda den. Samma regel gällde även för Ebba och Anna och hade betydelse för att de lämnade ifrån sig rätten av förfoga över sin egendom till sina män. Männen hade nämligen rätt att bestämma om de som gifta kvinnor skulle få använda sin arbetskraft till att sköta ett företag eller inte. För den gifta kvinnan var makens rätt att bestämma över hustruns arbetskraft också kombinerad med makens rätt att representera hustrun i offentliga angelägenheter, som till exempel vid bolagsstämmor. Även i 1864 års näringsfrihetsförordning, som gav kvinnor rätt att driva företag, inskrevs makens rätt över hustrun. Utan mannens samtycke kunde inte den gifta kvinnan driva ett företag.

Även utbildningsvägen var alltså stängd för kvinnor, dels på grund av att det formella utbildningssystemet enbart utbildade män och dels därför att föreställningar om kvinnligt och manligt kombinerade med husbondeväldet uteslöt kvinnorna från de informella manliga arenorna.

Slutkommentar

Den könsteoretiska forskningen har visat att det som vi uppfattar som manligt och kvinnligt är konstruerat genom en ständigt pågående, komplex historisk process. Det som vi uppfattar som kvinnligt och manligt är tidsbundna, normativa föreställningar om egenskaper

som förbinds med, och funktioner som knyts till, kvinnor respektive män i ett givet samhälle. Det kan vara uppfattningar om vilka arbetsuppgifter som kvinnor och män kan utföra, synen på sexualiteten, föreställningar om kroppen eller om vem som ska ha makten, politisk eller ekonomisk. Forskningen har också visat att det är under perioder av stora samhällsomvandlingar, som till exempel industrialiseringen, som mer djupgående förändring av manligt och kvinnligt sker.

Under industrialiseringen utformades det moderna företaget och dess verksamhetsformer. Som jag visat ovan var kvinnor på grund av en rad olika omständigheter uteslöt från aktiebolagens bolagsstämmor och styrelserum. De strukturer som utvecklats i det äldre samhället, anpassat till en specifik form av ekonomisk försörjningssystem där hushållets behov stod i centrum, lagrades över i det framväxande industrisamhället och fungerade som en hämsko för kvinnorna. Männen fick ett företräde framför kvinnorna genom att de kunde utforma företagets verksamhets- och förvaltningsformer. Även när aktiemarknaden växte fram och fick sin moderna form strax efter sekelskiftet blev männen dess aktörer eftersom kvinnorna inte heller här hade några möjligheter att agera. Inom den kapitalägande klassen uppstod därför en arbetsdelning mellan kvinnor och män som innebar att kvinnans uppgifter knöts till hemmet – hon skulle vara maka, moder och hemmets administratör – medan mannens uppgifter förlades utanför hemmet till de rum där den ekonomiska och politiska makten samt makten över kunskapen återfanns. Denna arbetsdelning innebar att företagsledaren, dvs kapitalisten, blev bekönad. Ekonomisk makt utformades således även i industrisamhället som ett manligt kompe-

tensområde. Att kapitalisten blev en man var alltså en konsekvens av att ett äldre samhälles regelverk överlades in i vår tid. När kvinnorna under mellan- och efterkrigstiden jämfördes med männen i rättsligt hänseende och genom utbildningspolitiska reformer så småningom fick tillgång till samma utbildning som män, var redan könsarbetsdelningen inom den kapitalägande klassen etablerad och befast. Vi vet från forskning om könsarbetsdelning att när arbetsdelningen mellan män och kvinnor väl är etablerad är den mycket svår att bryta upp.¹⁰ Detta manifesteras tydligt i att kvinnor fortfarande idag är utestängda från den ekonomiska maktens arenor. För kvinnor är könet alltså ett hinder när de vill ägna sig åt «varjehanda nyttiga ting».

*Kerstin Norlander, FK
Institutionen för ekonomisk historia,
Umeå universitet*

Källor och litteratur

Föreningen Stockholms företagsminnen:
Liljeholmens Stearinfabrik
Bolagsstyrelsen. Protokoll.
Bolagsstämman. Protokoll

Riksarkivet:
Svea Hovrätts arkiv

Svensk författningssamling:
Bradley, Harriet. *Men's Work, Women's Work. A Sociological History of the Sexual Division of Labour in Employment*. Polity Press, Cambridge 1989.

- Carlsson, Sune. *Företagsledning och företagsledare*. Nordisk rotogravyr, Stockholm 1945.
Davidoff, Leonore & Catherine Hall. *Family Fortunes. Men and Women of the English Middle Class, 1780–1850*. Hutchinson, London 1988.
Florin, Christina & Ulla Johansson. «Där de härliga lagrarna gro...» *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*. Tiden, Stockholm 1993.
Hafström, Gerhard. *Den svenska familjerättens historia*. 9. uppl. Studentlitteratur, Lund 1974.
Norlander, Kerstin. Att vara kvinnlig kapitalist. Anna Hierta-Retzius, Ebba Lind af Hageby och Liljeholmens Stearinfabrik. I *Historisk tidskrift* årg. 112/1992.
Swedberg, Richard. Ekonomisk makt. I Olof Petersson (red.). *Maktbegreppet*. Carlsson, Stockholm 1987.

Noter

- ¹ Se till exempel Swedberg 1987.
- ² Artikeln baserar sig på material som finns i LSAB:s arkiv som bolagsstämmo- och bolagsstyrelseprotokoll. Företagsarkivet finns i Föreningen Stockholms företagsminnen. Dessutom har familjerättsliga handlingar i Svea Hovrätts arkiv, Riksarkivet, används.
- ³ Svensk författningssamling 1848:43, 1895:65.
- ⁴ Hafström 1974.
- ⁵ Det fanns även ett par andra ogifta kvinnor bland LSAB aktieinnehavare som också var omyndigförklarade.
- ⁶ Anledningen till detta handlande har jag diskuterat i en artikel i Norlander 1992.
- ⁷ Se Davidoff & Hall 1988 s. 215 ff. angående unga mäns möjligheter att bli affärspartner med äldre män genom äktenskap.
- ⁸ Florin & Johansson 1993.
- ⁹ Carlsson 1945.
- ¹⁰ Bradley 1989.

Når kønnet kommer til byen: Modernitet, multikulturalisme og køn¹

Av Yvonne Mørck

En eksotisk utvidelse av forretningslivet? En muslimsk invasjon? Eller en øket sosial kontroll? Hvordan utvikles en urban etnisk identitet, og hva betyr kjønn i denne sammenhengen? Yvonne Mørck tar oss med ut i storbylivet og fester blikket på de unge innvandrernes muligheter og begrensninger i møtestedene mellom ulike kulturer.

Unge indvandrerkvinder fortæller om, hvordan de føler sig overvågede, når de går tur i København. Dét, som nogle danskere ser som en eksotisk udvidelse af forretningslivet og andre opfatter som en muslimsk invasjon, kan for indvandrerpiger være social kontrol. Det øgede antal butikker ejet af nye danskere betyder flere især mandlige indvandrere i bybilledet, hvor de kan holde øje både med hinanden og med unge kvinder. At nyde byens muligheder og at opleve friheden ved en bytur er ofte ikke velset af familien. De unge risikerer, at forældrene

allerede er orienteret om deres gøren og laden af «venlige» medlemmer af den etniske gruppe, når de kommer hjem. Og der må ikke kunne kastes tvivl på en families ry og rygte. De unges – især pigers – handlinger må med andre ord ikke gå ud over familiens ære. Unge af begge køn er derfor opmærksomme på, hvor, med hvem og hvordan de færdes i byen samtidig med, at byens indkøbs- og underholdningsmuligheder frister.

Modernitet og globalisering aktualiserer spørsmål om, hvordan mennesker med grundlæggende forskellige hold-

ninger og værdisæt kan leve i samme samfund, ligesåvel som spørgsmål om det enkelte individs rettigheder versus grupperettigheder. Den engelske feminist og kulturforsker Elizabeth Wilson har i bogen *The Sphinx in the City* (1991) argumenteret for, at storbyen virker emanciperende for henholdsvis kvinder og seksuelle minoriteter. Dette syntes også at gælde for unge og etniske minoriteter. Wilson påviser, at selv om kvinder sammen med bl.a. minoriteter og børn stadig ikke er fuldgældige samfundsmedlemmer, fordi de ikke har uindskrænket og fri adgang til gaderne, har det industrielle liv inddraget dem i det offentlige liv. Disse mennesker «... har overlevet og blomstret i byens sprækker, forhandlende byens modsætninger på deres egne specifikke måder». (Wilson 1991, s. 8) Jeg vil via henholdsvis kultur- og kønsteorier og empiriske eksempler illustrere, at der er interesse modsætninger mellem henholdsvis generationer og køn inden for etniske minoritetsgrupper. Med eksempler fra mit feltarbejde vil jeg vise, hvordan anden generations indvandrere har skabt et forum, hvor de kan udvikle en urban moderne etnisk identitet. Endelig vil jeg med udgangspunkt i erfaringer fra England vise, at krav om lighed og ret til forskellighed kan føre til sammenstød mellem kønnene blandt etniske minoriteter.

Traditionalitet og modernitet

Indenfor både kvinde- og indvandrerforskningen er der to modsatrettede holdninger til førmoderne livsformer og disses fremtid. Et synspunkt er, at kønnene er komplementære i førmoderne samfund, og at det både er en ret og en mulighed at fastholde traditionelle værdier i moderniteten. Et andet perspektiv

er, at der måske er tale om kønskomplementaritet på arbejdsområdet, men at en sådan komplementaritet ikke udelukker magt- og prestigeforskelle på andre felter. Denne fortolkning lægger mere vægt på, at traditionelle familiestrukturer er mægtige magt- og kontrolinstanser, end at de også er steder, hvor familie-medlemmer kan søge ly for f.eks. racisme eller sexismen ude i samfundet. Moderniteten ses endvidere som et grundvilkår, der efterhånden på afgørende vis vil omforme det traditionelle i mange forskellige varianter. Jeg anvender begreberne traditionalitet og modernitet som analytiske størrelser, der er nyttige redskaber i forståelsen af de komplekse kulturelle processer, som foregår blandt f.eks. etnisk minoritetsungdom. Alle mennesker, der lever i Danmark bor i et moderne samfund uanset deres baggrund, men traditionelle og moderne tænkemåder blandes på utallige måder i hvert enkelt individ. Traditionalitet og modernitet er ikke to absolutte tider, en bestemt kultur kan skrives ind i. Udvikling og ændringer er subjektivt oplevede fænomener, så derfor må man spørge, hvornår og under hvilke omstændigheder brud bemærkes og af hvem? Et sådant kultursyn indebærer, at man må forstå kultur som noget, der anvendes til noget af nogle. (Sørensen 1993, s. 190-195)

Modernitet af i dag kan karakteriseres ved tre kulturelle tendenser. For det første øget refleksivitet, idet der er en stigende mulighed for at iagttage og tematisere sig selv. For det andet råder der en forestilling om, at alt lader sig forme, og at alle muligheder derfor står åbne på forskellige livsområder. Man er med andre ord selv ansvarlig for, hvordan ens liv former sig. Endelig er der en tendens til øget individualisering, hvilket betyder, at individet frigøres fra traditionelle

tolkningsmønstre og bånd. (Ziehe 1989, s. 9) Anden generations indvandrere med f.eks. muslimsk baggrund bliver selvfølgelig også påvirket af disse tendenser, som giver nye og flere muligheder – og dermed nye opfattelser af køn og individ. Magt- og kontrolinstanser skifter former samtidig med, at flere mennesker end tidligere trods alt har større personlig autonomi. «Hjemmet», forstået som det familiemæssige, etniske, nationale eller religiøse tilhørsforhold, opløses med moderniteten, og mister sin funktion som fællesskaber. (Necef 1989, s. 158) Nutidens mennesker fødes ikke til bestemte kategorier af fællesskaber, men må istedet udforme og definere disse samtidig med, at de er ustabile og foranderlige. Alle mennesker har imidlertid ikke økonomiske og kulturelle ressourcer til at udnytte denne frihed konstruktivt, så moderniteten skaber også stor ensomhed, usikkerhed og angst. Den nuværende storby er ikke skabt for gamle, børn, handikappede, dansk-danske unge eller indvandrerunge, der ikke har lært at udnytte modernitetens tilbud og frihed. Danmark er et af Europas mest moderne lande, og i en ny undersøgelse om demokratiets udviklingsprocesser (Andersen et al. 1993) argumenteres det for, at nøgleordet for den danske såkaldte «80'ergeneration» er *individualitet*, samt at generationen i høj grad er udsat for kulturel frisættelse. De unge har en oplevelse af frihed, men ingen garanti for sikkerhed. Denne form for individualisme står i direkte modsætning til den menneskeopfattelse, som findes i muslimske indvandrerfamilier, hvilket forstærker identitetsdilemmaet blandt første generations danskere.

Mens dansk indvandrerforskning ikke har beskæftiget sig eksplicit med kvinde- og kønsperspektivet, så har dansk køns-

forskning ikke inddraget etniske dimensioner. At indvandrerforskningen ikke har behandlet kvinde- og kønsproblematikker skyldes bl.a., at det var mænd, der først kom til landet som fremmedarbejdere. Da det er kvinder, der opfattes som bærere af køn, mens mænd anses for kønsneutrale individer, har disse forskningsfelter ikke været anset for relevante. Når kvindeforskere har været meget lidt opmærksomme på etniske minoritetskvindes forhold, skyldes det formodentlig, at den danske befolkning etnisk set har været meget homogen. Danmark er imidlertid blevet et etnisk blandet land, selvom de «fremmede» kun udgør 3,6% af befolkningen.² Opbrud i kulturforståelsen har yderligere tydeliggjort, at skønt Danmark i flere århundreder har indeholdt mange varierende kulturer eller kulturelle strømme, er dette nu i stigende grad tilfældet.³ Forskelle ligesåvel som kulturelle processer er blevet aktuelle både i det levede liv og inden for forskningen. Køn, klasse, alder, etnicitet og religion er afgørende for, hvordan man forvalter storbyens muligheder. Erfaringer i det fremmede, i diasporaen⁴ giver endvidere kønsspecifikke muligheder og problemer (se f.eks. Espin 1984 og 1994). På globalt plan foregår der en dobbeltbevægelse, nemlig en heterogeniserings- og en homogeniseringsproces af kultur og køn. På nogle områder kommer henholdsvis «kulturer» og kønnene til at ligne hinanden (vestliggørelse og nedtoning af kønsforskelle), mens på andre felter øges forskellene (etnisk fragmentering og fokus på biologiske forskelle). Moderniteten og alle dens gerninger er således et globalt fænomen med forskellig gennemslagskraft og udtryksformer, afhængig af, hvor i verden og hvilke mennesker man taler om.

Sociale og kulturelle relationer er ikke koncentreret inden for små lokalsamfund eller endog nationer, men de går derimod på tværs af disse. Ligesåvel som kultur anvendes af nogle til noget, så er kultur ikke noget folk har, men noget, som hele tiden skabes. Og kultur skabes bl.a. via lokalsamfunds bånd til regionale, nationale og internationale systemer, via transnationale processer på tværs af tidligere formodede kulturelle enheder. Indvandrere og flygtninge er i udpræget grad en del af disse processer. Der er tale om en pluraliseringstendens, der får mange mennesker til at skabe nye, mere eller mindre «forestillede fællesskaber» (Anderson 1993) og søge efter såkaldte «rødder». Der er imidlertid tale om en intensivering snarere end om en fuldstændig ny udvikling, fordi der har aldrig været homogene værdisystemer, som var fælles for hele nationer, men en *ideologi* om enhed. (Liep & Olwig 1994, s. 10) Vi må altså forstå kultur som noget, der hele tiden konstrueres, vedligeholdes, udfordres og fornægtes, ligesom kulturel fælleshed må ses kontekstuel og situationelt.

Storbyliv, kvinder og minoriteter: Kontrol og muligheder

Storbyen er et dominerende karakteristika ved moderniteten, og hovedparten af Danmarks indvandrere bor i Stor-København eller andre storbyer. Der er foregået væsentlige forandringsprocesser fra første generation af muslimske indvandrere kom til Danmark til anden generationens nuværende position. Nogle centrale kendetegn ved førmoderne muslimske samfund er, at kønnene opfattes

som grundlæggende væsensforskellige, og at kønsroller er ret fastlagte, samt at der råder en familieorienteret personopfattelse. Det er netop opfattelser af køn og individ, der sættes på spil i moderniteten. Men hvad har opkomsten af storbyen betydet for kvinders forhold, især i Vesten? Elizabeth Wilson skriver:

«Der er en frygt for byen som et område af ukontrolleret og kaotisk seksual tøjlesløshed, og den rigide kontrol af kvinder, som har fundet sted i byerne, har været anset for nødvendig for at afværge eller afbøde denne fare. Bycivilisation er i virkeligheden kommet til at betyde en autoritær kontrol af alle menneskelige begærs og forventningers lunefulde spontanitet. Kvinder uden mænd i byen symboliserer truslen om uorden i alle sfærer eller på alle områder, nu hvor den rigide patriarkalske kontrol er svækket.» (Wilson 1991, s. 157)

Mange feminister opfatter byen som et utrygt, truende sted, hvor kvinder udsættes for vold og kriminalitet, fremmedgørelse, prostitution, og hvor familielivet nedbrydes. Feminister i nyere tid har haft en tendens til at romantisere det førmoderne tætte samfund, hvor mange mener, at kønskomplementaritet og såkaldte kvindelige værdier skulle have bedre vilkår end i metropolen. Det er i dette perspektiv, at Elizabeth Wilsons advokatur for storbyen og dens frigørende muligheder for kvinder og minoriteter skal ses. Storbyen giver ifølge Wilson især kvinder mulighed for frihed, herunder seksuel frihed, men den er også et sted, der indebærer nye farer for kvinder. Storbylivet udsætter det moderne livs «andre», f.eks. kvinder og etniske og seksuelle minoriteter, for stor nød og ud-

Innvandrerkvinne fra Bangladesh. (Foto: Nina Korhonen, Mira/Samfoto)

nyttelse, samtidig med, at byen er en kilde til overlevelse og flugt fra utilfredsstillende forhold andre steder. Kvinder har brugt – og bruger stadig – storbyen til at løsrive sig fra patriarkalske og familiemæssige autoriteter. Arbejderklassen, etniske minoriteter og kvinder er blevet opfattet som en fare for den urbane orden, så disse grupper har været udsat for regulering og kontrol. Men både i vestlige byer og i den 3. verdens byer er kvinder strømmet til metropolerne i mindst lige så høj grad som mænd.⁵ Storbyer har bragt ændringer og valg ind i kvinders liv, idet kvinder ikke nødvendigvis altid har ønsket en anden slags liv, men selve eksistensen af storbyen afslørede, at andre livsmåder var tilgængelige. (Wilson 1991, s. 125–126)⁶

Bylivets goder og farer er ulige fordelt blandt kvinder afhængig af bl.a. sociale og økonomiske forhold. Skønt fattige og marginaliserede er udelukket fra byens komfort, udsættes de for dens modernitet, og selve eksistensen af det urbane livs fordele retfærdiggør f.eks. kvinders og indvandreres krav om at få del i dem. Unge indvandrere i Danmark konfronteres dagligt med vestlige kønsbilleder og kønsroller, og selv om de ikke kan leve på helt samme måde – hvis de ønsker det – så udsættes de for mange variationer af livsmåder. Der er større og måske hastigere muligheder for forandringer her end f.eks. i landsbyen, som de unges forældre kommer fra. Samtidig med denne proces sker der ofte en strengere social kontrol med de unge muslimer i diasporaen end i oprindelseslandets storbyer. Mens kvinder er blevet skubbet bort fra det urbane rum og sat lig med anti-urbanisme, har f.eks. bohemer og homoseksuelle i løbet af det 20. århundredes Europa og USA udnyttet deres

frihed og den ideologiske undertrykkelse. Fremkomsten af «subkulturer» var både resultatet af fordomme og «stemplung» og en reaktion mod stereotypisering, så dannelsen af sådanne urbane fora kan ses som en selvdefineringsproces. Skabelsen af «subkulturer» giver imidlertid både mulighed for autonomi og grobund for overvågning samtidig med, at dette ofte medfører vitalitet i grupperne. (En tværetnisk ungdomsorganisation, s. 120)

CEMYC – kort for «Council of Europe Minority Youth Committees» udgør et sådant forum, hvor etniske minoritetsunge forsøger at udnytte deres plads i spændingsfeltet mellem den urbane frihed og den ideologiske undertrykkelse. CEMYC, som er Danmarks eneste tværetniske ungdomsorganisation, fungerer som et forhandlingssted mellem oprindelseslandenes norm- og værdisæt og dansk kultur. CEMYC kan derfor forstås som en legitim energikilde til autonomibestræbelser og selvdefinering både i forhold til køn og etnicitet. CEMYC's aktiviteter, f.eks. produktion af filmen «A kick in the real flavour», som handler om fem unge indvandrere, er et forsøg på at aflive de sædvanlige negative billeder af anden generationen blandt danskere. De unge er aktive i anti-racistisk arbejde – f.eks. aktionerer de foran diskoteker, der nægter at lukke «sorte» ind, ligesom de drager ud på uddannelsesinstitutioner og fortæller om, hvordan det er at være ung indvandrer. Projektet «Kiss Racism Goodbye», hvor kendte og ukendte mennesker med læbestift sætter et kys på et banner er yderligere et led i at vise, at etniske minoritetsunge også er en del af det danske samfund. CEMYC er en del af et europæisk netværk, hvilket betyder, at etniske minoritetsunge også har kontakt med hinanden på tværs af landegrænser. De unge bliver bevidste om, at

de udgør en del af en større marginaliseret gruppe, der i stigende grad kommer til at spille en vigtig politisk og kulturel rolle i Europa. De unge i CEMYC er samtidig en «moderne elite», hvor de, der kommer fra muslimsk baggrund, kan betegnes som «kulturelle muslimer», idet det egentlige trosaspekt er nedtonet til fordel for en islamisk kulturel identitet. (Rasmussen & Carøe 1991, s. 12) Andre unge fra de etniske minoriteter, der også satser på uddannelse, konstruerer en mere ortodoks muslimsk identitet.⁷ Muslimsk indvandrerungdom har på mange måder en fælles baggrund,⁸ men etniske minoriteter er også indbyrdes lige så forskellige som alle andre mennesker. De har klaret sig økonomisk og socialt forskelligt, ligesom de har varierende krav og ønsker til livet. Alle unge skal finde sig tilrette i livet, og de skal udføre identitetsarbejde som både indeholder kontinuitets- og forandringsdimensioner f.eks. i forhold til forældrene, men for efterkommere af indvandrere og flygtninge tilføjes yderligere det etniske aspekt. Deterritorialisering, dvs. at folk flytter sig fysisk, indvirker på gruppe-loyalitetsskæbenerne og på den kulturelle reproduktions basis og dermed også på køn. Mens første generationen af indvandrere oftest kommer fra landsbyer eller mindre byer, vokser anden generation op i moderne storbyer under helt andre omstændigheder end de, deres forældre kendte til, da de var unge. De unge kræver større personlig frihed og autonomi, såsom selv at vælge uddannelse og ægtefælle, og moderniserings- og individualiseringsprocessen øger generationskonflikterne. Der opstår efterhånden kulturelle forskelle mellem de to første indvandrer-generationer.

Modernitet og storbyer giver andre og tillokkende livsmuligheder end det tradi-

tionelle samfund og landsbyliv, men kønnene har forskellige muligheder og fordele i denne udviklingsproces. De unge kommer primært fra socialt dårligt stillede hjem med lidt plads, og forældre-generationen kan ikke hjælpe de unge med boglige opgaver. Unge indvandrere fastholder på den ene side en følelsesmæssig solidaritet med familien og fortiden, mens de på den anden side hver dag erfarer, at de også skal have andre kvalifikationer end dem, forældrene kender og værdsætter. For at klare sig godt i Danmark må de unge udvikle en urban etnisk identitet. Det gør de bl.a. ved at anvende en bred vifte af kulturelementer på tværs af konventionelle etniske, religiøse, sociale og kønsmæssige grænser. Men køn, social baggrund og følelse af etnisk tilhørsforhold, og ikke mindst danskernes holdning til de unge, er afgørende faktorer i, hvordan denne proces forløber.

De etnisk minoritetsunge, som jeg bygger min analyse på, fungerer både i egne etniske grupper og i danske sammenhænge, men de skaber tillige en tværetetnisk hybridkultur (Mørck 1994), som dog primært benyttes af unge mænd. De unges fællesskab bygger på ungdomskulturfænomener mange forskellige steder fra. De unge lytter til reggae, rap og rai,⁹ de ser på MTV (og CNN), tøjstilen kan være «hip-hop» eller en blanding, en hybrid af oprindelseslandets og Vestens, og de ideologiske «helte» kan være hentet fra den afro-amerikanske tradition såsom Malcolm X og Martin L. King. De unge ser vestlige og «etniske» fiktionsfilm af forskellige slags: Det kan være indiske film på video eller film med multikulturelle temaer som f.eks. «Malcolm X», «Jungle Fever», «Klub Held & Glæde» og «Mississippi Masala». De unge læser også «world litera-

ture» som f.eks. den pakistansk-engelske Hanif Kureishi, som også har skrevet flere filmmanuskripter, bl.a. til filmen «Mit Smukke Vaskeri», som mange af de unge har set. Dette mix blandes på uforudsigelig og varierende vis, hvilket fører til et kosmopolitisk miljø og syn på verden. Selvom CEMYC er domineret af mænd, spiller de aktive kvinder en vigtig rolle, og begge køn er opmærksomme på kønspolitiske spørgsmål.

Den urbane bevidsthed, som fra begyndelsen primært var en mandlig bevidsthed, var meget optaget af seksualitet uden for familiens begrænsninger. Kvinders tilstedeværelse i byen overhovedet blev således anset for et problem. (Wilson 1991, s. 5) Det var imidlertid også i vestlige storbyer, at demokratiet udvikledes, idet kvinder og mænd var sammen som individer mere end som medlemmer af en slægtskabsgruppe, en klan eller en feudal omgangskreds i middelalderens byer. Der dannedes politiske organisationer, som erstattede eksisterende paternalistiske og patriarkalske former, hvorved vejen fra feudalisme til kapitalismens individualisme og demokrati var åben (ibid., s. 6). Kvindeemancipationen i forrige århundrede gav dog især ugifte borgerkvinder mulighed for at overskride deres kønsrolle f.eks. ved at udvikle deres intellektuelle evner, søge på universitet eller ved at udfolde sig fysisk, bl.a. at cykle og ride. (Lützen & Rosenbeck 1991, s. 190) Modernitetens indflydelse på nutidens unge indvandrerkvinder kan siges at have samme sociale slagside. Men den moderne kvindebevægelse satte dog yderligere gang i kvinde-mobiliteten, så kvinder har skabt uorden i eksisterende magtstrukturer og patriarkalske relationer. Det er en lignende udvikling indvandrere af første generation er angst for, fordi den bl.a. betyder op-

løsning af kendte køns- og generationshierarkier.

Seksualitet og kønsroller udgør nemlig, som den kubansk-amerikanske psykolog Oliva Espin påpeger, den sidste bastion i forbindelse med tilpasning til livet et nyt sted. (Espin 1984, s. 160) Oprør mod oprindelseslandets kultur, eller modsat loyalitet mod den, kan udtrykkes gennem seksuel adfærd. Espin advarer også imod faren for at blive mandscentreret i forsøget på at beskytte såkaldte kulturelle værdier. Netop fordi kønsroller og kvinders seksualitet ser ud til at være de sidste kulturelle bastioner der transformeres, mens andre normer forandrer sig pga. tilpasningspresset, bliver det muligt at støtte disse værdier uden at være opmærksom på deres negative konsekvenser for kvinder. Seksuelle temaer i forhold til voksne og halvvoksne kvinder er da også meget ofte kernekonflikter i indvandrer- og flygtningefamilier. Indoptagelse af nye livsmåder eller ny seksuel adfærd kan på trods af, at de fungerer godt på mange måder, føre til intens skyldfølelse og fornemmelse af at have svigtet sine «rødder» (ibid., s. 161–162). Samtidig kan reaktioner over for kvinder, der bryder – eller formodes at bryde – traditionelle grænser, være voldsomme, f.eks. udsmedning, vold og endda mord.

Køn under forandring – kamp om national og kulturel arv

Vi har set, at bykulturen historisk har tilhørt mænd, og at kvinder opfattes som en «invasion» i byen, som et symptom på uorden. Konklusionen er, at selv om byen således er dobbelttydig, har den alligevel i sidste instans frigjort kvinder

mere end både land- og forstadslivet. (Wilson 1991, s. 10) Det er denne frigørelse indvandrere af første generation er angst for, og det er en lignende opløsning af traditionelle livsformer, der skræmmer magthavere i mange ikke-vestlige metropoler verden over. Den marokkanske sociolog Fatima Mernissi beskriver forandringen i Nordafrika sådan her:

«Kvinder, der går i gaderne uden hijab, uden slør, opfattes som uden for grænserne, uden for normen. De ses som forsvarsløse, fordi de har forladt haremets grænser, det forbudte og beskyttende rum, men også, fordi de har vovet sig ind på områder, som ikke er deres... At gå frit omkring uden ansigtet tildækket er at udstille sig selv for andres øjne, og mænd er forsvarsløse mod sådanne fristelser.» (Mernissi 1993, s. 7)

I den kulturkreds, hvor islam er dominerende, kan man på trods af mange interne forskelle tale om et overordnet mønster. Kønnene var og er stadig i høj grad adskilt rent fysisk både i det offentlige og i private rum. Kvinder og mænd opfattes som komplementære størrelser, der udfylder hver deres rolle og plads i henholdsvis familien og i det offentlige liv. Den muslimske tradition anerkender ikke individet, som anses for forstyrrende den kollektive harmoni. Det traditionelle muslimske samfund producerer mennesker, der bogstaveligt underkaster sig gruppens vilje. Ethvert privat initiativ anses for bid'a, for forandring, hvilket opfattes som en vildfarende adfærd. (Mernissi 1991, s. 22) Efter den 2. verdenskrig, hvor de muslimske områder blev afkoloniseret, blev en moderne statsstruktur opbygget. Denne udvikling medførte, at begge køn tildeltes fuldt

borgerskab, hvilket undergravede det hidtidige kønshierarki og ødelagde den værdiskala, der konstituerede den mandlige identitet (ibid., s. 22). Borgere i disse samfund skulle pludselig på få år leve op til demokrati og lighed mellem kønnene, som det har taget Vesten århundrede at udvikle.¹⁰ Kvinders adgang til uddannelse og lønarbejde er en af både den muslimske verdens og den vestlige verdens mest epokegørende udviklinger i det 20. århundrede. Elitens mænd har lige siden Muhammeds tid manipuleret islam til egen fordel, og det gælder også spørgsmålet om kvinders rettigheder (ibid., s. 23). Dette misbrug kan stadig ses både i muslimske lande og blandt muslimer i diasporaen.

Der er visse grundværdier, som går igen i muslimske indvandrerfamilier: Børn skal adlyde og være respektfyldte over for voksne, børnenes liv foregår i vid udstrækning på de voksnes præmisser (f.eks. indrettes hjemmet ikke efter, at der er børn), og barnet opdrages fra starten til at være sammen med andre mennesker. Begrebet ære gennemsyrrer al socialt liv, og er grundpillen i enhver muslimsk mands og kvindes liv. (Rahbek 1989, s. 214) Ære har primært med ærbarhed og kyskhed at gøre, fordi en kvindes før- eller udenomsægteskabelige forhold med ét slag kan berøve familien æren. Men ære bygges også op ved overholdelse af etiske regler som gæstfrihed, mod, tapperhed. En god hustru og mor sætter altid sine børns og dernæst sin mands interesser og sikkerhed før egne behov. Moderrollen prioriteres over hustrurollen samtidig med, at kvinden forventes at få ægteskabet til at fungere. (ibid., s. 216)

«Begrebet individuel frihed forekommer de fleste muslimske kvinder

at være en absurditet. De betragter aldrig sig selv isoleret, men som en del af en familie og slægt. Frihed betyder for dem en værdig og respektfuld status i familien, og selvom de ønsker juridisk ligestilling med manden, ønsker de ikke at bytte med de danske kvinders ubeskyttede og for dem at se respektløse situation.» (Rahbek 1989, s. 216-17)

Tendensen går dog i retning af den individualistiske og materialistiske vestlige holdning og mod kernefamilien som ideal både i indvandrernes oprindelseslande og blandt muslimske grupper i Danmark, hvilket bl.a. kan ses i den øgede selvbestemmelse blandt anden generations indvandrere i valg af ægtefælle (se f.eks. Jeppesen 1989). Stort set alle disse grundværdier undergraves ved modernitetens fremvækst, hvad enten den foregår i diasporaen eller i indvandrernes oprindelseslande.

«Beskyttede» er det arabiske ord for gifte folk, fordi de er beskyttede mod seksuelle fristelser, idet ægtefæller sørger for hinandens tilfredsstillelse. Den gifte kvinde beskyttes ikke kun fysisk mod andre mænds begær men også mod de fristelser, som kunne få hende til at overskride «hudud» dvs. de «begrænsninger», Allah foreskriver. De seksuelle «begrænsninger» trækker ikke kun grænsen mod det tøjlesløse begær, men de beskytter også mod individualisme, som opfattes som grundlaget for alle problemer. «Begrænsningerne» gør det muligt for kvinder at gå fredeligt i byen, fordi individualisme og begær er godt gemt bag «hijab», bag grænser og slør, som er metafor for de grænser, der adskiller og skaber orden.

For de mennesker, der har fordele af det traditionelle system, dvs. primært

mænd, opfattes nutiden som opløsnings tid, fordi grænser og sædvaner ser ud til at forsvinde. Det private og det offentlige liv blandes i stigende grad, hvilket bl.a. ses af, at unge mennesker af begge køn færdes i millionsvis i f.eks. arabiske hovedstæder. Magthaverne er således bange for at tage fat på de reelle problemer, nemlig en demokratisk udvikling, der indebærer individualisme samt seksuelt og politisk ansvar, siger Mernissi. Grupper af kvinder både i muslimske lande (Mernissi 1993, s. 9–10) og blandt etniske minoritetskvinder med muslimsk baggrund har allerede overskredet grænserne og nægter at acceptere dem. Hvilke konsekvenser kan det have?

Krav om lighed og ret til forskellighed

Den tyrkisk-danske kultursociolog Mehmet Ümit Necef (1992) mener, at der i moderne samfund hovedsagelig er to former for oplevelse af traditionaliteten, nemlig den nostalgiske og den æstetiske. Den nostalgiske strategi, som er relevant i denne sammenhæng, hæmmer traditionelle samfunds eller gruppers moderniseringsproces, mener Necef, og modernisering af f.eks. førmoderne grupper er deres eneste måde at komme op i det sociale, symbolske og økonomiske hierarki. Moderniteten kan som nævnt defineres bl.a. ved udbredelse af opfattelsen af selvet som et særskilt individ, der har råderet over sit liv og sin krop. Traditionelle samfund karakteriseres ved at indeholde en personopfattelse, der primært definerer en person som medlem af en slægt eller en familie, og denne har udbredt kontrol over personens liv og krop.

Desuden er der et stort forbrug i moderne samfund, og der sker en øget æstetiserings- og seksualiserings-tendens. (Necef 1992, s. 2) Necef advarer altså imod en nostalgisk holdning over for traditionaliteten, idet den kan føre til en fastholdelse af etniske minoriteter i deres nuværende lave status eller position. (ibid., s. 128). Han er også imod at æstetisere førmoderniteten via «etnisk kitsch», hvilket betyder, at f.eks. forskere lægger en distance til førmoderne samfund eller grupper (f.eks. tyrkiske indvandrere), at de idylliserer og sentimentaliserer det studerede samfund eller gruppe samt, at de projicerer egne længsler, frygt og frustrationer over på traditionaliteten. (ibid., s. 124–125) Necef mener, at moderniteten er et uomgængeligt vilkår, som man må tage udgangspunkt i, når man skal forbedre de socio-økonomiske forhold for f.eks. indvandrere. «Etnisk kitsch» er også uensigtsmæssig, fordi den kan udskyde f.eks. indvandreres moderniseringsproces ved at bevare den symbolske værdsatte, men aldrig overtagede, førmoderne livsmåde. Mennesker med traditionelle livsformer forhindres således i at overtage moderne værdier, livsformer og identiteter, mens moderne mennesker hverken kan eller vil opgive den individuelle og politiske frihed samt de nydelsesmuligheder, som de tilbydes i moderniteten. (ibid., s. 2)

«Etnisk kitsch» flourer stadig både i den danske befolkning i sin almindelighed, blandt mediefolk,¹¹ indvandrerforskere og indvandrerforskere med etnisk minoritetsbaggrund og også blandt indvandrere selv, som anvender kulturrelativismens argumenter i kravet om etnisk ligestilling. Udbredelsen af at se kulturelle forskelle som legitimeringsgrundlag for politiske rettigheder er steget de sidste år. Dette gælder i store dele af

verden, inklusiv de steder i Vesten, hvor der er store indvandrer- og flygtningegrupper. En sådan multikulturalismetankegang kan defineres som mulighed for flerkulturel sameksistens i samme samfund, og at forskelle ses som legitimeringsgrundlag for politiske rettigheder. (Eriksen 1993, s. 66–67) Men, som den norske antropolog Thomas Hylland Eriksen på overbevisende måde argumenterer, så kan både lige rettigheder og ret til forskellighed føre til diskriminering og uretfærdighed. Politiske ledere og andre kan bruge og misbruge kultur som politisk ressource til at styrke egen magtposition. Sådanne mennesker er fortalere for kulturrelativistiske idealer, når de kan opnå fordele, mens de ellers går ind for lighed. Kravet om at definere sin kulturelle identitet opfattes af nogle mennesker som «kulturterrorisme», fordi de befinder sig fint med at have flere identiteter eller med mere flydende identiteter. Jeg er derfor enig med Eriksen, når han konkluderer, at individuelle borgerrettigheder, herunder menneskerettigheder, er mest hensigtsmæssigt som en samfundsmæssig fællesnævner, fordi sådanne giver fælles spilleregler, som alle slags kulturelle variationer kan fungere efter. Når der stilles krav om menneskerettigheder, går visse traditioner tabt, men traditioner er jo ikke bevaringsværdige udelukkende, fordi de er traditioner. Et klart eksempel, som også handler om at nogle har mere magt end andre til at definere hvad der er en gruppes «kultur», er selvfølgelig kvindelig omskærelse, som snarere ligesom på engelsk burde betegnes kvindelig genital lemlæstelse. (se f.eks. Walker & Parmer 1993)

Bl.a. kulturrelativismen har været med til at tydeliggøre, at verden ser forskellig ud fra varierende positioner, men

vi kan ikke bruge kulturrelativisme som moralsk rettesnor. Resultatet kan nemlig blive, at alt kan accepteres, hvis bare tankegangen eller handlingen begrundes med «kulturelle» argumenter. En sådan holdning kan bl.a. bidrage til at cementere etniske grænser og dermed øge faren for etniske konflikter, ligesom den kan fratage individuelle minoritetsmedlemmer – f.eks. kvinder – beskyttelse fra fælles institutioner. Igen med Eriksen vil jeg derfor argumentere, at kulturvariationens politiserede form er uforenelig med de individuelle rettigheder, som moderne statssamfund er baseret på. (Eriksen 1993, s. 82) Det multietniske samfunds moralske og politiske dilemma er derfor, at alle medlemmer har krav på samme rettigheder og muligheder, men de har også ret til at være forskellige. Udfordringen består således i at tillade kulturelle forskelle uden at det går ud over fælles rettigheder, hvilket indebærer, at der skal findes en balancegang mellem krav om lighed og ret til forskellighed. Kulturelle særegenheder hos minoriteter i moderne samfund kan derfor kun forsvares i den grad de ikke bryder med individuelle menneskerettigheder, understreger Eriksen. (ibid., s. 67–68) Det betyder bl.a. opløsning af hidtidige kønsroller, positioner og magtforhold, hvilket kan føre til konfrontationer mellem kønnene.

Kvindes ret og mænds krav

Skønt der er mange andre end Salman Rushdie, der kunstnerisk formidler diasporaerfaringer og flerkulturelle dilemmaer og problematiserer religion og etniske bånd (Knudsen & Ifversen 1992, s. 351),¹² er Rushdies bog *Sataniske vers* blevet det mest berømte eksempel på

modsætningen mellem krav om lighed og ret til forskellighed. Erfaringer fra netop England illustrerer da også, hvordan den multikulturelle ideologi kan have negative konsekvenser for etniske minoritetspiger og -kvinder. Organisationerne «Southall Black Sisters» og «Women Against Fundamentalism» dokumenterer og arbejder aktivt imod multikulturalisme-politikens angreb på de mest sårbare og mindst magtfulde inden for de etniske minoritetssamfund, nemlig kvinder og børn. «Women Against Fundamentalism» udsprang af bekymring blandt etniske minoritetskvinder i Storbritannien over den voksende religiøse fundamentalisme og dens indflydelse på kvinder – ikke mindst i forbindelse med blasfemianklagerne mod Rushdie. Kvinder med forskellig religiøs og kulturel bagage, slog sig sammen for bl.a. at synliggøre, at der er varierende meninger om ytringsfrihedens rammer og om, hvad der kan betegnes blasfemi. Kvinder blandt etniske minoriteter karakteriseres ofte af både gruppens mænd og dem selv som de, der skal vedligeholde den antiracistiske traditions ære ved ikke at protestere offentligt mod diskrimination og sexismen inden for egne rækker. For mange kvinder har dét været lig med at skjule deres undertrykkelse for at bevare familiens ære. Hvis etniske minoritetskvinder engagerer sig i etniske eller tværetniske kvindepolitiske organisationer, beskyldes de for at have svigtet deres nationale og kulturelle arv. (Bhattacharjee 1992, s. 19, se også Sahgal & Yuval-Davis 1992 og Espin 1994).

Racisme og sexismen hænger således tæt sammen, og ikke mindst inden for religiøs fundamentalisme er kontrol af kvinder en hjørnesteen.

Pragna Patel, som er medlem af begge omtalte kvindeorganisationer, gennem-

huller, hvad hun kalder multikulturalismens myte og realitet. (Patel 1991) Myten består i, at såkaldte etniske minoritetssamfund opfattes som homogene enheder uden interne opdelinger; som enheder, der handler ensstemmigt over for racisme og fordomme. Den praktiske politik i kølvandet af dette perspektiv er, at forskellige etniske minoritetssamfund sameksisterer med kun lidt eller ingen statsintervention. Samtidig hermed ignorerer eller svækkes krav, som kommer fra forskellige dele af lokale etniske minoritetssamfund, og især kvinders krav overhøres. Patel kommer således med en dybtgående kritik af den antiracistiske kamp, idet hun påpeger, at den ikke tager højde for reelle forskelle inden for de etniske minoritetsmiljøer i England – forskelle som klasse, kaste, køn og religion. I antiracismens navn undermineres lighed og retfærdighed for f.eks. kvinder og piger, idet deres «stemmer» ikke tages alvorligt, hverken af lederne blandt minoriteterne eller af de engelske myndigheder. De, der har fordele af multikulturalismen i denne form, er de konservative, ortodokse og ofte fundamentalistiske kræfter blandt de etniske minoriteter.

Når alt dette er sagt, vil jeg understrege, at jeg ikke mener at varierende kulturelle strømme er uforenelige, eller at kulturel mangfoldighed skal bekæmpes. Mennesker med meget varierende livssyn og værdisæt lever dog trods alt under samme nationale tag. Enkeltindivider og grupper af mennesker med flere og varierende kulturelle baggrunde danner hybride identiteter og synkretistiske kulturformer, som beriger verden.

Sådanne hybridformer er moderne fænomener, og de involverede i f.eks. CEMYC og de to engelske kvindeorganisationer drager emancipatoriske fordele af storbyens og det modernes mulig-

heder. Men hverken køn, kultur eller etnicitet er «naturlige», primordiale størrelser, hvis «oprindelse» man kan opspore. Derfor er det paradoksalt, at netop disse fænomener ser ud til at fungere som politiske argumenter, der giver én gruppe ret til at dominere andre grupper eller enkeltindivider. Derfor er det også helt afgørende at gøre opmærksom på, at køn, kultur og etnicitet derimod hele tiden skabes, forhandles, bruges og misbruges af nogen til noget. Og at det oftest er kvinder og (pige-)børn, der er taberne i disse processer.

Yvonne Mørck
mag.scient i antropologi

Litteratur

- Andersen, Johannes et al. *Demokrati og politisk deltagelse*. Systime, Herning 1993.
- Anderson, Benedict. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London 1993.
- Bhattacharjee, Annannya. The habit of ex-nomination: Nation, woman, and the Indian bourgeoisie. I *Public Culture* Vol.5, No.1, 1992.
- Christiansen, Connie Carøe & Lene Kofoed Rasmussen. *At vælge sløret. Unge kvinder i politisk islam*. Forlaget Sociologi, København 1994.
- Eriksen, Thomas Hylland. Fleretniske paradokser. I *GRUS* nr. 41, 1993.
- Espin, Oliva M. Cultural and Historical Influences on Sexuality in Hispanic/Latin Women: Implications for Psychotherapy. I C.S. Vance (red.). *Pleasure and Danger: exploring female sexuality*. Routledge, London 1984.
- Espin, Oliva M. Crossing Borders and Boundaries: The Vicissitudes of Gender, Sexuality, Identity, and Language in the Life Narrative of Immigrant Women. Konferencepaper fra «Multikulturel samfund og etnisk identitet», Odense Universitet 1994.
- Jeppesen, Kirsten Just. *Unge indvandrere. En undersøgelse af andengeneration fra Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan*. Socialforsknings-

- instituttet, København 1989.
- Knudsen, Anne & Jan Ifversen. *Det europæiske hus*. Bind 6. Gyldendal, København 1992.
- Liep, John & Karen Fog Olwig (red.). *Komplekse liv. Kulturel mangfoldighed i Danmark*. Akademisk Forlag, København 1994.
- Lützen, Karin & Bente Rosenbeck. *Det europæiske hus*. Bind 5. Gyldendal, København 1991.
- Mernissi, Fatima. *Women and Islam. An Historical and Theological Enquiry*. Basil Blackwell, Oxford 1991.
- Mernissi, Fatima. *Islam and Democracy. Fear of the Modern World*. Virago Press, London 1993.
- Mørck, Yvonne. Hybride identiteter, hybride køn? Muslimsk indvandrerungdom i København. Upubliceret oplæg ved 9. Nordiske Migrationsforskerseminar, Esbjerg Universitetscenter 1993.
- Mørck, Yvonne. Køn og generationer: Muslimsk indvandrerungdom i København. I Liep & Olwig (red.). *Komplekse liv. Kulturel mangfoldighed i Danmark*. Akademisk Forlag, København 1994.
- Necef, Mehmet Ümit. Rushdie-debatten, indvandrerforskerne og indvandrerne. I Torben Hansen (red.). *Islam! En religion, en kultur, en historie*. Tiderne Skifter, Århus 1989.
- Necef, Mehmet Ümit. *Etnisk kitsch – og andre (post)moderne fortællinger om «de andre»*. Magisterkonferens, Reproserien nr.1, 1992.
- Nyhedsbrev om indvandrere og flygtninge* nr. 2, 1994. Mellemløkeligt Samvirke, København.
- Patel, Pragna. Multiculturalism: The Myth and the Reality. I *Women: a cultural review* vol. 2, No. 3, 1991.
- Rahbek, Birgitte. Når to familier mødes. I Torben Hansen (red.). *Islam! En religion, en kultur, en historie*. Tiderne Skifter, Århus 1989.
- Rasmussen, Lene Kofoed & Connie Carøe. Den islamiske tendens. I *Tendens* nr. 2, 1991.
- Sahgal, Gita & Nira Yuval-Davis (red.). *Refusing Holy Orders. Women and Fundamentalism in Britain*. Virago Press, London 1992.
- Schade-Poulsen, Marc. Mit hjertes ulykke. Om analysen af algersk popmusik. I *Tidsskriftet Antropologi* nr. 25, 1992.
- Sørensen, Bo Wagner. Kapløb med tiden. Museale ideer om kultur og geografi. I *Grønlandsk kultur- og samfundsforskning* 93, Nuuk 1993.
- Walker, Alice & Pratibha Parmar. *Warrior Marks. Female Genital Mutilation and the Sexual Blinding of Women*. Harcourt Brace & Company, London 1993.
- Wilson, Elizabeth. *The Sphinx in the city. Urban*

Life, the Control of Disorder, and Women. Virago Press, London 1991.

Ziche, Thomas. *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet*. Symposion bibliotek 1989.

Noter

1. Artiklen er en omarbejdet udgave af «Når kønnet kommer til byen – modernitet, køn og indvandrere» i *Kvinder, køn & forskning* 1994:2. Analyserne stammer fra ph.d.-projektet «Multikulturalismens dilemmaer. En undersøgelse om ungdom og køn».
2. Pr. 1.1.94. var der 189.014 udenlandske statsborgere i Danmark. Heraf kommer 61.250 fra Norden/EU/USA, 77.460 er indvandrere fra tredjelande, mens resten er udvalgte flygtninge nationaliteter. Tyrkere udgør den største udenlandske gruppe med 34.658 mennesker (*Nyhedsbrev om indvandrere og flygtninge* 1994, s. 9).
3. For yderligere uddybning af teorier om kulturel kompleksitet se Mørck 1994.
4. Diaspora kommer fra det græske ord adspredelse: grupper af et trossamfund boende i lande med en anden religion – især jøder, der levede uden for Palæstina. Efterkommere af afrikanske slaver i USA og indvandrergrupper fra den 3. verden i Europa herunder især muslimer, inkluderes nu i definitionen af diasporabegrebet.
5. I 1800-tallets Europa gik der overalt en menneskestrøm fra land til by og fra Europa til især USA. Flertallet af de, der indvandrede til byerne, var kvinder, mens mænd udgjorde majoriteten mht. oversøiske vandring (Lützen & Rosenbeck 1991:145). Indvandringen til Europa i nyere tid har formet sig således, at mænd rejste ud for at tjene penge men havde planer om at returnere til oprindelseslandet. Resultatet er dog for de fleste vedkommende blevet, at kone og børn har tilsluttet sig manden i det fremmede.
6. Fremmedarbejdermænd fra f.eks. Tyrkiet, Pakistan og Jugoslavien, som rejste til Europa for 20–30 år siden, kom især via kædemigration. Mænd, der ellers ikke havde kontakt med hinanden, hjalp og støttede hinanden. Men efterat familien kom herop, og sociale og økonomiske forskelle udvikledes, er sammenholdet formindsket, mens prestige og ære stadig holdes i hævd. Dette kan være med til at fastholde unge inden for en vis form for traditionalitet.
7. Andre unge er måske «samspilsramte», fordi de ikke er, eller i mindre grad end andre unge,

en del af fællesskaber, hvor de vil kunne kvalificere sig konstruktivt til det danske samfund, f.eks. bander eller mere etnisk og/eller religiøst isolationistiske grupper (se f.eks. Christiansen & Rasmussen 1994).

8. Blandt første generation af tyrkere kommer mange fra rural baggrund med ingen eller lidt skolegang, mens mange pakistanere kommer fra den lavere middelklasse med byerfaringer. Samtidig er der større tradition for boglig uddannelse blandt pakistanere end tyrkere, ligesom pakistanere p.g.a. den koloniale fortid ofte taler engelsk.
9. Raï betyder en mening eller et synspunkt, og det er en musikform, der har været kendt i Algeriet fra begyndelsen af dette århundrede. Pop-raï er «... en kommerciel musik, der ud fra et begrænset sæt af rytmer blander så forskellige elementer som amerikansk disc og funk, melodier af Julio Iglesias, ægyptiske instrumentalforspil, marokkanske bryllupsmelodier, reggae-rytmer etc.» (Schade-Poulsen 1992, s.

60). Pop-raïens tekster handler bl.a. om ønsket om kærlighedsægteskaber og andre moderne vestlige opfindelser.

10. Et gennemgående tema i Mernissis forfatter-skab er, at der også i islam er tradition for retninger, der støtter kvinders og individers rettigheder samt en rationel og demokratisk tænkning (1991, 1993).
11. Et eksempel på hvordan unge indvandrere forsøges fastholdt i traditionaliteten ligger i svaret fra en journalist fra TV2, der ville have en ung indvandrer med i et program. Da han hørte, at den unge, der blev foreslået, havde en mobiltelefon, svarede han, at «nej, han kan ikke bruges, han er jo blevet dansk!»
12. Se Mørck 1993 om fiktionsfilm. Et andet eksempel er den indisk-engelske kunstner Apache Indian, som laver fantastisk swingende blandingsmusik med tekster om tabuområder som arrangerede ægteskaber, aids, kastesystemet og alkoholmisbrug blandt asiater i Storbritannien.

Kvinner, kall og skrift belyst ved livsskildringer av kvinnelige misjonærer

Av Lisbeth Mikaelsson

«Hvorfor skal det bare hete brødre? Var kvinderne uværdige til at nævnes som søstre? – Gud være tak, fordi tiderne har forandret sig. Du ringeaktede kvinde, nu kommer den tid, da dit rike hjerte skal faa lov til at aapne sig for de skatte som den kjære Gud har nedlagt i din sjæl, ogsaa du skal faa vidne om den kjære frelser for store og smaa.» Slik står det å lese i Hanna Nygaards erindringer fra 1923.¹ Lisbeth Mikaelsson lar oss i denne artikkelen komme i sympatisk nærkontakt med de kvinnelige misjonærene Hanna Nygaard, Annie Skau Berntsen og Hanna Holthe.

Lydige tekster

Misjonsbevegelsen og kvinneemansipasjonen står hverandre fjernt politisk, likevel er misjonens kvinnehistorie en beretning om hvordan kvinner gradvis utvider sin interessehorisont, sitt virkeområde og sin innflytelse. Helt fra starten av dens 150-årige norske historie påkalte misjonen kvinners entusiasme og aktive innsats, først som økonomiske bidragsytere i lokale kvinneforeninger, så som misjonærhustruer og til sist som selvstendige utsendinger på misjonsfeltene.

Kvinnenes innsats hviler på idéer om kvinners åndelige og menneskelige likeverd og medansvar for Guds rikes vekst i verden, et kvinnesyn som også ble en av misjonens viktigste eksportartikler.

En frukt av misjonen er framveksten av en omfangsrik litteratur, både av skjønnlitterær, oppbyggelig og mer faglitterær karakter. Livsskildringer i form av erindringer, memoarer, selvbiografier og dagbøker skrevet av misjonærer utgjør en betydelig del av misjonslitteraturen, som også kvinner har bidratt til.

Ifølge Arthur Skjelderups bibliografi

Norsk memoirelitteratur og norske selvbiografier er de eldste kvinnetekstene Sophie Stanley Smiths *Fra herlighed til herlighed. Breve og dagbogsoptegnelser samt kort omrids av hendes liv* ved A.G. (1914), Hanna Nygaards *En missionærhustrus erindringer* (1923) og Hanna Holthes *Kina på nært hold* (1928).

Forfatterne av selvbiografisk misjonslitteratur representerer ulike misjonsorganisasjoner og kirkesamfunn, tilsynelatende med en overvekt fra Det Norske Misjonsselskap, den eldste, og i mange år også den største av misjonsorganisasjonene. I de senere år har Norsk Luthersk Misjonssamband hatt lederstillingen, en mer lavkirkelig og kjønnspolitisk mer konservativ organisasjon enn Misjonsselskapet. Livsskildringene vitner snarere om det som forener enn det som skiller i oppfatninger og praksis. Fellesarven fra den norske lekmannsbevegelsen slår sterkt igjennom i de mange skildringene av vennsamfunnet, bønne- og andaktslivet, omvendelser og kallsopplevelser.

Enten det er menn eller kvinner som har skrevet dem, synes livsskildringene å tendere mot memoarformen. Det vil si at de konsentrerer seg om å gjengi minner fra tiden som aktiv misjonær.

Noen tekster har et livsløpsperspektiv og legger sterkere vekt på det åndelige overlyset over livet. De kan dermed sies å falle inn under selvbiografigenren slik den tradisjonelt har vært definert. Både Hanna Nygaards og Hanna Holthes bøker er memoarer, Hanna Holthe innleder imidlertid med å fortelle om hvordan hun fikk misjonskallet. Dette er heller ikke uvanlig i andre memoarer, mens selvbiografiene på sin side gjerne dveler mest med misjonsminnene og skildrer dem på den samme glimtvis og misjonslegitime-rende måten som det gjøres i memoarene.

Noen skarp grense mellom selvbiografier og memoarer er det derfor ikke mulig å sette.²

Det merkes på tekstene at forfatterne ikke er «profesjonelle» – dikterhånden bak *I sol og vind paa Madagaskar* (Johannes Einrem) skaper en langt rikere bok enn vanlig er, selv om forfatteren ikke stikker seg ut rent holdningsmessig. Mye av stoffet går igjen i tekstene, menns som kvinners, eldre som nyere. Reisen til og fra feltet, utenlandsopphold for å lære språk, glimt fra selve misjonsarbeidet med portretter av innfødte og kolleger, skildringer av hedenskapets nød og gru, mer sjeldent også de fascinerende og positive sider ved en fremmed kultur, hjemmeopphold og fromhetsliv er relativt faste innslag, alltid beskrevet ut fra den sikre overbevisningen om misjonens berettigelse og lykelige følger. Tekstene kan iblant bli trivielle, men gripende scener og menneskeskjebner holder leserinteressens oppe.

Hanna Nygaard reiste ut som misjonærbrud, altså ikke selvstendig misjonær, på en tid da Det Norske Misjonsselskap så vidt hadde begynt akseptere at også kvinner kunne bli selvstendige misjonærer (i 1871), og hennes bok er faktisk en av de mer åpenhjertige når det gjelder å kommentere kvinnens rolle i misjonen. Hovedinntrykket er at dette er lydige og lukkede tekster: De gir først og fremst en «offisiell» versjon av kvinneliv og erfaringer innenfor misjonens ramme.

Spørsmålet om hvordan identitet og kjønn konstrueres i disse tekstene må relateres til misjonen som institusjon og de normer for tekstproduksjon som er utviklet innen det litterære kretsløpet disse tekstene tilhører.

Allerede forordene viser i mange tilfeller bundetheten til misjonsinstitusjonen. Det er ikke uvanlig med forfatter-

forord og forleggerforord og i begge er det to formål som går igjen: Boken skal være et personlig vitnesbyrd om den rollen Gud har spilt i forfatterens liv, og den skal styrke interessen for misjonen ved å gi glimt av arbeidet på feltet. Begge formålene gir premisser for tekstformingen, ikke bare i de tilfeller der forordene ekspliserer dem, men generelt. De styrer utvalget av minner og gir stoffet en vinkling som hindrer at alvorlige motforestillinger, tvil og håpløshet som ikke får en positiv utgang tas med. Stereotypier om «hedenskapet», ikke minst kvinners og barns nød der mørkemaktene rår, er et gjennomgående trekk.

Livsskildringene kan også sies å være en del av den kristelige oppbyggelseslitteraturen. Det kan i noen tilfeller være vanskelig å trekke en grense mellom disse tekstene og «ren» oppbyggelseslitteratur som bygger på det selvbiografiske vitnesbyrd.

Bøkene blir publisert på kristelige forlag eller utgitt av misjonsorganisasjonene selv. De selges gjennom kristelige bokhandlere, eventuelt av kretskontorer, lokallag og lignende. Leserne består i alt vesentlig av «personlig kristne», mange av dem aktive misjonsvenner. Dette utgivelses- og distribusjonssystemet er blitt kalt det kristelige litterære kretsløpet.³ Innenfor dette systemet hersker sterke normer, som gir begrenset spillerom for misjonskritikk og avvikende oppfatninger når det gjelder fremmede religioner, kvinnesyn, seksualmoral m.m.

En konsekvens av de sterke føringene i institusjonskonteksten er diskresjonen som preger livsskildringene. Misjonærer, enten de er menn eller kvinner, avslører vanligvis ikke intime eller negative forhold i sitt eget eller kollegers ekteskap, eller spente eller «upassende» relasjoner mellom kolleger. Seksuell tiltrekning

mellom innfødte og misjonærer er om mulig enda mer tabubelagt.⁴ Margit Løtvedt viser i sin selvbiografi *Styr du min vandring* (1978) en markert interesse for klær, men estetikk og sanselighet knyttet til kroppen er ellers mer uvanlig. Kropp og kroppslighet figurerer helst i de hyppige skildringene av sykdom, nød og død blant hedningene. Det er heller ikke vanlig å diskutere eller reflektere over kvinnelighet og mannlighet og kjønnetes ulike oppgaver i misjon og samfunn.

Tekstene karakteriseres derfor av felles tause felt, og den tematiseringen av kjønn som finner sted, må ses på bakgrunn av det som kunne vært overveid og kommentert, men som ikke er det. På grunn av den spesielle institusjonskonteksten bidrar også tausheten til å konstruere identitet.

Forfatterinnen Erna Moen utga i 1985 en selvbiografisk roman om misjonen, *Gudenes haug*, og der beskriver hun tabuområder som seksualitet, fascinasjonen i forhold til de innfødtes sanselighet og misjonærhustruens frustrasjon over en mann som først og fremst er Guds redskap før han er ektemann eller far. Et annet emne hun tar opp er rivalisering mellom misjonærer, dette synes også så godt som ikke-eksisterende i livsskildringene. *Gudenes haug* er interessant fordi den bryter med bildet av kjønnsløshet og prektighet, den sier noe om hva temaene i en mindre oppbyggelig misjonslitteratur ville vært. Det er kanskje via romangenren vi i fremtiden kan vente oss historien om misjonens konfliktsider.

Upublisert materiale, f.eks. dagbøker, brev og loggbøker over den daglige virksomheten på misjonsstasjonene ville trolig også kunne gitt et mer nyansert bilde av misjonærliv og mellommenneskelige relasjoner enn det som fremkommer i de publiserte livsskildringene.

Glimt av kjønnspolemikk

Ideen om kvinners åndelige og menneskelige likeverd er bare én side ved kvinnesynet i lekmannskristendommen. Kvinner i misjonen har også måttet forholde seg til sterke normer om hva som er deres rette plass og virkefelt. I forrige århundre var kvinners rett til å forkynne et debatttema i Det Norske Misjonsselskap, som i begynnelsen bare aksepterte presteviete menn som forkynnere. Hanna Nygaards erindringsbok er dristig fordi den åpent tilkjennegir en klar mening om dette spørsmålet.

Etter at hennes mann «missionæren» (hun omtaler ham slik, i tråd med at kvinnelige utsendinger på hennes tid ikke ble kalt «misjonærer», men «damer», «lærerinner» osv.) var død, fikk Hanna Nygaard selvstendige oppgaver i misjonsarbeidet, blant annet skulle hun besøke folket «ute i byene». Hun gikk frem på den måten at hun samlet små flokker ute i det fri, og hun beskriver dette arbeidet på følgende måte:

I det første kom kun noen kvinder, men flokken øket stadig, og tilslut hadde jeg baade mænd og kvinder som tilhørere. Dette var jo litt betænkelig; ti efter vore ortodokse begreper skulde jo en kvinde ikke tale i forsamlinger, og endnu mindre for mænd. Men hva skulde jeg gjøre? Skulde jeg si til mændene: «Gaa væk, dere må ikke høre paa?» Da hadde det visst været forbi med min virksomhed. De vilde ha ræsonnert som saa: «Hvorfor maa ikke vi høre? Er det nogen hemmeligheder hun forsøger at lære vore kvinder, da tillater vi dem ikke at høre.» Det vilde ogsaa været ganske naturligt; ti hvad kjendte disse naturfolk til Pauli regel. De maatte jo

først bli kjendt med disse regler. Men heldigvis har gasserne aldrig lagt vækt på Pauli ord. De har med glæde motatt Guds herlige evangelium, hvad enten det blev frembaaret av kvinder eller mænd. Og det har frydet mig at høre om den store velsignelse kvindernes arbejde har hat paa Madagaskar. – Og jeg fik ogsaa erfare at gudsordet gjorde indtryk paa baade mænd og kvinder.⁵

En slik polemisk kommentar til organisasjonsmessige og ideologiske begrensninger for kvinner er ytterst sjelden i disse tekstene. Det er verdt å merke seg at kommentaren på en måte henger i luften, hun knytter den ikke til motstand hun selv eller kolleger eventuelt har møtt. Noe lignende kan sies om en passasje i Annie Skau Berntsens *Min kinesiske dagbok* (1986), hvor det siteres fra et brev hun har skrevet:

Disse dagene har jeg hørt gang på gang: «Husk nu at du *bare er en kvinne*», akkurat som det er bare når man er herlig frelst av nåde og har en slik underbar Frelser som er almektig. Nei, i Kristus er der ikke mann eller kvinne, men en ny skapning i Jesus Kristus, halleluja.⁶

Annie Skau vil ikke godta begrensninger i arbeidet på grunn av sitt kjønn. I dette tilfellet dreier det seg om de store anstrengelser og farer hun var nødt til å holde ut med. Heller ikke her får vi vite noe mer konkret om eller i hvilke sammenhenger hun har møtt spesiell motstand som kvinne.

Argumentasjonen i begge tilfellene baserer seg på kjønnsnøytralitet, på prinsippet om at kjønn ikke skal tillegges betydning. Men man kan ikke ut fra disse

Annie Skau Berntsen. (Foto: NTB)

tekstene si noe om hvor langt de to forfatterne tøyer dette prinsippet i sine holdninger forøvrig.

Hanna Nygaard og Annie Skau Berntsen er blant unntakene – åpne protester og polemikk, selv i den beskjedne formen som her er referert, er sjelden kost innenfor genren.

Lydige tekster og tause tekster – er de tause fordi de er lydige? Det ligger nært å svare ja, men i så fall bør man tenke på forskjellen mellom en lydig taushet som er *enig* og en som ikke er det. Tekstene gir ikke klare indikasjoner på hvilken variant de tilhører.

Hva tausheten skjuler er én ting, men hva sier den? Min tese er at tausheten resepsjonsmessig fungerer som en stilltende aksept av kjønnshierarkier og kjønnsideologi i misjonen. Kvinnene kan leses som lojale og konforme støttespillere innenfor de rammer som er definert for dem. Denne tesen understøttes av den både intenderte og implisitte konstruksjonen av kjønn i forbindelse med skildringen av hedenskapets elendighet.

«Den hedenske kvinne»

Der gives et overordentlig stort Antal Kvinder, hvis Hjerter af Naturen har Betingelser for opofrende Troskab og hengiven Kjærlighed, men hvis Lod under det hedenske Liv bliver i korte Drag følgende: Allerede Budskabet om hendes Fødsel modtages af Faderen med Misnøie og kanske Forbandede. Han har haabet paa en Søn, der kunde gjøre ham Ære, og i Stedet derfor har han faaet en Datter, for hvem han slet intet Brug har. Hvis nu ikke Døden ved Udsættelse eller paa anden voldsom Maade bliver hendes Lod, gaar hun en glædeløs Barndom og Ungdom imøde. Kjærlighed finder

hun ikke paa sin Vei, det skulde da være i en Krog af Moderhertet, hvor Sønnerne har levnet en liden Plads, eller om Moderen ingen Sønner har. I en ung Alder bliver hun en raa Polygamists Medhustru. Efter de forskjellige Forholde bliver hun nu enten Mandens Arbeidstræl og Lastdyr, eller ogsaa indespærres hun i hans Harem, prisgiven hans Luner og al Lediggangens og den tomme Forføngeligheds Jammer.⁷

Om det tales lite eller ingenting om frigjøring av norske kvinner innen misjonen, er iveren etter å frigjøre de hedenske kvinner bemerkelsesverdig. Å løfte den hedenske kvinnen til et menneskeverdig liv er et stående motto helt fra starten, og talløse fortellinger og artikler hamrer inn dette budskapet.

Hjerterå beretninger om kvinnes kår er faste innslag i misjonslektyren, f.eks. i form av de selvopplevde småfortellingene fra misjonsmarken som finnes i organisasjonsbladene. De kan handle om mishandlete svigerdøtre som lever under slavekår i egne hjem, om seksuelt misbrukte småpiker og småbarn satt ut for å dø, om kvinner som analfabeter og umyndige i alle sammenhenger. Leserne blir ikke spart for polygamiets forbannelser eller avskyeligheten ved kinesisk fotbindingspraksis. Å si at dette stoffet fungerer misjonslegitimerende blir for blodløst – det formelig roper på misjon!

Stoffet er også en gjenganger i livsskildringene og formes der over samme lest. Det vil si små portretter av kvinner misjonærene har førstehånds kjennskap til, eller fortellinger om episoder og tilstander de erfarer i det løpende arbeidet sitt. Til tross for sin knapphet skaper formidlingsformen nærhet og innlevelse når de undertrykte får navn, personlighet

eller skjebne og tonen er medfølende, til tider opprørt.

Den samme fremstillingsstrategien nyttes om kvinner (og menn) som opplever velsignelsen for sjel og liv av en omvendelse til kristendommen. Hvis kjønn er betont er det helst kvinnes – hedenskapets konsekvenser for menn som menn er lite fremme.

Iblant tematiseres misjonens kvinnefrigjøringsprogram i livsskildringene. Hanna Holthe beskriver en eksamensfest på lærerinneskolen hvor frigjøring av Kinas kvinner blir tatt opp i talene. I sin egen tale innskjerper hun de nybakte lærerinnene å arbeide for «det mål de hadde satt sig, – det å være med i arbeidet for å frigjøre Kinas kvinner, hjelpe dem til å opnå noget av det *de* nu hadde opnådd, nemlig kunnskap – også den beste: Kunnskapen om veien til evig lykke.»⁸

«Misjonsfeminismen» er ikke begrenset til de kvinnelige misjonærene, santalmisjonæren Johan J. Ofstad f.eks. gir vakkert uttrykk for hvordan kristendommen gir kvinnene menneskeverd: «Hver gang en santalkvinne legger sitt offer i messingskålen på alterbordet, foregår der i all beskjedenhet og stillferdighet noe, som har historisk betydning for santalfolket. Det store er ofte skjult i det små. Hun som efter tilvant tankegang ikke bør ha noe med det religiøse å gjøre, hun er nu i den kristne menighet blitt et menneske som man regner med. Hun har et religiøst hverv å utføre.»⁹

Hedenskapets kvinneundertrykkelse har fungert som et av de viktigste «bevis» for nødvendigheten av misjon. Dette kan bidra til å forklare livsskildringenes taushet om kvinneundertrykkelse innen misjonen selv eller i det norske samfunn. Misjonen har, særlig tidligere, argumentert for sin berettigelse ved å etablere en

absolutt polaritet mellom kristendom og hedenskap på alle livsområder. Mønsteret eksisterer i høy grad fremdeles. Ikke minst i livsskildringene fremstilles hedenskapet som det totale mørke, med fritt spillerom for demoniske makter, mens kristendom står for Guds rike med det frelsende lyset. Også den sekulære opplysningen misjonen representerer, i form av medisin, helsestell, skolegang osv., blir trukket inn i denne polære argumentasjonen og gjøres til attributter ved gudskiket.¹⁰

Dermed blir kvinnens stilling i norske kristne hjem, den fromme morsrollen og kvinnes virksomhet i menighet, foreningsliv og misjon å betrakte som den absolutte og gudvillete kontrast til kvinnelivet blant hedningene. Kritikken av egne kjønnsforhold ville betydd at denne idealiserende polariseringen ble undergravd. Det er ikke plass for nyansene i dette sort-hvitt bildet.¹¹

Den mytifiserende, polære kontrasteringen av hedningenes kvinneundertrykkelse og kristendommens verdsetting av kvinner er et hovedprinsipp i tekstenes konstruksjon av kjønn, spesielt på det implisitte narrative nivå, men også i øvrig.

Det er f.eks. paradigmet i bunnen på de mange hverdagsskildringene av kvinnearbeidet de kvinnelige misjonærene utfører, slik som undervisning i søm, husstell, barnestell, etableringen av kvinneforeninger og andre aktiviteter hvor misjonens kvinnemodell overføres til proselyttene.

Selv om tekstene for det meste er tause om eventuelle skjevheter i det hjemlige og sjelden argumenterer rett ut for kjønnslikeverd, tilkjennegir de en likeverds holdning som virker troverdig. Det har igjen med selve den portretterende, nære fremstillingen av mennesker å

gjøre. Kvinner figurerer som nevnt hyppig, både i de mannlige og kvinnelige tekstene, tilsynelatende like hyppig som menn. Mer betydningsfullt enn antall er imidlertid at det praktisk talt alltid gis inntrykk av at det er like viktig å omvende kvinner som menn og gleden over omvendte kvinner er like stor.

Et annet moment som fungerer på samme måten og også kan knyttes til fremstillingsformen, er fraværet (generelt sett) av dikotomiske stereotypier om mannlighet og kvinnelighet i portrettene. Rasóa på Madagaskar, fru Ling i Kina og de utallige andre innfødte kvinnene er begavete og dumme, energiske og udukelige, dype ånder og forfengelige barn – stereotypier gjelder heller hedenskap enn kjønn. Verken kvinner eller menn synes i særlig grad å bli presset inn i ferdige tankeskjemaer om den aktive, fornuftige eller aggressive mannligheten og den passive, emosjonelle og snille kvinneligheten.

Dette gjør sitt til at kommunikasjonen av kjønnslikeverd virkelig omfatter både det åndelige og det menneskelige plan. Den blir spesielt overbevisende fordi den er selvsagt, noe det ikke er diskusjon om. Man kan spørre om livsskildringene formidler en sterkere likeverdsholdning gjennom småfortellingene enn forfatterens ekspliserte meninger ville gjort.

Mytisk identitet: kallet og ledet

«Gud var så forunderlig nær. Alt blev likesom lagt tilrette for mig. Det var som jeg blev løftet og båret fremover.» Slik beskriver Hanna Holthe tiden som fulgte etter at hun hadde besluttet seg til å reise til Kina som misjonær.¹²

Hennes kallsbeskrivelse atskiller seg fra mange andres ved at den ikke direkte viser til en mirakuløs hendelse hvor mi-

sjonærkallet manifesterer seg. Slik som Laura Møller, da hun ble stoppet av en fremmed dame på gaten som fortalte henne at hun var ulydig mot kallet fra Gud. Laura Møller hadde da ikke fortalt noen om sin kamp med misjonærkallet.¹³ Nærheten til Gud og følelsen av at han legger tingene til rette, slik Holthe uttrykker det, er imidlertid symptomatisk, og oppsummeres ofte med en referanse til Efeserbrevet om «å vandre i de ferdiggjorte gjerninger» (2,10).

Teologisk sett er misjonskallet et oppdrag kirken (representert ved misjonsorganisasjonene) forvalter. Men kallet er også et aspekt ved den enkeltes gudsforhold og står da vanligvis for den personlige erfaringen av å være kalt av Gud selv til tjenesten. Av den grunn tales det om ytre og indre kall. Denne personlige vissheten blir tillagt stor vekt av misjonsorganisasjonene.

Kallsoverbevisningen fremstilles ofte som resultat av en prosess. Noen kjemper med tvilen, er kallet ekte, eller en innbilning? Når den indre tvil eller trang blir bekreftet av ytre omstendigheter er det «bevis» på at Gud står bak og leder det som skjer. Mirakuløse ledelseserfaringer i forbindelse med kallet, som møtet med den fremmede damen i Laura Møllers tilfelle, opptrer hyppig i denne litteraturen. De bekrefter over enhver tvil at ens misjonærkall er Guds vilje.¹⁴

I tillegg finnes det generelt aksepterte kriterier på et ekte kall, de viktigste er kjærligheten til Gud og nøden for de ufrelste.¹⁵ Annie Skau Berntsen kan i *Min kinesiske dagbok* både fortelle om underfulle ledelsesfenomener og den store kjærligheten til kineserne som led-sager hennes misjonærkall.¹⁶

Margit Løtvedts kallshistorie i selvbiografien *Styr du min vandring* er uvanlig fordi usikkerheten ikke beskrives som

en kort fase før den endelige bestemmelsen er tatt. Historien hennes tar form av en retrospektiv personlig myte om kallet; den blir det eksistensielle perspektivet på hele livsløpet. Hun opplever å bli kalt flere ganger, først til diakonisse, så til misjonær og så til forstanderinne for diakonissehjemmet i Bergen. Hver gang møter hun kallet som et utenfrakommen-de tegn, og hver gang møter hun det med motstand. I årene som forstanderinne er hun splittet, dragningen til Madagaskar er der, og hun opplever seg som en som har sviktet misjonen. I det retrospektive, harmoniserende perspektivet boken er skrevet ut fra fremstår kallet likevel som ett.¹⁷

Utstrakt bibellesning er en av pillarene i den lavkirkelige vekkeselsfromheten, og det er viktig å befinne seg «på trygg bibelsk grunn» i det en tror og gjør. Et fundamentalistisk bibelsyn hvor bibelord tas bokstavelig som guddomsutsagn, er utbredt. Et vanlig trekk ved livsskildringene er hva man kunne kalle den personlige tolkningen av bibelsteder, som skrives inn i mange hendelsesforløp, ikke minst i forbindelse med kallet.

Når Margit Løtvedt ikke vet om hun skal oppgi misjonærtjenesten på Madagaskar for å bli forstanderinne for Bergens Diakonissehjem, får hun et kort på fødselsdagen sin hvor det står skrevet et bibelord som er identisk med det hun fikk da hun ble innviet til diakonisse. Hun tolker dette som et tegn på at Gud vil hun skal bli forstanderinne i Bergen.¹⁸

Laura Møller trenger flere tegn for å akseptere sitt kall, og hun kapitulerer først på et misjonsstevne hvor en kvinnelig misjonær på terskelen til å reise til Kina reiser seg og leser Jes. 6,8: «Hvem skal jeg sende og hvem vil gå for oss?» i det samme øyeblikk som Laura Møller ber Gud om bare ett tegn til.¹⁹

I en del tilfeller vitner livsskildringene om divinatorisk bruk av Bibelen. Kristine Skjeslien blir stadfestet i sitt misjonærkall etter å ha slått opp på måfå og møtt et ord fra Apostelgjerningene hvor Paulus og Barnabas erklærer at de vil gå med evangeliet til hedningene (Ap.gj.13,46–7).²⁰

At Gud leder gjennom sitt ord blir bevitnet til gangs i livsskildringene, ikke bare i kallellesfasen, men ved mange ulike høve. Under japanernes invasjon i Kina oppstår en faresituasjon hvor Laura Møller kommer i tvil om det er rett å forlate misjonsstasjonen. Da ber hun Gud om «et direkte ord» og blir besvart med Jes. 26,20, hvor Guds folk blir formanet å gå inn i sine kammer og skjule seg til faren er over.²¹ Kommunikasjonen med Gud skjer ofte gjennom en indre stemme som taler bibelord til veiledning i tvils-, fare- og nødssituasjoner, enten spontant eller som svar på en bønn.

Kallet og tjenesten knytter identiteten på en spesiell måte til det kristne symbolunivers. Ens egen livshistorie som misjonær blir et lite, men uunnværlig ledd i den store historien som handler om Guds frelsesplan med menneskeheten. Når kvinner (og menn) skriver seg selv på denne måten blir de Guds «partnere» i hans verdensomspennende prosjekt, og «etterkommere» etter de nytestamentlige apostlene.²² Annie Skau Berntsen viser Bibelens modellfunksjon i selvtolkningen spesielt tydelig, både episoder og eksplisitte referanser vitner om at hun identifiserer seg med Jesus og Paulus, særlig den siste. De mange eksemplene på Guds ledelse, demonutdrivelser og underfulle helbredelser i hennes bok skaper inntrykk av en virkelighet hvor Guds rike manifesterer seg som i nytestamentlig tid.²³

Temperaturen i hennes bok er spesielt

høy, men hun er på ingen måte alene om et inderlig fromhetsliv, ledelseserfaringer og direkte kommunikasjon med gudsdommen gjennom bibelord. Generelt sett er det slik at jo «heftigere» og mer mirakuløs erfaringen er, jo mer oppbyggelig er den.

Selvpresentasjonen i slike tilfeller bekrefter i en og samme akt at forfatteren er Guds lydige redskap og samtidig gjennom egen erfaring sannhetsvitne på at Gud eksisterer, at misjonen er hans prosjekt og Bibelen er hans ord. Selvpresentasjonen blir dermed et dobbeltportrett, en art «Guds-biografi».

Å skrive seg selv på dette viset betyr å markere en åndelig selvbevissthet og autoritetsposisjon som springer direkte ut av gudsforholdet og ikke er avhengig av utdanning, lederposisjoner eller bedrifter. Dette kunne tilsi at kvinner mer enn menn velger denne formen. I samme retning peker hypotesen om at kvinners selvframstillinger er mer relasjonelle enn menns. Både Estelle Jelinek og Mary Mason har argumentert for dette synet. Ved å gå til de kvinnelige religiøse pionerene innen genren mener Mary Mason å kunne fastslå at kvinner konstituerer sitt selv i relasjon til en annen bevissthet, f.eks. Gud.²⁴ Flere av disse tekstene kan underbygge synspunktet, men spørsmålet blir om kvinnelige misjonærer atskiller seg i særlig utstrekning fra de mannlige i skrivemåten.

Kallet ga kvinnene en identitetsmessig plattform og muligheten til å velge en livsvei utenfor hjemmesfæren. I eldre tid bidro misjonærkallet til å gi kvinnene utdanning, større bevegelsesfrihet, større rollespekter og mer autoritet, kort sagt, de sosiale begrensningene i den tradisjonelle kvinnerollen ble modifisert. Interessant nok synes ikke disse kvinneemansipatoriske aspektene ved kallet i noen

særlig utstrekning å bli tematisert i tekstene. Men de kan ligge som en «undertekst» både forfatter og leserkrets er seg bevisst. På dette punkt peker livsskildringene ut over seg selv til andre kilder.

Visse tegn tyder på at kvinner har opplevd/oplever mor- og hustrurollen i konflikt med misjonærkallet. Annie Skau Berntsen og Laura Møller gir begge en pekepinn om dette ved å gjengi hvilke negative konsekvenser et giftermål har hatt for *andre* kvinner med et selvstendig kall. Det fremgår ikke i noen av tilfellene at dette også har vært forfatternes eget dilemma, så hensikten med tekstpassasjene er ikke helt klar. De kan være myntet på lesere som sliter med et slikt valg, men de kan også være markeringer av at kvinners misjonærkall er like forpliktende som menns – en likeverdsargumentasjon ad omveier!²⁵ Igjen peker livsskildringene ut over seg selv.

Konstruksjon av identitet

Den måten identitet og kjønn blir fremstilt på i misjonærbiografiene, kan knyttes til en mer generell problemstilling. Det er vanlig å si at identitet har med spørsmålet «Hvem er jeg?» å gjøre. Det er ikke noe galt i det, men i en kulturfaglig sammenheng må spørsmålet også formuleres som «Hvem er vi?» Identiteten rommer både de selvtolkninger og kategoriseringer som gjør hver og en av oss unik, og de som gjør oss til en av en gruppe. Selve kategoriseringsprinsippene og tolkningsvanene tilhører det kulturelle reservoraret i våre omgivelser, vi er derfor også unike på kulturens premisser.

Mange typer prosesser på ulike nivåer, både individualpsykologiske, sosiale og kulturelle, er med på å forme et menneskes identitet. Identitet er skjærings-

punktet for indre og ytre krefter. Prosessene kan være påvirkningsprosesser som oppleves på et bevisst plan i en bestemt livsfase, men trolig er de ikke-erkjente eller halv-erkjente prosessene viktigere. Identitet har derfor ikke bare eller primært med språklig uttrykt selvforståelse å gjøre. Personer har alltid en sammen-satt identitet, selv om de ikke er i stand til å redegjøre for den på en abstrakt måte. Begrepet identitet må med andre ord omfatte både den selvforståelsen som gjøres til et prosjekt om selv-oppdagelse eller selv-autentisitet, og den som mer eller mindre erkjent er subjektets kognitive beredskap om egen sosial tilhørighet, posisjon og verdi. Dette synet på identitet åpner for at individet disponerer over mange selv-tolkninger, mer eller mindre konsistente og markante, som et repertoar for å plassere seg i sosiale sammenhenger, møte ulike behov og situasjoner. Et menneskes identitet er likevel ikke fastlagt, både ytre og indre faktorer endrer den. Dimensjonen bevisst/ubevisst når det gjelder identitet må tolkes som et kontinuum med glidende overganger.

På det sosio-kulturelle nivået skjer en kontinuerlig kommunikasjon på mange nivåer og i mange former om hvem og hva aktørene er. Bare unntagelsesvis er kommunikasjonen eksplisitt, identifikasjonene har oftere karakter av å være implisitte budskap, eller de ligger som et «betydningsoverskudd» ved utsagn og handlinger. Disse kan derfor «avkodes» for innhold som dreier seg om identitet.

Ingen enkeltfag eier det fullstendige perspektivet på så unnvikende og ugjenomsiktige fenomener som menneskers eksplisitte og implisitte, erkjente og uerkjente selvtolkninger. I kulturfagene er det mest relevant å nærme seg identitet som et *relasjonelt* begrep med flere dimensjoner, et begrep hvor individet rela-

teres til det sosiale fellesskapet, og dette fellesskapets ideologier, kosmologier og sosiale strukturer gjennom ulike typer kommunikasjonsprosesser. Historiske faktorer påvirker både individuell identitet og gruppeidentitet, identitetsutvikling er med andre ord også en historisk prosess.

Av dette følger at analyser av identitet må ha syn for en dialektikk mellom individ og samfunn der individet både identifiserer og identifiseres. Dette skjer innenfor en felles livs- og erfaringsverden hvor samfunnsstrukturen og den kulturelle kunnskapen i form av symboler, myter, identitetsforestillinger m.m. er vevd i hverandre.²⁶

Livsskildringene illustrerer dette spillet av dialektisk identifikasjon. I tekstene fungerer trosfellesskapets grunnleggende myter om virkeligheten som identifikasjonsmodeller og paradigmer for å presentere seg selv. Tekstenes selv-presentasjon er igjen formet med tanke på å være et medium for *andres* identifisering med de samme mytene. Betydningsdannelsen etablerer i dette tilfellet mytisk virkelighetskonstruksjon, selvdefinering og gruppetilhørighet som sider ved samme sak.

Misjonskallet er et spesielt tydelig eksempel på det dialektiske og relasjonelle ved identitet. Kallet er på en og samme tid individets selvforståelse (Gud har kalt *meg* til Kina), handlingsposisjon (jeg reiser), internalisering av fellesskapets mytiske kosmologi og antropologi (jeg tror Jesus Kristus, Guds sønn, befalte sine disipler å gå ut med evangeliet til alle folkeslag) og misjonsorganisasjonenes idémessige grunnlag for virksomheten (mobilisere individer for å reise eller bidra økonomisk).

I dette tilfellet er det åpenbart at identitet både rommer en selvtolkning og

samtidig en posisjon i forhold til samhandling. I en forstand er derfor identitet det subjektive grunnlaget for mønstrene i den sosiale interaksjonen. Sagt på en enklere måte: Identitet er aktivt å forstå seg selv i verden, fordi en blir definert av verden. I et komplekst og pluralistisk samfunn blir imidlertid relasjonen mellom fellesskap og individ, ideologi og praksis sjelden så entydig som her, hvor det dreier seg om en homogen livssynsinstitusjon.

I dette perspektivet blir kjønn en verdi som inngår i konstruksjonen av identitet og virkelighet, i noen situasjoner som et hovedelement, i andre som et bielement.²⁷

Et relasjonelt analyseperspektiv på misjonærbioграфиene betyr å se tekstene som ytringer i forhold til misjonsinstitusjonen og det litterære kretsløpet. Tekstene sier mer om den offentlige samtalen om identitet og kjønn innenfor denne rammen enn de indikerer om forfatternes identitet og holdninger. Man må imidlertid anta at kallsbevisstheten er et viktig aspekt ved de kvinnelige misjonærenes identitet. Hvordan de kopler denne til sin identitet som kvinne sier livsskildringene lite om.

Det generelle inntrykk er at de kvinnelige forfatterne av lojalitet til misjonsinstitusjonen har tidd med eventuell opposisjon og skapt livsskildringer hvor selvframstillingen og skildringen av misjonen tjener det gode formål. Kanskje har de oppgitt den *virkelige* historien til fordel for den som kunne *aksepteres*.²⁸

Misjonens idealer om menneskelig og åndelig likeverd, dens kjønnsmoral og kjønnsrollemønster fungerer som tekstenes (også de mannlige) kjønnspolitiske paradigme. Sammen med skildringen av kvinneaktivitetene i misjonen blir de et sentralt ledd i polariseringen heden-

skap/Guds rike som tekstene er gjennomsyret av og som legitimerer misjonen. Åpenhet om eventuell kvinneundertrykkelse innen egne rekker og avvikende kvinnesyn/identitet ville undergravd denne virkelighetskonstruksjonen. Resultatet er at tekstene generelt gir inntrykk av konformitet, harmoni og trygghet på tradisjonelle kjønnsidealene og praktikker, uten i særlig grad å tematisere kjønnsideologien. De kan leses som argumentasjon for at kvinneundertrykkelse angår «de andre», ikke oss.

En implisitt og dermed effektiv kommunikasjon av likeverd skjer gjennom de portretterende småfortellingene. Genren er så rik på. Det skyldes fraværet av snevre kjønnsstereotyper og preferanser av det ene kjønn. Dette er et «betydningsoverskudd» som skyldes det appellerende og oppbyggelige siktemålet tekstene har og som gjør at de konsentrerer seg om mennesker og menneskeskjebner. En annen skrivetradisjon, f.eks. med sterkere fokus på ideologi eller på de praktiske og administrative problemer i arbeidet, kunne kanskje ha gitt andre indikasjoner om holdninger til kjønn.

Fremstillingen av misjonærkallet representerer en mytisk selvkonstruksjon som mest pregnant beskriver kvinners åndelige likeverd og deres legitime plass innenfor institusjonen. Generelt sett virker det som om det primært er gjennom gudsforholdet at kvinnene skriver seg selv som autoritetspersoner.

Lisbeth Mikaelsson
amanuensis
Institutt for religionshistorie
Universitetet i Bergen

Artikkelen er tidligere trykket i Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Trondheims skriftserie nr. 1/92: Kjønnsidentitet – utvikling og konstruksjon av kjønn.

Noter

1. Hanna Nygaard: *En missionærhustru erindringer*, s. 101.
2. Genrediskusjonen innenfor moderne selvbiografiforskning er intens, og mange anser den tradisjonelle inndelingen i selvbiografi, memoarer og erindring for lite hensiktsmessig. Kvinneforskere er blant dem som har satt kritisk spørsmålstegn ved inndelingen, jfr. gjennomgåelsen av denne retningen i Margaretha Fahlgrens *Det underordnede jaget. En studie om kvinnliga självbiografier*, og Jorunn Hareides artikkel «Kjønn og selv. Finnes det en 'kvinnelig' selvbiografi?» I forhold til misjonærenes livsskildringer virker det likevel nyttig av heuristiske årsaker å regne med et skille mellom selvbiografi og memoarer (derimot skjeller jeg ikke mellom memoarer og erindringer). Johnny Kondrup har i sin bok *Levned og tolkninger* oppsummert noen hovedkriterier for selvbiografien: Verkets forteller er identisk med både forfatter og hovedperson. Synsvinkelen er retrospektiv. Emnet er forfatterens livsløp, og vekten ligger på livsløpets eksistensielle betydning. I formen er det en episk fremadskridende beretning (s. 19). Memoarer har flere likhetstrekk med selvbiografien, og i praksis kan det være problematisk å plassere en tekst i den ene eller andre kategorien. Som en hovedregel kan det sies at memoarene konsentrerer seg mer om miljøer og personer forfatteren har kjent. Den er mer anekdotisk, vanligvis er den begrenset til en fase i voksenlivet, mens selvbiografien også inneholder en barndomsskildring.
3. Ove Eide bruker dette begrepet i en artikkel om den kristelige populærlitteraturen. Han bygger på litteratursosiologen Robert Escarpits sonndring mellom et dannet og et populært litterært kretsløp. Ove L. Eide: «Kristeleg populærlitteratur og litterære krinslaup» og Robert Escarpit: *Litteratursosiologi*.
4. En slik diskresjon er ikke enestående for misjonærer. Ifølge Estelle Jelinek er ikke selvbiografier særlig selvavslørende, verken menn eller kvinner utleverer intime og pinlige minner. Estelle C. Jelinek: «Introduction: Women's Autobiography and the Male Tradition». I Estelle C. Jelinek (ed.): *Women's Autobiography. Essays in Criticism*. Rita Felski hevder at den feministiske bekjennelseslitteraturen står for en annen linje: Den forsøker eksplisitt å avsløre de mest intime og traumatiske detaljer i forfatterens liv og belyse deres videre implikasjoner. Rita Felski: *Beyond Feminist Aesthetics*, s. 88.
5. *En missionærhustru erindringer*, s. 86.
6. Annie Skau Berntsen: *Min kinesiske dagbok*, s. 191.
7. Sitatet er et utdrag fra den usignerte artikkelen «Den hedenske Kvinde», *Norsk Missions-Tidende*, nr. 24, 1881.
8. *Kina på nært hold*, s. 105.
9. *Dager og netter i India*, s. 166.
10. Jeg har analysert denne polariseringen i artiklene «Evangeliets lys og hedenskapets mørke. Kulturmøte til oppbyggelse i norske misjonærens livsskildringer» og «Livsskildringer og missionsinstitution».
11. Generelt sett virker det ikke som om forherligelse av moderskapet og morskjærligheten er spesielt fremtredende i kvinnes livsskildringer, verken når det gjelder misjonærene selv eller de innfødte kvinnene. Dette er imidlertid viktige aspekter ved kvinnelighetsideologien i misjonen. Henny Dons, mangeårig leder for Lærerinnenenes Misjonsforbund, skriver blant annet i «Kvindens opgave og arbeide i missionen» (s. 4): «Og det er det varme moderhjerte Gud har gitt kvinden, som det er bruk for, ikke bare indenfor den snevre familiekreds, men ogsaa i samfundet, i hele menneskeslegtens store familie. Det er denne moderkjærlighet som Gud kalder paa hos hver kvinde ogsaa for de mange opgaver i Guds rike utover al jorden.» De kvinnelige misjonærene begrunner misjonstjenesten først og fremst gjennom kallet og gudsforholdet, ikke gjennom spesifikt kvinnelige egenskaper.
12. *Kina på nært hold*, s. 6.
13. Laura Møller: *I tro til Gud*, s. 13–14. En lignende opplevelse forteller diakonisse Beate Øglænd om i boken *Du skal til Afrika* (s. 38). Under et stort misjonsmøte i Oslo reiser byoriginalen Luse-Frans seg, peker på henne og erklærer: «Du skal bli misjonær, du, og reise til Afrika.»
14. Amerikanske kvinnelige evangelister i pinsebevegelsen forteller kallshistorier med tilnærmet de samme narrative elementer ifølge Elaine J. Lawless i artikkelen «Rescripting Their Lives and Narratives», s. 59f.
15. Misjonsselskapets mangeårige generalsekretær Lars Dahle sier i selvbiografien *Tilbakeblikk* (s.51): «Det væsentlige og avgjørende er at dragelsen til at gaa ut som missionær er begrundet i *kjærlighet til Jesus og de arme hedninger* som han har kjøpt saa dyrt og saa inderlig gjerne vil frelse, samt i lydlighet mot

- hans bud: Gaa ut og gjør alle folkeslag til mine disipler.»
16. «Etter at jeg hadde sagt ja i mitt hjerte til Herrens kall ble jeg med en gang fylt av en forunderlig kjærlighet til Kina og kineserne. Jeg ble en kineser i det øyeblikket.» *Min kinesiske dagbok*, s. 53.
 17. Jeg har analysert Margit Løtvedts bok i artikkelen «Kallet og ledet: om selvbiografien til diakonisse Margit Løtvedt».
 18. *Styr du min vandring*, s. 138-9.
 19. *I tro til Gud*, s. 14.
 20. Kristine Skjeslien: *Regnbuen, Guds signatur i mitt misjonærliv*, s. 18. Johanne Høeg, mangeårig forstanderinne ved Det Norske Misjonsselskaps misjonsskole for kvinner i Oslo, tar avstand fra den divinatoriske bibelbruken, samtidig forteller hun at også hun har opplevd en situasjon hvor et bibelord har talt direkte til henne etter at hun hadde slått opp på måfå. Aud Sæverås: *I samtale med Johanne Høeg*, s. 86 og 183.
 21. *I tro til Gud*, s. 49.
 22. Svend Bjerg ville kalt denne «store historien» om misjonen som et ledd i Guds frelsesplan, bevitnet i Bibelen, for en kristen «grunnfortelling». Hans begrep om grunnfortellinger omfatter fortellinger som «spænder over omfattende forløb, som er udkrystalliseret af de særligt betydningsladede enkeltfortællinger». Svend Bjerg: *Den kristne grunnfortælling*, s. 54. Bibelen rommer etter Bjergs oppfatning flere grunnfortellinger. Det interessante ved hans begrepsdannelse i denne sammenhengen er at grunnfortellinger begrunner identitet, «mennesket bliver først fortalt, hvorpå det selv kan fortælle» (s. 83), og «personer får deres identitet gennem historier, som de er forviklet i og fremtræder i» (s.84). Disse tekstene illustrerer godt hvordan den enkeltes livshistorie og selvdefinering podes inn på det kristne, narrative symbolunivers.
 23. Min artikkel «Selvportrett og symbol» er en analyse av Annie Skau Berntsens *Min kinesiske dagbok*.
 24. Estelle C. Jelinek: «Introduction: Women's Autobiography and the Male Tradition.» Mary G. Mason: «The Other Voice: Autobiographies of Women Writers».
 25. *I tro til Gud*, s. 14, og *Min kinesiske dagbok*, s. 64.
 26. Et slikt perspektiv på identitet har mange representanter innenfor kulturfagene. Min beskrivelse står spesielt i gjeld til kunnskaps-sosiologene Peter Berger og Thomas Luckmanns

- analyser hvor individuell identitet blir personens plattform for å tolke og delta i den samfunnsskapte virkeligheten. Peter Berger and Thomas Luckmann: *The Social Construction of Reality*, Peter Berger: «Identity as a Problem in the Sociology of Knowledge», Kjell Magnusson: «Identitet och kultur. Det kunskaps-sociologiska perspektivet» og min artikkel «Livsskildringer og missionsinstitution».
27. Perspektivet er i slekt med Joan Scotts syn på identitet som del av genus (sosiokulturelt kjønn). Scott betrakter identitet som et vesentlig aspekt ved genus, sammen med kulturelle symboler, normative begreper, institusjoner og organisasjoner, og poenget er at disse områdene ikke er separate genusnivåer, men forbundet med hverandre. Hvordan dette skjer er et spørsmål for historieforskningen. Joan W. Scott: «Gender: A Useful Category of Historical Analysis», s. 1068f. Tone Ødegård har en forståelse av identitet og kjønn som synes nok så nær den jeg har skissert. I artikkelen «Den elsk-verdige kvinnen. Mønstre og mangfold» beskriver hun kjønn som en relasjonell utviklingsprosess: «Gjennom kontinuerlig kjønnnet fortolkning koples kulturens betydninger av kjønn til individets aktivt skapende selvdefinering og selvforståelse («identitet»). Det er altså de sosiale relasjonene individet inngår i og identifiserer seg i forhold til, som *skaper* individuelt psykologisk kjønn. (s. 42).
 28. Den siste setningen er tatt fra Lawless, op.cit. s. 71.

Litteratur

- Berger, Peter. Identity as a Problem in the Sociology of Knowledge. I *Archiv. europ. sociol.* 7, 1966.
- Berger, Peter and Thomas Luckmann. *The Social Construction of Reality*. Penguin 1967.
- Berntsens, Annie Skau. *Min kinesiske dagbok*, Oslo 1986.
- Bjerg, Svend. *Den kristne grundfortælling. Studier over fortælling og teologi*. Forlaget Aros 1981.
- Dahle, L. *Tilbakeblik paa mit liv – og særlig paa mit missionsliv*. Bind 1–3, Stavanger 1922–3.
- Dons, Henny. Kvindens opgave og arbeide i missionen. I *Kvindens missionsarbeide*, Det Norske Missionsselskaps Forlag 1923.
- Du skal til Afrika*. Arne Prøis i samtale med Beate Øglænd. Oslo 1988.
- Eide, Ove L. Kristeleg populærlitteratur og litterære krinslaup. I Audunn Tvinneheim (red.). *Trivallitteratur, populærlitteratur, masselitteratur*

- tur, Bergen, Oslo, Tromsø 1979.
- Einrem, J. *I sol og vind paa Madagaskar*. Stavanger 1925.
- Escarpit, Robert. *Litteratursosiologi*, Oslo 1971.
- Fahlgren, Margaretha. *Det underordnede jaget. En studie om kvinnliga självbiografier*. Stockholm 1987.
- Felski, Rita. *Beyond Feminist Aesthetics. Feminist Literature and Social Change*. Hutchinson Radius 1989.
- Hareide, Jorunn. Kjønn og selv. Finnes det en «kvinnelig» selvbiografi? I *Edda*, nr. 2, 1991.
- Holthe, Hanna. *Kina på nært hold. Skildringer fra folkelivet og misjonsarbeidet*. Stavanger 1928.
- Jelinek, Estelle C. (red.). *Women's Autobiography. Essays in Criticism*. Bloomington and London 1980.
- Kondrup, Johnny. *Levnede og tolkninger. Studier i nordisk selvbiografi*. Odense 1982.
- Lawless, Elaine J. Rescripting Their Lives and Narratives. Spiritual Life Stories of Pentecostal Women Preachers. I *Journal of Feminist Studies in Religion*, vol.7, no.1, 1991.
- Løtvedt, Margit. *Styr du min vandring*. Oslo 1978.
- Magnusson, Kjell. Identitet og kultur. Det kunskaps-sociologiske perspektivet. I *Nordnytt*, nr.11, 1981.
- Mason, Mary G. The Other Voice: Autobiographies of Women Writers». I James Olney (red.). *Autobiography. Essays Theoretical and Critical*. Princeton 1980.
- Mikaelsson, Lisbeth. Selvportrett og symbol. I *Nytt om kvinneforskning*, nr.1, 1988.
- Mikaelsson, Lisbeth. Evangeliets lys og hedenskaps mørke. Kulturmøte til oppbyggelse i norske misjonærers livsskildringer. I *Chaos*, nr. 10, 1988.
- Mikaelsson, Lisbeth. Livsskildringer og misjonsinstitution. I J.P. Roos, Christoffer Tiggerstedt og Anni Vilko (red.). *Själviografi, kultur, liv. Livshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskapen*. Stockholm 1991.
- Mikaelsson, Lisbeth. Kallet og ledet: om selvbiografien til diakonisse Margit Løtvedt. I Margaretha Fahlgren og Lisbeth Mikaelsson (red.): *Livet som tekst*. Senter for humanistisk kvinneforskning, Skriftserien nr. 2, Bergen 1991.
- Moen, Erna. *Gudenes haug*. Oslo 1985.
- Mosvold, Kirsti. *Misjonærkallet i misjonsteologisk perspektiv*. Hovedoppgave, Institutt for kristendomsforskning, Det teologiske Menighets-fakultet, høsten 1981.
- Møller, Laura. *I tro til Gud. Med evangeliet til Chinas kvinner*. Norsk Litteraturselskap 1958.
- Nome, John. *Det Norske Misjonsselskaps historie i hundre år*. Bind I-II, Stavanger 1943.
- Norsk memoirelitteratur og norske selvbiografier i Arthur Skjelderups bibliotek*. Med et tillegg. Utarbeidet av Sissen Skjelderup Hoel, Oslo 1937.
- Nygaard, Hanna. *En misjonærhustru erindringer*. Stavanger 1923
- Nymoen, Ingrid. Kvinnene, religionen og det private. I Irene Engelstad m.fl.: *Norsk kvinnelitteraturhistorie*. Bind 2 1900–1945. Oslo 1989.
- Ofstad, J.J. *Dager og netter i India*. Oslo 1939.
- Olsen, Johanne Hoel. Kvinden paa missionsmarken. I *Kvindens missionsarbeide*. Det Norske Misjonsselskaps Forlag 1923.
- Rettedal, Knut. Kvinnens plass og rett i misjonsarbeidet. *Belyst fra Skriften og historien*. Eget forlag u.å.
- Scott, Joan W. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. I *The american historical review*, Vol. 91, No.5, 1986.
- Simensen, Jarle (red.). *Norwegian Missions in African History. Vol.1: South Africa 1845–1906*. Oslo 1986.
- Skjeslien, Kristine. *Regnbuen, Guds signatur i mitt misjonærliv*. Lunde Forlag 1989.
- Smith, Sophie Stanley. *Fra herlighed til herlighed. Breve og dagbogsoptegnelser samt kort omrids av hendes liv ved A.G. Kristiania* 1914.
- Sundby, Jorunn (red.). *Kvinner tar ansvar. Kvinner og misjon*. IKO-forlaget 1987.
- Sæverås, Aud: *I samtale med Johanne Hæg*. Lunde Forlag 1986.
- Uglen, Olav. *Norsk misjonshistorie*. Lunde Forlag 1979.
- Voll, Hilde Margrethe. *Fra oppdragelse til forkyndelse. Kvinner i Det Norske Misjonsselskap i Norge og på Madagaskar 1870–1920. Praxis og debatt*. Oppgave til eksamen i kirkehistorie 2. trinn. Det teologiske fakultet. Høsten 1977.
- Voll, Hilde Margrethe, Gunvor Lande og Sissel Hodne Steen. *Skjulte lys. Misjon og kvinner*. Oslo 1985.
- Ødegård, Tone, Den elsk-verdige kvinnen. Mønstre og mangfold. I Runa Haukaa (red.). *Nye kvinner, nye menn*. Oslo 1991.

«By knowing each other better»

Finnish women in the 19th century Atlantic community

Av Margaret McFadden

«It has been a great help and pleasure to have been brought into contact with so many women from different nations, and I do hope that we shall all be better friends in the future, and that we may be able to do something, by knowing each other better.» Slik skrev Sophia Sturge, engelsk kveker, til finske Alexandra Gripenberg i 1890. Margaret McFadden beretter i denne artikkelen om en rekke finske internasjonallister på 1800-tallet, blant dem fredsforkjemperen Fredrika Bremer og malerinnen Helene Schjerfbeck.

As a part of a larger study of the connections European and American women were making in the nineteenth century, I have been focusing on a group of Finnish women during the period before and during the beginnings of Finnish nationalism.¹ These women, although from the peripheral Baltic region, were central international citizens, networking outwards. They travelled, visiting women

and women's institutions. They studied abroad, translated books and articles, organized and lectured, wrote letters. Their contacts were in French, Russian, German, English, and of course, in Swedish and Finnish.

In what follows, I survey the international careers of a number of these Finnish women. They are representative of other Nordic women—translators, jour-

Selvportrett av Helene Schjerfbeck. (Kilde: Lena Holger: Helene Schjerfbeck, Raster förlag)

nalists, artists, educators, reformers. The Finnish women were mostly Swedish-speaking, as indeed most educated Finns were in the nineteenth century. Some became involved in the Finnish nationalist movement in which using the Finnish language played a large part. Most of the younger ones would have also spoken Finnish.

I begin theoretically, using Maria Lugones' concept of «world travelling» to shed light on the meaning of interna-

tionality for nineteenth century women. That Lugones' analysis is especially appropriate to the *Sitz im Leben* of these multilingual Finns will be immediately apparent. The survey itself commences with two very important figures, Fredrika Bremer (born in Finland) and Alexandra Gripenberg. The depth and quality of their transatlantic international relationships make them especially apt subjects. I then offer brief sketches of five figures who constitute (roughly) the earlier gene-

ration, i.e. they are contemporaries of Bremer. Next, I consider an important group of painters whose international venturings brought them into commerce with major stylistic movements in Germany and France. The survey ends with a look at a miscellaneous, but highly significant, group of contemporaries of Gripenberg. My conclusion reconsiders Lugones' thesis in the light of the experiences of these Finnish women.²

Lugones on world-travelling as metaphor: An hypothesis

In a classic article, Maria Lugones examines the concepts of «worlds», «world-travelling», and «loving perception» relative to the existential and ontological status of «outsiders», those who inhabit boundaries and borders. For Lugones, a «world» may be a physical place, but it is also a socially-constructed space. It is possible, she says, to inhabit more than one «world» at the same time: «Most of us who are outside the mainstream of, for example, the U.S. dominant construction or organization of life, are 'world travellers' as a matter of necessity and of survival . . . Inhabiting more than one 'world' at the same time and 'travelling' between 'worlds' is part and parcel of our experience and our situation».³ «Travel» between worlds has ontological dimensions: «The shift from being one person to being a different person is what I call 'travel'» Travel to another «world» is a way of coming to understand its inhabitants «lovingly»: «By travelling to their 'world' we can understand *what it is to be them and what it is to be ourselves in their eyes.*»

Lugones contrasts her view of «loving perception» in world-travelling to that of

Johan Huizinga (in *Homo Ludens*), for whom western civilization is agonistic play. She concludes «Agonistic travellers fail consistently in their attempt to travel because what they do is to try to conquer the other 'world'» They «try to erase the other world», she asserts. «That is what assimilation is all about.» «Without knowing the other's 'world', one does not know the other, and without knowing the other, one is really alone in the other's presence because the other is only dimly present to one,» she concludes.

While Lugones is intent on describing the situation of contemporary women of color, her suggestive metaphors and analysis can also be applied to nineteenth-century women who physically travelled great distances; across national borders, continents and oceans, to become international networkers. My research on nineteenth-century women travellers indicates that the most-enduring connections were made, as might be expected, between women whose cultures were the most alike, i.e. between nations in the industrializing «Western» world. Indeed, most of the women with international connections whose accounts I have read were highly ethnocentric, able to do very little «loving» travel between «worlds», taking instead judgmental positions about women's situation in different cultures. Most of the connections these women made and the «worldtravelling» (in Lugones' sense) they attempted, were doomed to failure because their attitude to other «worlds» was *agonistic*, competitive, imperialistic, conquering.

But there are interesting exceptions to this pattern, and the exceptions may form an important counter-pattern. The exceptions were those women whose own

«border» or «boundary» experience may have enabled them to identify with others and to genuinely «travel» between worlds. I thus hypothesize that women who were themselves in border situations *vis-à-vis the dominant culture* would have been uniquely capable of extending «loving perception» and to «travelling» (ontologically) between worlds. Thus single women, lesbians, and those whose mother-tongue was not well-known would have been better positioned to «know the other's world».

As I study internationality among Nordic women, I have tried to keep this hypothesis in mind. The fact that these women were often single, e.g. Fredrika Bremer, Alexandra Gripenberg, Adelaïde Ehrnrooth, and Elisabeth Blomqvist, takes on special significance, because singleness bestows marginality. They were from out-of-the-way countries with small populations and languages that few outsiders spoke (e.g. Sweden and Finland), thus ensuring that their educated citizens had extraordinary language facility. «Out-of-the-way» is another metaphor for marginal existence, at the edge, on the border.

Using this hypothesis, data that seemed insignificant take on new meaning. One thinks of the intimate «borderland» relationship between Anne-Charlotte Edgren-Leffler of Sweden (1849–1893), playwright and novelist, and Russian émigré and mathematician Sonya Kovalevsky (1850–1890), although neither was single (both had married for convenience). (Richards 1990, p. 247; Kennedy 1983; Leffler 1922) Significant too is the example of Minna Canth (1844–1897). She supported her family as a haberdasher after her husband's early death and wrote controversial plays realistically portraying women's role. Her

dramas, written in Finnish, were also produced in the Finnish-American immigrant community. She became a spokeswoman in the fledgling Finnish women's rights movement and corresponded with immigrants to the U.S. and Canada (Nevala 1990). In boundary situations themselves, these women were therefore empowered to «know the other's world» in gestures of «world travelling».

Thus we might have reason to expect that Nordic women long ago developed the skills and sensibilities required to be genuinely international citizens. Since they offer something of an ideal model of such internationality today, we have a right to speculate about its origin and causes. With this interpretative perspective in mind, I turn now to the survey.

Fredrika Bremer and Alexandra Gripenberg. «World» travellers

Fredrika Bremer (1801–1865)

A novelist, travel writer, and social critic, Fredrika Bremer (born in Åbo), became one of the most celebrated persons of her time. Already in 1837 she was making vital connections with women in other countries. She wrote a long critique on Englishwoman Harriet Martineau's discussion of women's political rights in the latter's *Society in America* (1837). She began to travel after she was well-known in Sweden as a novelist and after her novels had been translated into English and other languages. In her travels – to the U.S., to Italy, to the Holy Land, and to Greece – she always looked at two arenas: evidence of Christian observance and the position of women. She made international connections everywhere, meeting Dora D'Istria, the Ro-

manian-born feminist; American artists in Italy; Elizabeth Barrett Browning, this poet; and Mary Somerville, the British mathematician. This was because Bremer herself was an international person. It is safe to say that Fredrika Bremer, like many another Scandinavian sisters, was «une citoyenne du monde».

In the United States from 1849–1851, Bremer visited many notable women, including Lucretia Mott and Harriet Beecher Stowe. She met Indian women in Wisconsin, slave women in the South, abolitionist women in the North. At one point she spent several days with fellow countrywoman Jenny Lind in Cuba.

An accomplished artist, Bremer sketched and painted many of those she met. Her works also depict the flora and fauna she discovered in her travels: flowers and birds in Cuba; cypress swamps in St. Johns, Florida; tropical flowers in Charleston, South Carolina. Always interested in different cultures, she described new foods such as okra, bananas and gumbo; the soft warm air, brilliant flowers and birds of the tropical Carolina coast; the households of Indian and slave women. (Rooth 1955, p. 97) In her long letter to Queen Carolina Amelia of Denmark (April 1851), she discussed what she perceived to be the superior position of women in the U.S., especially in regard to education. In terms of the present inquiry, her emphases are clearly significant:

The American woman is being formed for a citizen of the world; she is teaching herself to embrace the whole of humanity . . . It is with justice that we are accustomed to estimate the measure of a nation's cultivation by the estimation in which woman is held, and the place which she occu-

pies in society, because it requires no small degree of spiritual culture to value a being whose highest power is of a spiritual character. The people of America have shown themselves to be possessed of this, and it will increase in the same proportion as the women of the country make themselves deserving of it. (Bremer 1968 (1953), II, pp. 426–7)

After her return to Sweden, Bremer carried on long correspondences with the people she had met, discussing not only family and friends, but politics, women's rights, new ideas, books. She wrote letters of introduction, planned for American friends' visits, and pleaded for American newspapers to be sent. Her best friends, Americans Anne Howland and Rebecca Spring, she repeatedly called «sisters» and «Scandinavian in mind».

In 1854 Bremer and a group of philanthropic Swedish women recommended setting up an international alliance of women for the promotion of peace and welfare. The alliance would ask each country to organize all female societies in that country and send out a newsletter describing their work to the central committee of all other countries. «We propose», she wrote, «to consider ourselves as having the same native country, as belonging to the same family, and, whatever diversity of opinion there may be among us, yet to join hands of sisters . . . ». She called for women of all lands to join her: «Sisters . . . in whose existence we believe and hope, here and there among the ancient kingdoms of Asia, the steppes of Siberia, or in the Imperial cities of Russia; sisters of the western countries of Europe . . . ; and you, sisters in that vast new land beyond the Atlantic Ocean . . . ; and you, Christian women

among the nations of Africa; Christian women in the isles of the South Sea; mild, loving sisters, all over the earth – give us your hands! May the earth thus become encircled by a chain of healing, loving energies . . .» (Bremer 1915, I, pp.7–8)

Her proposal was made in the form of a letter to *The Times* of London, and it was printed on August 28, 1854, during the build-up to the Crimean War. The letter was answered at length by the editors, explaining that such a scheme would not only be expensive but useless. «Besides,» they continue, «if universal womanhood is to turn itself to the organization of charitable associations, what is to become of our *homes*?» (Bremer 1917, III, p. 567) Although she couches her argument in terms of the *Christian* responsibility of women, her organizational strategy is still quite radical: she calls all women sisters, reaching for commonality beyond diversity; she asks for an organization whose basic task will be communication of different work based on the variety of national contexts; she notes that her group is from a small country, but that this is a place to begin.

Fredrika Bremer did not return home from her next trip for five years, having travelled and met people from Belgium to Turkey, Syria, Palestine, Greece and Italy. Everywhere she visited the important women in the society, sought out information on the life of the «average» woman, resurrected women's history, and worried about the state of the souls of her interlocutors or why more was not done for the poor and the sick. She visited schools, convents, hospitals, orphanages, harems, villages – and was entertained by royalty and the aristocratic expatriot community wherever she travelled. She made astute observations

about national character and was concerned about the position of women, especially unmarried women. In terms of her establishing international connections, Fredrika Bremer was a remarkable networker. She was able to use «loving perception» to identify with many she set on her journeys – from Catholics in Italy (where, although she was passionately Protestant, she did a month-long retreat to learn more about Catholicism) to women of the harems in Turkey – and thus to «worldtravel» in Lugones' sense.

One should note that Bremer, despite her energetic connection-making and enthusiasm for sisterhood, remained an «equality in difference» feminist. Bremer's position is squarely in the «separate spheres» camp, as she believes women are given «something higher than law, something more important than legislation, that is the moral spirit». She stated in her 1837 critique of Harriet Martineau: «Woman's participation in public life would, in the same way as Man would destroy her womanliness, take away the benefit of her influence on life and morals, and during the battle against men, the Male sex would soon be for her the same as Washington Irving's old Aunt called it: 'the opposite sex'.» She linked this problem to her concept of God. God includes Nature, she asserts, and «Nature is the female (Womanly) principle in the Divinity. God is Man, Nature «manna».⁴

Alexandra Gripenberg (1857–1913)

Sophia Sturge (1849–1936) of Birmingham, England, wrote to Baroness Alexandra Gripenberg of Finland in 1890, inviting her to visit because she had «always felt as if we had some special interest in Finland» since her father,

British Quaker Joseph Sturge, had visited Finland in 1856 to bring supplies after the British shelling of the coast during the Crimean War. (Hughes 1940; Mason 1985) Alexandra Gripenberg had just returned to Finland from more than a year in England and America, where she attended the founding convention of the International Women's Congress in 1888 in Washington, organized by Elizabeth Cady Stanton. Elected to the Steering Committee and later to treasurer, she quickly brought energy and enthusiasm to the fledgling international movement. Sturge ended her letter with the assertion quoted in the epigraph to this paper about the importance of women's international connections:

It has been a great help, and pleasure, to have been brought into contact with so many women from different nations and I do hope that we shall all be better friends in the future, and that we may be able to do something, by knowing each other better, to prevent war between the nations of Europe ever being possible again.⁵

This call for women's continued international organizing to prevent war reiterated Fredrika Bremer's 1854 proposal for a Women's Peace Alliance. «Better knowing» is like Lugones' «loving perception» by means of which at least some women can practice a less agonistic way of relating to others. Sturge and Gripenberg continued their correspondence until Gripenberg's death, exchanging information especially about the women's peace movement.⁶

When Alexandra Gripenberg came to the United States in 1888, there was already an international network of women in industrializing countries, women

working for women's rights, temperance, and other reforms. Gripenberg travelled widely throughout Europe and America and became one of the most knowledgeable proponents of women's rights. Her 3-volume work: *Reformarbetet till förbättrande av kvinnans ställning* (1893–1903), gave an overview of the women's rights movement in various countries.

She was president of the Finnish Women's Association at two different times, and worked tirelessly for the granting of female suffrage in Finland.⁷ She was one of the first women elected to the Finnish Diet (Parliament) in 1907.

In the United States, Gripenberg wanted to meet all the women whose work she had followed for so long, as well as the great American authors of the day. In particular, she wanted to meet Harriet Beecher Stowe and visit the grave of Helen Hunt Jackson, whose works (*Uncle Tom's Cabin* and *Ramona*, respectively) had brought the issues of the treatment of African-Americans and Native Americans to the attention of people around the world.⁸ In a letter she wrote later to Susan B. Anthony, Gripenberg documented the importance of the experiences of Stanton, Anthony, and other women's rights champions for the activities of women around the world:

Often I wonder if you have an idea of how much you and Mrs. Stanton have influenced my life. You may know – you can see it – how much you have influenced the women of your own country; but I want that you should know how vividly we Finnish women feel our gratitude to you, how we follow what you speak and write. Is it not wonderful how great ideas unite different peoples? Thousands of women here in Finland cannot read Eng-

lish, but still they know you, have read your speeches and enjoyed your articles. (Gripenberg 1954, pp. viii–ix)

Those speeches and articles were in great part translated and circulated by Alexandra Gripenberg. For example, she wrote a popular account of Elizabeth Cady Stanton and the history of the women's rights movement, which she gave as a lecture in Stockholm in 1896 (Gripenberg 1896). She helped Finnish women emigrants to the U.S. begin a women's group in 1897 in Copper Harbor, Michigan, corresponding with them in Finnish, and sending books for a lending library.⁹

Bremer's contemporaries in Finland

Aurora Karamzin (1808–1902) diplomat, entrepreneur, philanthrop

Said to be both the most beautiful and the richest woman in Finland, Aurora Karamzin grew up in upper-class circles. She was invited to come to the Czar's court in St. Petersburg in 1832 after the death of her fiancé, a Russian officer. There she met and married the wealthy Paul Demidov and bore a son, also named Paul. Widowed at 32, Aurora became wealthy, inheriting Russian gold and platinum mines which she managed throughout her life. Married to Karamzin and then widowed again, she lived in Paris and Vienna with her crazy and wasteful son who was connected with the Russian embassy. She corresponded voluminously with both aristocrats and bourgeoisie throughout Europe, writing mostly in French, but also in German,

Russian, English, and Swedish. People wrote to her from Paris, Mulhouse, Florence, Berlin, Minsk, St. Petersburg, Helsinki, Vladikavkas, Spain, Switzerland.¹⁰ The last third of her life was spent in philanthropic work; she founded a Deaconess Institute (1867) and hospital (1896) and gave vast sums to charity work.

Marie Linder (ca. 1830–1870)

was Aurora Karamzin's niece. She grew up in Russia; her mother-tongue was French, and she only learned Swedish when she moved to Finland. After the early death of both parents (her father Count Vladimir Musin-Pushkin, was exiled after the Decembrist rebellion), she was raised by Karamzin, her mother's sister. Travelling often on the Continent, Linder became knowledgeable on all intellectual matters, including the woman question. In 1868 she published *A Woman of Our Time* (*En Kvinna af vår Tid*), a journalistic account of her own life.

Adelaide Ehrnrooth (1826–1905), journalist and writer

Ehrnrooth could be said to be the first Finnish feminist. Single and single-minded, she was a hard-hitting journalist who campaigned for women's rights (under the banner: «Röst från en icke röstberättigad» – «A Voice from One Who Has No Voice (Vote)»), wrote about social problems such as brothels and the double sexual standard, and travelled throughout Europe, North Africa, and Asia to report on women's position. Her attitude to Arab women was more sympathetic than that of many Western observers; never condemnatory, she observed with regard to women that many

Finnish men had attitudes similar to those of Arab men. (Ehrnrooth 1886, p. 174) She joined the first women's rights group in Finland begun by Alexandra Gripenberg. When Gripenberg returned from her first trip to England and the U.S. in 1888, Ehrnrooth (who wrote under the pen name of A---- Y---- a) graced the celebration with a long poem in praise:

Beyond the ocean's deep waves in the West
You brought the message of Finland
To a Congress where the greatest questions of our time were debated
Gathered together in the distant West
You met guests from the whole world
A workshop of freedom and light
Whose aim was to loosen chains
Forged to the woman by a thousand years of oppression.¹¹

Fredrika Runeberg (1807–1879) **translator, novelist**

Wife of the Finnish national poet, J. L. Runeberg, Fredrika grew up in Åbo. A gifted linguist, she learned English, French, and German from Anna Salmberg, an English schoolteacher who had married a sea captain and begun a girls' school in Åbo at his early death. Fredrika was much influenced by Mme. de Staël, as well as by Harriet Beecher Stowe, George Sand, and Fredrika Bremer. Inspired by Bremer, she published articles on women's rights as early as the 1850's. (Stenwall 1979, pp. 23–24)

Fredrika Runeberg did not travel abroad, but used her language skills in translating articles from English, French, and German newspapers for the Helsingfors *Morgenblad*. She was also a published novelist in her own right, writing

under the pseudonym ----a ----g. Familiar with the many literati and intellectuals – including Aurora Karamzin, who visited their home in Borgå – she often reviewed new books, such as Marie Linder's (which did not especially impress her). Like Lydia Maria Child in the U.S., Runeberg created a network via letters, first to her far-flung family, and later, to others. In 1871 she sent some of her husband's work to Mary Howitt, English translator and friend of Fredrika Bremer, and wondered if she should include her own work as well. (Runeberg 1971, pp. 334–5)

Elisabeth Blomqvist (1827–1901) **educator, reformer**

Educated in German and French at home in Helsinki (her mother was German and her father a professor of literature), Blomqvist grew up with cosmopolitan views and dreamed of becoming a painter, keeping a journal in French and one in German. After her father's death, however, she began teaching in a girls' school, and in 1865 became headmistress of the «Fruentimmarsskolan», the most important girls' school in the city. She was a reformer in various fields, particularly women's education and teacher-training, and was at the center of a wide network of intellectual contacts on the Continent. For example, in 1865 she made a major journey to Germany and Switzerland, visiting girls' schools, studying the educational systems, and consulting with educational reformers, such as Frölich in Switzerland. (Friberg 1902, p. 15) She was at the center of a network, corresponding with people all over Europe and the United States. Mary Whitney Chapin of Chicago, Illinois, wrote in 1892, asking for information on

Finnish women's education for the World's Columbia Exposition in 1893. This request led to a series of letters in German and English, introductions and referrals to other women on both sides of the Atlantic.¹²

Selma Borg (1838– ?) musician, emigrant, translator

Selma Borg is one of the more fascinating of these international women. Travelling to the U.S. in 1864, along with other members of the «Swedish Ladies' Quartet», she soon decided to stay, supporting herself as translator of Swedish and German novels by women, as musician, and as lecturer. She worked with an American writer, Marie Brown, who edited and polished her translations. One of those whom Borg translated was Marie Sophie Schwartz, author of *Gerda*. A letter to Schwartz exists in which Borg offers reasons for the poor sales of the translation and asks Schwartz to send her a book from Sweden on the rights of women that she especially wants to read.¹³

In 1875, she returned to Finland on a lecture tour which included topics on the position of women in American society, as well as publicity about the upcoming World Exhibition in Philadelphia in 1876. She lectured in Vasa, Oulu, Kuopio, Viborg, as well as Helsinki and Stockholm.¹⁴ A friend of Elisabeth Blomqvist, she wrote Blomqvist from Philadelphia, telling of her singing and translation work, asking for letters, and indicating that she would like guests from Finland. Later she wrote to Finland about two young Finnish women, Eva and Anna Ingman, who had visited her in America, inquiring as to whether another female friend was now in Dresden.¹⁵

From these brief glimpses of Bremer's contemporaries, we can see other Finnish women operating internationally, translating, connecting, travelling, even taking transatlantic voyages to persuade other women of the value of emigration.

Women Artists Abroad

A great number of Nordic women artists went abroad to study art in the 19th century. In the 1860's they went to Germany, but in the 1880's, at least 100 women artists went to Paris. At home, these women had won prizes, been admitted to art schools and awarded travel grants. But on the Continent they had to contend with the prejudice against women artists, prohibitions on using nude models, and conservative views about women's education and autonomy. In Paris, for example, only two schools accepted female students: Académie Colarossi and Académie Julian. The international women artists' community established in these schools served these young women for the rest of their lives, as they continued their associations with people they met from Italy, England, France, Germany, Switzerland, and the United States. Unfortunately, this chapter of feminist art history is not well-known in the United States.¹⁶

Fanny Churberg (1845–1892)

was of the earlier generation who studied in Germany. Of the Düsseldorf school, she worked in a very unusual naturalistic style, painting somber winter-light landscapes. In 1880 she became involved in the Finnish nationalist movement, founding the Friends of Finnish Handicrafts. She organized a textile exhibit for Copenhagen in 1888 and for the Paris World Art and Industry Exhibition in 1889, as her way of working for women,

art, and nationalism. This involvement terminated her career as a painter. (Nikula 1990, p. 84; Konttinen 1991) Other Finnish women who studied in Germany were Victoria Åberg (1824–1892), who remained on the Continent as a successful artist in Paris, London, Rome and Berlin; and Ida Silfverberg (1834–1899). According to Synnöve Malmström, many of these women were part of the movement to dress more simply, refusing to wear crinolines in the 1850's. (Malmström 1987, p. 40)

Helene Schjerfbeck (1862–1946)

is the best-known of a group of «Painting Sisters» which included Helena Westermarck, Maria Wiik, Amélie Lundahl and Elin Danielson, all of whom studied in Paris in the 1880's. Schjerfbeck first went to Paris in 1880, and spent her summers first in Brittany and then in St. Ives, England, with her good friend, Austrian Marianne Dreindelsberger. In 1888 her painting «This Little Convalescent» won a place at the Paris Salon. Later she travelled to Italy, Austria, and Russia, copying pictures at the great museums to support herself, as did many of her colleagues. Although she isolated herself from the Helsinki art community on her return to Finland (caring for her mother and teaching), she continued to paint and maintained her contacts with friends, both Finnish and international, that she had made in Paris. (Konttinen 1989).¹⁷ Her remarkable series of self-portraits displays a gradual winnowing away of all that was unessential, the last one painted just before her death. A quotation from her diary shows her awareness of her artistic foremothers: «That which lies innermost – passion – that I would like to reveal, but then one is

ashamed of oneself and can't conjure it up – because one is a woman. Women have seldom become such conjurers. Funny Churberg did.» (Ateneum Guide 1987, p. 105) Criticized at home for being «foreign», Schjerfbeck was able to maintain her integrity partly because she isolated herself from the traditional, competitive Finnish art scene and «world travelled» in Lugones' sense, open to new possibilities: Japanese block-printing, cubism, expressionism – gained from books and art journals. Thus, she came to know other's worlds and, even in her solitariness, related to them with loving perception. The evidence for this attitude is in her late paintings, her unique abstract expressionistic style. (Holger 1992)

Maria Wiik (1853–1928)

a close friend of Schjerfbeck, received many portrait commissions, winning awards from the Paris Salon. In Paris, at Académie Julian, she became friends with Marie Bashkirtseff, a young Russian artist, whose autobiography published after her death at 23 became a *cause célèbre* of the «new woman». Bashkirtseff wrote about her work at the academy and about several of the Nordic woman artists, especially Louise Breslau, her great rival. Anna Nordlander, Anna Nordgren and Maria Wiik are all mentioned, as well as Americans and other Europeans. Although a wealthy aristocrat, Bashkirtseff became part of the international community at Julian's art school; in 1877 she wrote in her journal about the social equality at the school: «In the studio all distinctions disappear. One has neither name nor family; one is no longer the daughter of one's mother, one is one's self – an individual – and

one has before one art, and nothing else. One feels so happy, so free, so proud!» (Bashkirtseff 1919, p. 162)

Elin Danielson-Gambogi (1861–1919)

did not return to Finland for some time, but stayed abroad, marrying an Italian artist whom she met while making copies of pictures in Florence. «At the Tea Table» (1890), nicely illustrates the «new woman» these young women felt themselves to be: the young woman is leaning on the table in a pensive mood, smoking, seemingly independent by choice.

Ellen Thesleff (1869–1925)

studied in Paris a bit later; of the Symbolist school, she minimized color, calling her method «black colorism». She spent much time in Italy as well. (Ateneum Guide 1987, pp. 115–118)

Gripenberg's contemporaries

Rosina Heikel (1842–1929) medical doctor

Heikel is representative of those who went abroad for their medical education. Finland was under the authority of Russia during the 19th century; because Russian women were needed as doctors in remote rural areas, they were allowed in medical school lectures in St. Petersburg during the liberalization campaign of Alexander II in 1861. After less than a decade, however, this policy was reversed, and a whole generation of educated women went abroad for their medical school – to Zurich, Paris, Edinburgh, London, Stockholm. The Russian (and Finnish) women were accepted in these medical schools long before local women were admitted. (Stites 1978) Growing up,

Rosina was much influenced by Bremer's *Hertha* (1855), which had helped to change the paternalistic statutes on unmarried women in Sweden in 1858. She went to Stockholm for medical training in 1865; there she first had to enrol in the Gymnastics Institute in order to learn anatomy and physiology. She returned to Finland and practiced first in Vasa and then in Helsinki, playing a leading role in the campaign for women's equal access to education, often representing Finland abroad at international conferences. (Westermarck 1930, pp. 50–70)

Alli Trygg-Helenius (1852–1926) reformer (temperance)

Alli Trygg travelled with Alexandra Gripenberg to the International Women's Congress in the United States in 1888. There she learned about the strong women's temperance movement and met Frances Willard and other leaders. She even ventured to speak in English in the closing session, saying that the two weeks had «beautifully improved my English», although she asks that her grammar and pronunciation be excused: «Only think of the feeling of my heart.» She explains that her great dream was to attend the Congress, and that now «there will be a golden cable of sympathy between you and us. Every victory you will win shall be ours; you work not only for the women of your country, but for the women of the whole world». (Trygg 1888) On her return, she organized the temperance movement in Finland, modelling it on the American Women's Christian Temperance Union, and became one of the first women elected to Finland's Parliament in 1907. (Tyrell 1991) Involved in the early Finnish wo-

men's movement, she was one of those who split with Gripenberg and joined the rival Feminist Union (*Naisasialiito Unioni*) in 1892, but continued to participate in international women's organizing. (Jallinoja 1980) Again, knowledge of several languages and international women's work meant that a Finnish woman related with loving perception and «a golden cable of sympathy».

Hedvig von Haartman (1862–1902), evangelist (Salvation Army)

Hedvig von Haartman is the most international of a group of evangelistic Finnish women. From an aristocratic family near Åbo, she was educated in Switzerland and Paris. On her return to Finland to teach French, she was converted in Åbo in 1884 where she was friends with Louise af Forselles, who had been with the Salvation Army on the continent. Von Haartman soon travelled to England for training at the Salvation Army College in London. There she lived with Catherine Booth, learning the importance of women's equality in the preaching mission, where one's gender is immaterial to the Holy Spirit. She translated her religious fervor into a belief in an international movement; evangelistic women were everywhere in the Atlantic community and around the world at this time.¹⁸ Returning to Finland, she organized the Salvation Army in the working class section of Helsinki. Later she travelled to the continent for preaching missions and continued training in Switzerland. She died when not yet 40 in Germany. (Duff 1904)

Emma Irene Åström (1847–1934), intellectual, reformer

Emma Åström was the first Finnish woman to be awarded a university degree.

From the Åland Islands, she studied first in Jyväskylä and then in Åbo, where she became friends with a Hungarian girl, Maria Tschetschulin. Taking her doctoral exams in 1882, she soon embarked on the first of many overseas trips with a journey to Leipzig in 1886. She was important in the next generation of Finnish women with international connections, living a long and productive life and coming to know such internationally-known feminists as American Charlotte Perkins Gilman. She lived for a time in Sweden, where she was part of the feminist group «Nya Idun», which included Victoria Benedictsson, and the couples Sonya Kovalevsky and Anne-Charlotte Edgren-Leffler, and Ellen Key and Anna Whitlock. (Åström 1934, pp. 278–83)

Conclusion

All of these women were educated and therefore privileged. In terms of the model proposed by Maria Lugones, they were participants in their class's «agonistic» relationships to oppressed peoples, peasants, colonies, etc. But because they were outsiders as well – their language «marked» them and they related to others via second languages – their own situation was partially analogous.

The issue of language in Finnish history is too complicated to discuss here, but Swedish-speaking Finns have always played an important bridging role for Finland, bringing Finland closer to the other Scandinavian and European countries. Thus, there is a special «border» or «boundary» situation occupied by «Finland-Swedes», both then and now. According to Anders Myhrman, during the times of highest emigration to North America, the «Finland-Swedes» at

first formed dual-language communities with Finnish-speaking Finns (dual-language newspapers and organizations). As time passed and the use of English grew, however, the Finland-Swedes of North America formed more bridges with other Scandinavian groups and fewer with Finnish-speakers. (Myhrman 1976, p. 186)

How do we know that these women indeed made connections more lovingly than other women? Here is some evidence. 1) Fredrika Bremer made a Catholic retreat in Italy simply in order to understand, not in order to be converted. A strong Protestant, she described the daily visits from the abbess and the pressure to accept Catholicism – but continued strong in her loving empathy and «better knowing» of those who accept the Roman Catholic faith. An early practitioner of the «participant-observation» method, Bremer even had a long audience with the Pope, in which she argued that her Christian beliefs were as «Catholic» as his. (Bremer 1860, II, pp. 178–87). 2) Alexandra Gripenberg's travel diary (of the trip she took to England and the U.S. in 1888–89) was at first written all in Swedish. Gradually Gripenberg inserted English words and phrases, and by her return trip to England it was half in English, with Swedish structure, suggesting her continuing discomfort with English. Her voluminous international correspondence over the next 30 years, however, shows that she was soon fluent in French, German, and English (as well as Swedish and Finnish), writing articles for American magazines, lecturing in England, attending women's international conferences in Paris and Berlin. Surely the discipline required to speak the language of «the other» is an important indicator of empathy and respect. Contro-

versial among women in her own country because of her autocratic way of delegating responsibility, Gripenberg was nevertheless able to bring Finnish women's concerns to a wide international audience because of her own international outlook and linguistic skills. 3) Auroora Karamzin, although aristocratic and a member of the Czar's court, would still have been an outsider in St. Petersburg; people would have seen her as «that Finnish woman, the one who doesn't belong». Still, Karamzin as an upper-class woman would have been one of the oppressors, not the oppressed. What was her attitude, for example, to Finnish peasant women? Can she, in particular, be seen as a person who really travels between worlds using «loving perception»? Does the fact that her major language was French make a difference? Clearly, more work needs to be done here.

In any case, by the time of Gripenberg's death just before the first World War, there were literally dozens of international women's organizations, with emphases ranging from temperance to anti-vivisection to peace. Many of those organizations had as their most energetic members delegates from the Nordic countries, women who seem consummate «travellers», skilful and sympathetic explorers of worlds unlike their own border lands.¹⁹

Margaret McFadden
Appalachian State University
Boone, North Carolina
USA

Literature

- Ateneum Guide from Isak Wacklin to Wäinö Aaltonen.* Otava, Helsinki 1987.
Bashkirtseff, Marie. *Marie Bashkirtseff: The Journal of a Young Artist 1860–1884.* Trans. Mary

- J. Serrano. E. P. Dutton, New York 1919.
- Bremer, Fredrika. *Fredrika Bremers Brev*. Klara Johanson & Ellen Klemen (eds.) 3 vols. Norsted, Stockholm 1915–1917.
- Bremer, Fredrika. *Appeal to the Women of the World to Form a Peace Alliance*. Reprinted by the Swedish National Council of Women. Aftonbladets Tryckeri, Stockholm 1915.
- Bremer, Fredrika. *Life in the Old World, or Two Years in Switzerland and Italy*. 2 vols. Trans. Mary Howitt. T.B. Peterson, Philadelphia 1860.
- Bremer, Fredrika. *The Homes of the New World: Impressions of America*. Trans. Mary Howitt. 2 vols. Negro Universities Press, New York 1853 (1968).
- De drogo till Paris: Nordiska Konstnärinnor på 1880-talet*. Föreningen Norden, Stockholm 1989.
- Duff, Mildred. *Hedvig von Haartman*. Helsinki 1904.
- (Ehrnrooth, Adelaide). *Två Finskers Lustvandringar i Europa och Afrika*. Helsingfors 1886.
- Friberg, Maikki. *Minnesblad öfver Elizabeth Blomqvist. 1827–1901*. Helsingfors 1902.
- Gripenberg, Alexandra. *Elizabeth Cady Stanton och Kvinnoaksarbetet*. Samson & Wallin, Stockholm 1896.
- Gripenberg, Alexandra. *A Half Year In the New World: Miscellaneous Sketches of Travel in the United States*. Ernest J. Moymes (ed. and trans.). University of Delaware Press, Newark, Del. 1888 (1954).
- Helene Schjerfbeck. The Finnish National Gallery Ateneum, Helsinki 1992.
- Holger, Lena. Nothing Ventured, Nothing Gained: Helene Schjerfbeck's Struggle for her Painting from 1892–1917. I *Helene Schjerfbeck*. Ateneum, Helsinki 1992, pp. 55–63.
- Hughes, William R. *Sophia Sturge. A Memoir*. Allen and Unwin, London 1940.
- Jallinoja, Riitta. The Women's Liberation Movement in Finland: The social and political mobilisation of women in Finland, 1880–1910. *Scandinavian Journal of History* 5 (1980), pp. 37–49.
- Kennedy, Don H. *Little Sparrow: A Portrait of Sonya Kovalevsky*. Ohio University Press, Ohio 1983.
- Kero, Reino. The United States during its First Century of Independence as It Appeared in Finnish Print (1776–1880). I Vilho Niitemaa (ed.). *Old Friends – Strong Ties*. Institute for Migration, Turku 1976.
- Konttinen, Riitta. *Suomalaisia naistaitelijoita 1880–luvulta*. Otava, Helsinki 1988.
- Konttinen, Riitta. Finska konstnärinnors 1880-tal: Ljus, luft och färg: Elin Danielson, Amélie Lundahl, Helene Schjerfbeck, Helena Westermarck och Maria Wiik. I *De drogo till Paris: Nordiska Konstnärinnor på 1880-talet*. Föreningen Norden, Stockholm, 1989.
- Konttinen, Riitta. *Totuus enemmän kuin kauneus. Naistaiteilija, realismi ja naturalismi 1880-luvulla*. Otava, Helsinki 1991.
- Leffler, Anne-Charlotte. *En Självbiografi (grundad på dagböcker och brev)*. Stockholm 1922.
- Lugones, Maria. Playfulness, «World»-Travelling, and Loving Perception. I Ann Garry & Marilyn Pearsall (eds.). *Women, Knowledge, and Reality: Explorations in Feminist Philosophy*. Unwin Hyman, Boston, 1989. Originally published in *Hypatia* 2/2 (Summer 1987).
- Malmström, Synnöve. Kvinnliga pionjärer inom finländsk bildkonst från 1840- till 1880-talet. I Riitta Nikula (ed.). *Nainen, Taide, Historia: Taidehistorian Esitutkimus*. 1985–1986. Society for Art History in Finland, Helsinki 1987, pp. 35–54.
- Mason, Griselda Fox. *Sleigh Ride to Russia*. William Sessions, York, England 1985.
- McFadden, Margaret. The Ironies of Pentecost: Phoebe Palmer, World Evangelism and Female Networks. *Methodist History*, 31 (Jan. 1993), pp. 63–75.
- Myhrman, Anders M. The Finland-Swedish Immigrants in the U.S.A. I Vilho Niitemaa et al. (eds.). *Old Friends – Strong Ties*. Institute for Migration, Turku 1976.
- Nevala, Maria-Liisa. Women in the Finnish Literary Establishment. I Merja Manninen & Päivi Setälä (eds.). *The Lady with the Bow: The Story of Finnish Women*. Otava, Helsinki 1990.
- Nikula, Riitta. Women in the History of Finnish Art. I Merja Manninen & Päivi Setälä (eds.). *The Lady with the Bow: The Story of Finnish Women*. Otava, Helsinki 1990.
- Report of the International Congress of Women, Toronto, Canada. June 24–30 1909*. George Parker & Sons, Toronto 1910.
- Richards, Dell. *Lesbian Lists*. Alyson Publications, Boston 1990.
- Rooth, Signe Alice. *Seeress of the northland: Fredrika Bremer's American Journey, 1849–1851*. American Swedish Historical Foundation, Philadelphia 1955.
- Runeberg, Fredrika. *Brev till sonen Walter 1861–1879: Köpenhamn, Rom, Paris*. Karin Allardt Ekelund (ed.). Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1971.

- Stenwall, Åsa. *Den frivilligt ödmjuka kvinnan: En bok om Fredrika Runebergs verklighet och diktning*. Centraltryckeriet AB, Borås 1979.
- Stites, Richard. *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism, and Bolshevism, 1860-1930*. Princeton Univ. Press, Princeton 1978.
- Trygg, Alli. Closing Speech. I *Report of the International Council of Women, Mar 25-Apr 1, 1888*. Rufus H. Darby, Washington D.C.
- Tyrell, Ian. *Women's World/Woman's Empire: The Woman's Christian Temperance Union in International Perspective, 1880-1930*. Univ. of North Carolina Press, Chapel Hill and London 1991.
- Werkmäster, Barbro. Frigjord eller bunden? De kvinnliga konstnärerna och 1880-talets emancipationssträvanden. I *De drogo till Paris: Nordiska Konstnarinnor på 1880-talet*. Föreningen Norden, Stockholm 1989.
- Westermarck, Helena. *Finlands Första Kvinnliga Läkare*. Helsinki 1930.
- Äström, Emma Irene. *Mitt liv och mina vänner*. Söderström, Helsingfors 1934.

Notes

- ¹ The research for this paper was carried out while on a Fulbright Fellowship at the Institute of Women's Studies, Åbo Akademi University, Turku, Finland, in 1991-92. An earlier version was presented at the 5th International Interdisciplinary Congress on Women, San Jose, Costa Rica, Feb. 22-26, 1993.
- ² It should be noted here that this work is preliminary and introductory. Most of these women have had very little scholarly attention given to their life and work. Some of the more famous, Fredrika Bremer, for example, and Helene Schjerfbeck, have been much studied in Swedish and Finnish, but are not well-known in the English-speaking world. More analysis of all their lives and work is needed, especially from a feminist perspective. I appeal to Nordic colleagues to continue and expand this work, an effort that my own limited language skills prevent me from completing.
- ³ Letter to Anne Howland, 15 April 1852. Letter to Anne Howland, 2 April 1853. Bremer Collection, Royal Library, Stockholm, L2:31:II.
- ⁴ «Manna» is Bremer's neologism, the feminine ending on «Man», with the additional meaning of «manna», the spiritual food. Translated by

Ann-Catrin Östman (Bremer, 1915-17, I: 478-9 (22-24 Dec 1837)).

- ⁵ Sophie Sturge to Alexandra Gripenberg, July 30 (1890?), manuscript collection, University of Helsinki Library.
- ⁶ Letters from Sophia Sturge, Alexandra Gripenberg Collection, Finnish Literature Society (SKS), Helsinki, 318.:3:1-12.
- ⁷ I should perhaps remind non-Nordic readers that Finland was the first European nation to give women the right to vote (1906).
- ⁸ Translated first into Swedish and then into Finnish in 1856, *Uncle Tom's Cabin* sold well in German and English, as well as in Swedish and Finnish. (Kero 1976, pp. 40-41; Gripenberg 1954 (1888), pp. 73-80, p.117, p.189)
- ⁹ Letters from Maggie Walz, Alexandra Gripenberg Collection, Finnish Literature Society (SKS), Helsinki, 318:27:1-5.
- ¹⁰ Much of Aurora Karamzin's correspondence is located in the National Archives in Helsinki and awaits analysis.
- ¹¹ «Till fröken Alexandra Gripenberg, 24.11. 1888» by A---- i ---- a, Stanza 2 (of six). (Alexandra Gripenberg Collection, Finnish Literature Society, 313:54:1), trans. Ann-Catrin Östman.
- ¹² Letters to Mary Whitney Chapin, 1892-4, Helsinki University Library, Manuscript Collection, Blomqvistiana, Coll. 24, Kansio 14, No. 563.
- ¹³ Letter from Selma Borg to Marie Sophie Schwartz (1874), Royal Library Manuscript Collection, Stockholm.
- ¹⁴ See stories in the *Morgenbladet* (Helsingfors) in 1875, for example 14.8.1875, nr 186, p. 2, and 16.9.1875, nr 214, p. 3
- ¹⁵ Selma Borg to Elisabeth Blomqvist, August 24, 1877, Helsinki University Library, Manuscript Collection, Blomqvistiana E.B.; Selma Borg, Jan 21, 1879, Finnish Literature Society (SKS), Helsinki.
- ¹⁶ For information on all of these Nordic women artists, see *De drogo till Paris* 1989; Werkmäster 1989. On the Finnish women artists, see Konttinen 1988 and 1991.
- ¹⁷ On Schjerfbeck there is a wealth of material, including her correspondence with Helena Westermarck (at the Åbo Akademi University Library Manuscript Collection) and the exhaustive catalog of the 1992 International Retrospective Exhibition, which includes the

complete catalog of works, chronology, and seven scholarly interpretative articles (Helene Schjerfbeck 1992). There are also earlier studies, including several articles by Westermarck. Walter Sparrow's groundbreaking *Women Painters of the World from 1413 to the Present Day* (London, 1905) included material on Schjerfbeck in an article on Finnish women artists by Westermarck (Leena Ahtola-Moorhouse and Lena Holger, «Helene Schjerfbeck memorandum» in *Helene Schjerfbeck*, p. 312).

¹⁸ For more information on women preachers and Catherine Booth's influence, see McFadden 1993.

¹⁹ For example, in the first volume of the proceedings of the 1909 International Congress of Women in Toronto, Canada, 18 of the papers were written by Nordic women; the majority, of course, were by Canadian, American, and British women. Other European countries had only one or two delegates each (*Report of the International Congress of Women 1910*).

Kvinnelige forbrukeres nøkkelrolle

Av Berit Sanness

Oppmerksomheten omkring skogbruket er økende på mange arenaer, også blant sluttforbrukerne. Flere og flere spør hvordan tømmerstokkene, som gir aviser, bøker, hus og møbler, er produsert. Og det er flott! La hele kretsløpet komme i fokus! Tankekorset mitt har vært at jeg arbeider i en totalt mannsdominert næring, som har vært seg selv nok altfor lenge. Hvilke konsekvenser får det for bransjens mannsdominans og snevre kommunikasjonsagering at det er kvinnelige forbrukere som sitter med hovednøkkelen til endret holdning og atferd i markedet? Hva blir resultatet når kvinnen i århundrer i hovedsak har vært utestengt fra en arena, samtidig som hun tar det meste av beslutningene om produktene som kommer fra nettopp denne arenaen? Har hun tilgang på nok kunnskap til å ta de mest miljøvennlige beslutningene?

Kvinner miljøengasjement

Kvinner har generelt stor innflytelse på hva deres barn og partner mener om verden, om miljø og – naturligvis – også om skog og skogprodukter. Generelt er kvinner mer miljøorientert enn menn, uten dermed å påstå at alle er det. Ifølge Statle (1994) har økofeminismen og kvinneperspektivet liten status og aktualitet i Norges Naturvernforbund, selv om mange

kvinnelige medlemmer er opptatt av dette, og kvinnene nå utgjør omkring 53% av medlemsmassen. Statle begrunner dette med at menn fortsatt i stor grad innehar lederposisjonene, mens kvinnene er i flertall på lavere nivå.

Kvinnenes engasjement på lokalplanet viser at de er resultatorientert og tar konsekvensene av at miljøengasjementet må starte på grasrota. At kvinnene bør få økt innflytelse høyere opp i miljøorgani-

sasjonene, er en annen sak. Miljøorganisasjonene er i hvert fall meget bevisst kvinnes rolle når det gjelder å endre holdinger og handlinger i hverdagen og tar hensyn til dette ved valg av kommunikasjonsstrategi.

Kvinner og skog

Det er ingen tvil om at kvinner har synspunkter på hvordan skogbruket drives. Kvinner går tur i skogen, de betrakter skogen fra bilvinduet og de kjøper produkter fra skogen.

Til dels kommer synspunktene fram gjennom organisert miljøarbeid. En av de mest pågående miljøorganisasjonene når det gjelder skogbruksspørsmål i taigaområdet (innbefatter Canada, Russland, Norge, Sverige og Finland) er faktisk en kvinneorganisasjon, Women's Environmental Network. Organisasjonen har ca. 2.000 medlemmer og hovedsete i London. Kvinnene i ledelsen er proffe i media og dyktige til å nå fram til forbrukerne.

Mange av (de fortsatt få) kvinnene som har engasjert seg i skogbruksnæringen, har hatt en tendens til å lande på mer miljøvennlige oppfatninger enn det som har vært vanlig blant menn. Dette kom konkret fram gjennom arbeidet til Alstadheim-utvalget, som utredet norsk landbrukspolitikk

(Landbruksdepartementet 1990) og i høringsuttalelsene som fulgte dette arbeidet. Jenter i Skogbruket fokuserte f.eks. på den menneskelige faktoren og etterlyste helhetstenkning da de kommenterte utvalgets skogpolitiske forslag (Jenter i Skogbruket 1991). Samtidig skal det tilføyes at de siste årenes kompetanseheving og påfølgende bevisstgjøring har skutt kraftig fart i mannsskogbrukets vilje og evne til en mer stedstilpasset og

nyansert skogbehandling, så det er ikke riktig å hevde at kvinnene er alene om å søke etter et stadig mer miljøvennlig skogbruk.

Et spill om følelser

Hva er det så som engasjerer oss og gir oss meninger om miljøet, f.eks. vedrørende skogbruket og skogproduktene? Når den økonomiske situasjonen er tilfredsstillende, flyttes ditt og mitt krav opp på et høyere nivå i behovshierarkiet. Mer psykososial, psykologisk og følelsesmessig tilfredsstillelse etterspørres. Denne prioriteringen avgjør i sin tur hva slags argumenter og informasjon som trengs for å påvirke våre holdninger og handlinger (Schiffman & Kanuk 1987). Vi har kommet til et punkt hvor vi ønsker å ha god samvittighet.

Dersom forbrukerne i utgangspunktet ønsker å handle miljøvennlig, er neste spørsmål selvsagt om de i det hele tatt har noe valg og om de får redelig informasjon før de foretar valget. Dessverre er det slik at endret forbruksmønster ikke nødvendigvis bygger på kunnskap om hva som er et godt miljøvalg, men på generell bekymring, følelser og en økende, positiv vilje til å endre eget atferdsmønster i en *tilsynelatende* miljøvennlig retning (Sanness 1993a, Sanness 1994 a).

«Hvalsaken» er et tydelig eksempel på styrken i en internasjonal miljøkampanje basert på følelser. Følelser griper også inn i holdningene til bruken av skog. I USA har fokuseringen på én enkelt art, The spotted owl, ført til fredning av store skogarealer. Omsorgen for ugla har resultert i at over 12 mill. m³ tømmer årlig er borte fra markedet (Sanness 1994a). Til sammenlikning er den årlige hogsten i Norge på rundt 10 mill. m³.

I store fargeannonser har Greenpeace-

(Foto: Helge Sunde, Samfoto)

Tyskland stilt det følelsesladete spørsmålet: «Wieviel Wald kostet Ihre Zeitschrift» («Hvor mye skog må hugges for at du skal få tidsskriftet ditt»), supplert med et skrekkelig hogstflatebilde, sett med mine øyne. At slett ikke alle hogstflater er slik, er en annen side av historien, som jeg kjenner, men ikke den gjennomsnittlige tyske annonseleseren. Samme forbrukere kan også ha lest en større artikkel i *Der Spiegel* høsten 1993, som hadde overskriften «Plunderer im Norden», og der teksten i hovedsak dreide seg om finsk skogbruk (*Der Spiegel* 1993). Førsteintrykket av artikkelen var skremmende. Raserer de slik i Norden? Følelsene settes i sving.

Det pussige er at den stygge, svære hogstflaten, som var avbildet for å illustrere budskapet i *Der Spiegel*, var hentet fra Alaska. Talleksempel på hogstflatestørrelse, en kjempeflate tilsvarende størrelsen på Vestfold fylke(!), var hentet fra Canada.

Jeg forstår godt at 4/5 av leserne av *Der Spiegel* i en senere undersøkelse svarte at de foretrakk å kjøpe magasiner produsert av tømmer som ikke er et resultat av flatehogst-drift. Det hadde jeg også svart, dersom en hogstflate skal være så stor som angitt i *Der Spiegel*. Mitt problem er at jeg vet at den gjennomsnittlige skogeierdommen i Norge er på størrelse med Frognerparken (50 hektar), og at den gjennomsnittlige hogstflaten er på 1,4 hektar (Landbruksdepartementet 1994). Det blir en litt annen verden, det. Men hvordan skal en forbruker i Norge, og i særdeleshet i Tyskland, ha det minste begrep om at en hogstflate og en hogstflate kan være to vidt forskjellige ting? At størrelsen kan variere veldig og at selve utformingen av hogstflaten kan gjøres på mange måter? Selvsagt vet ikke forbrukerne det. Ikke minst fordi skogbransjen har oversett forbrukerne, fortalt lite eller ingen ting, kort sagt: vært seg selv nok i aldri så mange år.

Flere miljøvennlige forbrukere

Folks holdninger til miljøet har endret seg over tid. I løpet av de 10 siste årene har forbrukerne blitt mer miljøvennlig innstilt, både i Norge og i andre land. Vi konstaterer at interessen og bekymringen for miljøspørsmål har økt, selv om mange skulle ønske at den økte enda mer.

Det kan imidlertid være langt mellom holdning og handling. En del undersøkelser er foretatt for å belyse hvorvidt holdningene også styrer folks atferd. Ifølge en arbeidsrapport fra Statens Institutt for Forbruksforskning (SIFO) har folks økende engasjement i miljøspørsmål gitt seg utslag i at 25 prosent av befolkningen er miljøbevisste og at det er en klar sammenheng mellom miljøvennlig holdning og miljøvennlig handling (Lavik 1990).

Dette instituttet fant også at flere forbrukere er mer villig til å fire på pris og utseende, enn på kvalitet når det gjelder innkjøp av varer. Både i SIFO-undersøkelsen og i en undersøkelse utført av Norsk Gallup i 1990 på oppdrag fra Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon (HSH) framkom det at omkring 2/3 av de forespurte svarte at de ville betale 5% mer for miljøvennlige produkter (Haugen 1994). HSH har fått undersøkelsen gjentatt i 1994, med et resultat i samme retning.

Miljøkampen skal utkjempes med handlevogn

Strategivalget til Norges Naturvernforbund er interessant for å belyse prosesser for å påvirke opinionen og forbruksmønsteret i det norske samfunnet i miljøvennlig retning. Naturvernforbundet fikk

sommeren 1993 en del kritikk for å være for usynlige. Dette imøtegikk generalsekretær Dag Hareide gjennom en gjestekommentar i Nationen den 14. juni 1993, der han bl.a. skrev

«De tradisjonelle strategiene i miljøbevegelsen har vært fredning av arter og områder og 'angrep på forurensning i industrien'.

Naturvernforbundet vil ikke gi opp disse arbeidsområdene, men må også utvikle nye strategier. En strategiendring tar sitt utgangspunkt i det at miljøutgiftene ikke lenger går så mye ut av piper og rør på fabrikkene. De går ut av porten i form av produkter. 90-åras viktigste forurensningsarbeidere er derfor ikke SFT-kontrollører eller de som raider industrien. Det er innkjøpssjefene fra husmoren i hjemmet til kommunale innkjøpsnemnder.

Naturvernforbundet er en av de ledende miljøorganisasjonene i Europa når det gjelder denne nye forurensningsstrategien som mobiliserer forbrukerne og markedet for miljøvennlige produkter.

Stikkord er: Miljøheimevernet, miljørevisjon i NSB og Televerket, Miljøvennlig OL, Blekkulfs miljødektiver, Grønt kontor, som nå foregår i 20 kommuner, hyllekantmerking i dagligvarebutikkene, klorprosjekter ved Massachusetts Institute of Technology m.m....»

De to andre nye strategiene Hareide beskrev var forøvrig «å endre lovverk og institusjoner» og «å gjøre noe med selve den økonomiske utviklingen» (Hareide 1993).

I en artikkel i Aftenposten den 29. april 1994 fulgte daværende fungerende

generalsekretær i Naturvernforbundet, Helene Bank, opp: «-Vi har klatret ned fra fabrikkpipene, sier hun. Den neste kampen skal utkjempes med handle-vogn!» (Elsrud 1994).

Det neste spørsmålet blir da: Hvem handler?

Kvinnernes forbrukermakt

Vi kan like det eller ikke, men kvinnene har stor innflytelse på hvordan struktur og etterspørsel etter forbruksartikler endrer seg i vår del av verden. Britiske kvinner tar vanligvis mer enn 85 % av beslutningene i forbindelse med hjemmehusholdningen. Det opplyste kampanjeleder Helen O'Hara i miljøorganisasjonen Women's Environmental Network under et intervju i London i juni 1992 (Sanness 1994b). I Randi Laviks rapport *Holdning og handling* (Lavik 1979) karakteriseres kvinner som en strategisk forbrukergruppe, som står for omtrent 2/3 av forbrukernes innkjøpsvirksomhet i Norge.

I kronikken «Ny kvinnerolle – et paradigmeskifte» i Aftenposten 20. april 1995 henviser Ragnhild Sohlberg og Marit Sagen Åstvedt til møbelbransjen, som vet at kvinnene står bak 80% av møbelkjøpene, og konstaterer:

«Derfor begynner man nå å forstå at det er i bransjens egen interesse å ha kvinnelige ledere som ikke bare kan identifisere seg med målgruppen, men som *er* i målgruppen. Disse lederne kan tolke trender og vurdere kundeatferd på en helt annen måte enn sine mannlige kolleger.» (Sohlberg & Åstvedt 1995)

ner og iverksettes prosjekter som tar konsekvensene av kvinnes forbrukermakt. Sommeren 1993 leste vi f.eks. om «Kvinnernes store miljø-seier» (Østlendingen 1993) og i Nationen at «De mase-te kvinnfolka vant» (Sohlberg 1993). Bondekvinne og husmødre rundt Mjøsa hadde aksjonert lokalt mot fosforholdige vaskemidler, ble kalt masekråker og levnet liten ære, men greide gjennom sin mobilisering å få gjennomført tiltak slik at Statens forurensningstilsyn kunne slå fast at Mjøsa var blitt en av Europas reneste innsjøer i bebodd strøk.

Sommeren etter presenterte Statens institutt for Forbruksforskning (SIFO) en rapport om «Mat, forbrukerpolitikk og internasjonalisering» på oppdrag fra Norges Husmorforbund, Kvinnefronten og Kvinneutvalget i Norsk bonde- og småbrukarlag. Det er interessant å merke seg alliansene. Husmorforbundet hadde allerede ved en rekke anledninger poengtert kvinnes forbrukermakt og forsøkt å mobilisere kvinnene til å bruke den enda mer bevisst, jf. for eksempel en artikkel i Arbeiderbladet på kvinnedagen 8. mars 1994 (Lyngner 1994).

Og slik kunne jeg fortsette med å påvise de kvinnelige forbrukernes nøkkelrolle. Denne innsikten kan brukes av vidt forskjellige aktører, enten de har økonomiske eller ideelle grunner for å ta denne kunnskapen i bruk. Og den brukes.

Reiselivsbransjen har skjönt det

En rekke bransjer og bedrifter har erkjent den kvinnelige forbrukers nøkkelrolle. Reiseselskapene har f.eks. begynt å endre profileringen av sine tilbud gjennom salgsbrosjyrene sine. Nå er det reises familievennlighet som kjøres fram. «Far og barn lekende sammen» erstatter

«toppløse kvinner som soler seg på stranda». Det er ikke far som skal fristes, når det er mor som beslutter reisemålet.

La meg som et eksempel nevne Storbritannias største turoperatør, Thomson, som har solgt pakketurer siden midten av 70-tallet. Thomson har nå tatt en avgjørelse om ikke å bruke kroppen som lokkemiddel og bytter derfor ut bikinidamene med familielykke. Man legger arbeid i å lage kataloger som skal være attraktive for mødre, ettersom Thomsons analyser viser at det er kvinnene som i økende grad avgjør og bestiller ferien. Det er hun som tenker i forkant og henter brosjyren. Den må derfor selvsagt appellere til henne. Ifølge de britiske turoperatørens siste oversikter bestiller kvinnene over 80% av alle solgte pakketurer (Schieffloe 1994).

Forelesere i reiseliv og markedsføring ved Surrey University har tilsvarende kommet til at ferieleilighetens kjøkkenfasiliteter er dårlig nytt for kvinnen, mens det derimot er viktig å vise komfort, plass og frihet. Men om mor har tatt over styringen av hvor turen går, har ikke far mistet all makt over ferien. Ifølge det engelske universitetet avgjør han fremdeles tidspunkt og pris (Schieffloe 1994).

The Body Shop har skjont det

Et annet eksempel på en bedrift som har skjont det, er The Body Shop. Det internasjonale kosmetikkselskapet baserer seg på naturprodukter og profilerer seg sterkt miljømessig. Selskapet har vokst til over 1.000 butikker i 45 land. Hemmeligheten er at selskapet har basert strategien sin på kunnskap om hva kvinner føler og hvordan de reagerer på aktuelle spørsmål. Det børsnoterte selskapet har riktignok nylig fått en skrape i miljølakken, men har

fremdeles en årsumsetning på 4,5 milliarder kroner (Sanness 1993a, Randsborg 1994).

Merk derfor at informasjonsfolderne i The Body Shop-butikken, som går rett hjem hos kvinner hva gjelder ordvalg, opplyser kundene om at papiret er laget av 100% resirkulert papir. Selv vet jeg at returpapirproblematikken ikke er riktig så enkel som å satse på 100% resirkulert papir og ferdig med det.

Skogen er nemlig en fornybar ressurs, som dessuten gir så gode fiber at de kan brukes flere ganger. Ja visst bør papir resirkuleres, men det er faktisk mer miljøvennlig å brenne en del av returpapiret, enn å la det gå inn i ny papirproduksjon!

En rekke undersøkelser har dokumentert at kretsløpet i skogbruket, miljøkonsekvensene ved lange transportavstander for returpapiret, bruk av fossilt brensel i forbindelse med avserting av avispapiret og slitasjen som skjer med fibrene hver gang de resirkuleres, gjør at det helhetlig vurdert er vel så miljøvennlig å brenne en del av returpapiret som å resirkulere hvor mange ganger som helst (Crabtree 1995, CTS Consulting 1992, Sanness 1993b, Virtanen & Nilsson 1992, ÅF-Industriens Processkonsult AB 1992).

Fersk fiber fra Norden er dessuten en forutsetning for å la store mengder returpapir sørover i Europa gå inn i ny papirproduksjon. Trykkeriene må ha en viss garantert ferskfibertilgang for at ikke papirbanen på trykkeriet skal bryte sammen. Og forbrukerne vil jo ha den rykende ferske avisen tidlig hver morgen, ikke sant?

Dette betyr at det kan være besnærende å satse på 100 % returpapirandel for tilsynelatende å skåre på miljøskaalen. Men i miljøvalgene må *helheten* søkes ivaretatt. Alle faktorer bør ideelt sett tas

med i regnestykkene. Det er ikke enkelt å være en miljøvennlig forbruker!

Reklame-TV har skjønt det

Planleggerne av en ny reklamefinansiert TV-stasjon i Norge tar også konsekvensen av kvinnes forbrukermakt. De største TV-annonsørene i verden har ett hovedmål: Kvinnene. Det vet eierne av de nye kommersielle TV-kanalene som står på startstreken i Norge. De har utpekt målgruppen sin ut fra en strategisk økonomisk betraktning, og da måtte den bli: Kvinner, mellom 15 og 45 år.

Miljøorganisasjonene har skjønt det

Miljøorganisasjonene driver selvsagt en målrettet informasjonsaktivitet for å påvirke forbruksmønsteret. Deres opptreden viser at de til fulle kjenner kvinnes nøkkelrolle. Det er ikke så rart når vi husker at mer enn 50 % av medlemmene i miljøorganisasjonene er kvinner og at gjennomsnittsleder i Natur og Ungdom er ei 18 år gammel jente (Sanness 1993a).

Miljøkvinnene er særlig engasjert i lokalt, handlingsrettet arbeid. Kampanjeframstøt i ukeblader og aviser å la «Bruk tøybleier», som bruker kvinnelige intervjubjekter og bildemotiv, er ingen tilfeldighet. Miljøorganisasjonene bygger bl.a. på egne medlemmers kompetanse når de velger argumenter og tiltak vis-à-vis den kvinnelige forbrukeren, slik at hun treffes «hjemme» (Sanness 1993a). Hun må kunne identifisere seg med budskapet.

Generelt er skogbruksbransjen en eneste stor kontrast til denne situasjonen

og har god grunn til å være «grønne» av misunnelse over miljøorganisasjonenes profesjonelle og effektive informasjonsvirksomhet. Miljøsiden vet å nå fram med sine budskap på rett sted, til rett tid, med rett språk og med rett avsender.

Skogbruket og skogindustrien, derimot...

Skogbruket og skogindustrien har hittil, både i Norge og internasjonalt, informert på en måte som overhodet ikke har tatt hensyn til målgruppen kvinnelige forbrukere. Dette gjelder informasjonskanaler som språk og bilder, og – naturligvis – det generelle budskap.

En svipptur innom en av utstyrsleverandørene gir en begredelig erfaring. Motorsagfabrikanten Stihl, med hovedsete i Tyskland, synes overhodet ikke å ha oppfattet verken at kvinner tross alt for alvor er på vei inn i skogbruksbransjen eller at bransjen generelt burde bestrebe seg på å få en mer kvinnevennlig image. Årskalenderen for 1995 er, som foregående årganger, en miks av motorsager og de utpreget lettkledte kvinnene. Blott til lyst. Uten snev av faglig sammenheng. Så langt har Stihl kommet!

Opp med øynene

Da jeg satte pekefingeren på de kvinnelige forbrukernes nøkkelrolle i 1991, var det få innenfor skogbruket og skogindustrien som forsto hva jeg snakket om, enn si: ønsket å forfølge resonnementet. Ettersom jeg var kvinnelig forstkandidat, og på dette tidspunktet hadde ledet organisasjonen Jenter i Skogbruket fra stiftelsen i 1986, oppfattet nok en del

norske bransjefolk (les: menn) at dette var et nytt feministinnslag, og intet annet. Men heller ikke alle kvinnelige skogbrukere fulgte tankegangen umiddelbart.

I internasjonale skogbruk- og skogindustri fora er en kvinnelig forstkandidat fortsatt et slikt særsyn at det å fokusere på kvinner er fremmed, uansett i hvilken sammenheng. På et ekspertmøte for informasjonssjefer innenfor skogbruk og skogindustri i 1992 ble tankene rundt de kvinnelige forbrukernes nøkkelrolle lagt fram av artikkelforfatteren uten å vekke særlig forståelse. Året etter ble jeg imidlertid bedt om å utdype problemstillingen, og i 1994 vedtok ekspertgruppen et dokument der problemstillingene ble fulgt opp (FAO 1994).

Det ironiske er at som feminist vil jeg ikke si meg spesielt tilfreds med at 85% av beslutningene i hjemmehusholdningene tas av kvinnene. Sett med mine øyne burde det være en 50/50-delning av innkjøpsansvaret i hjemmet! Jeg har derfor hatt helt andre beveggrunner for å sette søkelyset på de kvinnelige forbrukernes nøkkelrolle innenfor den bransjen jeg hører hjemme i. Mitt utgangspunkt er at forbrukerne må få tilgang på tilstrekkelig kunnskap til å kunne ta de mest miljøvennlige beslutningene. Det betyr at også kvinner i storsamfunnet i Norge og internasjonalt må få bedre tilgang på informasjon om skogbruket slik at uberettiget frykt for miljøødeleggelser unngås og at forbruksmønsteret styres i en miljømessig riktig retning.

Stort miljøprosjekt starter

Brundtlandkommisjonens rapport *Vår felles framtid* (Verdenskommisjonen for miljø og utvikling 1987) satte for alvor søkelyset på avskogingen i verden og

påpekte blant annet at 18 mill. hektar skog forsvinner årlig. Miljøkonferansen i Rio i 1992 fulgte opp med egne konvensjoner om klima og om det biologiske mangfoldet, i tillegg til å vedta skogprinsipper. I Norge var skogen svært glissen og rasert ved inngangen til 1900-tallet, etter flere hundre års rovhogst. Bevisst ressursoppbygging har gjort at volumet er fordoblet siden den gang. Det er faktisk også mer lauv, flere store trær og mer død ved i de norske skogene nå enn for hundre år siden. (Landbruksdepartementet 1994, Norges Skogeierforbund 1994).

Er da alt såre vel i Norge? Drives det såkalt bærekraftig skogbruk her? Vi har et meget godt utgangspunkt i norsk skogbruk for å nå målsettingen om bærekraftighet, i tråd med Brundtlandkommisjonens intensjoner. Norsk skogbruk er på god vei i riktig retning. Den litt mer skjematiske skogbehandlingen (at alle trær og busker på en hogstflate skulle fjernes) som var god skogbrukslatin på 1960- og 70-tallet, er å betrakte som en episode i skogbrukshistorien. Eiendomsstrukturen, terrenget og vekslende vokseforhold har gjort at det er drevet et småskala familieskogbruk i Norge.

Nå er det ambisjoner om ytterligere forbedringer. Den 1. juli 1995 starter det opp et omfattende 3-årig skog- og miljøprosjekt. Skogeierne og skogindustrien har reist 15 mill. kroner til prosjektet og utfordrer i disse dager myndighetene til å gjøre det samme. Nå vil man bl.a. ha avklart hva som, ut fra dagens kunnskap, er riktig, praktisk skogbehandling i Norge ut fra ambisjonen om å drive bærekraftig!

Prosjektet vil legge stor vekt på utviklingsarbeid. I tillegg vil man arbeide med temaet kommunikasjon. At man er villig til å tenke nytt kan også illustreres

med det faktum at bransjeorganisasjonenes direktører har gitt en kvinnelig forstkandidat prosjektlederansvaret.

*Berit Sanness
informasjonssjef og
påtroppende prosjektleder
Norges Skogeierforbund*

Litteratur

- Crabtree, David J. *Recycling and publishing*. Express Newspapers plc. Foredrag under Third Global Conference on Paper and the Environment, London 27. mars 1995
- CTS Consulting. *Environmental impact of paper recycling in Europe*. Rapport. Helsinki 1992
- Der Spiegel. *Plunderer im Norden*. Artikkel i Der Spiegel 46/1993.
- Elsrud, Sigrid. I miljøkamp med handlevogn. Artikkel i Aftenposten 29. april 1994
- FAO 1994. Reaching the female consumer. I rapporten *Communication strategies in forestry and the forest industry sector*. Joint FAO/ECE Team of public relation specialists in Forestry and the Forest Industry Sector, 1994
- Hareide, Dag. Naturvernforbundet. Norges Naturvernforbund. Artikkel i *Nationen* 14. juni 1993
- Haugen, Marthe Bay. *Holdninger til miljø og forbrukervaner*. En foreløpig kartlegging av relevant forskning og trendanalyser. Upublisert rapport, Norges Skogeierforbund, Oslo 1994
- Jenter i Skogbruket. Høringsuttalelse om NOU 2: 1990 Alstadheimutvalgets innstilling. Brev til LD av 4. oktober 1991
- Landbruksdepartementet. Norsk landbrukspolitikk. NOU 2: 1990 (Alstadheimutvalgets innstilling), Oslo 1990
- Landbruksdepartementet. Norsk skogforvaltning. UDA 255 NOR, Oslo 1994
- Lavik, Randi. Holdning til handling. Fondet for markeds- og distribusjonsforskning, Oslo 1979
- Lavik, Randi. Det vanskelige valget. Forbrukernes miljøbevissthet. Statens institutt for forbruksforskning, Oslo 1990
- Lyngner, Brit. Kvinner og forbrukermakt. Norges Husmorforbund. Artikkel i *Arbeiderbladet* 8. mars 1994
- Norges Skogeierforbund. *Fakta om norsk skogbruk*. Notat 22. april 1994
- Randsborg, Elisabeth. Høyt skum i Body Shop. Artikkel i *Aftenposten* 26. august 1994
- Sanness, Berit. Female consumers as a key. Notat til møte i Joint FAO/ECE Timber Committee and European Forestry Committee, Paris 1993
- Sanness, Berit (b). Vil avisene smuldre bort? Artikkel i *Dagbladet* 16. august 1993.
- Sanness, Berit (a). Skog og samfunn. Norsk skogbruk i et internasjonalt perspektiv. Foredrag under Skogbrukets og Skogindustriens Forskningsråds temamøte, Oslo 19. oktober 1994
- Sanness, Berit (b). Strømninger i underskogen. Om usynlige prosesser i trendsetting og opinionpåvirkning. Foredrag under Honneseminar, Norges Skogeierforbund, Biri 25. oktober 1994
- Sanness, Berit. Trender vedr. skog – miljø – forbruk. Upublisert notat 28. mars 1995
- Schiefloe, Ingrid. Mor danker ut bikini-jentene. Artikkel i *Dagens Næringsliv* 13. januar 1994.
- Schiffman, Leon G. & Leslie Lazar Kanuk. *Consumer behavior*. Prentice-Hall International, Inc., New York 1987
- Sohlberg, Helje. De masete kvinnfolka vant. Artikkel i *Nationen* 9. juni 1993
- Sohlberg, Ragnhild & Marit Sagen Åstvedt. Ny kvinnerolle – et paradigmeskifte. Kronikk i *Aftenposten* 20. april 1995
- Statle, Gro. Økofeminisme: visjon og politisk redskap. I *Nytt om kvinneforskning* 4/94
- Verdenskommisjonen for miljø og utvikling. *Vår felles framtid*, 1987
- Virtanen, Yrjö & Sten Nilsson. *Some Environmental Policy Implications of Recycling Paper Products in Western Europe*. Executive report 22. International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg 1992
- Østlendingen. Kvinnen store miljø-seier. Artikkel i *Østlendingen* 12. juni 1993
- ÅF-Industriens Processkonsult AB. *Combustion of graphical waste paper in Germany*. Rapport. Stockholm 1992

Fotografiet åbner erindringens billedbog

Av Johanne Maria Jensen

Høytider, fester og ferier blir fotografert i stor stil til familien fotoalbum, mens hverdagens mange gjøremål mangler. I det private fotografiets grenseland er døden forsvunnet, mens vi nå tør vise fram graviditet og fødsel. Fotografiet setter en indre fortelling i gang, sier Johanne Maria Jensen i sine betraktninger over hvilke glimt vi ønsker å bevare fra vår tapte tid.

En sten fra stranden, knirken fra en have-låge, en gammel melodi i radioen, en blå skål i vindueskarmen, et forsigtigt knus fra en fjern slægtning, duften og smagen af jordbærgrød med fløde, fingrenes gliden over lænestolens ujævne stof, lugten i en trappeopgang, en død fugl i vejkan-ten, en mudret sti i skoven, et gammelt træ på marken, en busbillet fra udland-et...

Hvorfor samler vi dog på fotografier, når minderne kan vækkes på utallige andre måder?

Forklaringen er måske, at fotografiet ligner de indre billeder, som dukker op i vor erindring, når vi forsøger at huske, hvad der engang skete. Glimt fra en svunden tid, ikke alene levende i vore tanker, men også på små stykker papir foran os.

En sten kan vække minder hos den

enkelte om en sommeraften på stranden, men den mangler billeder til at fortælle sin historie med – billeder der kan vises til familie og venner. Private fotografier giver derimod andre muligheder for at «kikke med på fortiden», selv at danne sig indtryk og stille spørgsmål.

Fotografiet sætter en indre fortælling i gang

Vi møder mange af nutidens øjeblikke med strejf af erindringer fra fortiden. At genkende et særligt sanseindtryk kan skabe et enkelt stærkt erindringsbillede eller føre til fordybelse i en hel periode af vort liv.

Det er umuligt at se ind i hinandens erindringer, men vi kan dele dem gennem fortællingen. Når fotoalbummet hentes

frem, kan vi tage på en fælles rejse tilbage i tiden.

Som forsker er det utroligt spændende at opleve mennesker, der fortæller om og bearbejder indtryk af fotografier fra deres eget liv. Jeg hører dem fortælle om de erindringer, fotografiet sætter igang, og oplever gennem fortællingen de billedassocationer, som slippes løs.

Jeg ser deres mimik, kropsudtryk og stemmeføring som et levende ydre billede på, hvordan erindringen opleves, mens fotografiet på bordet fungerer som en katalysator eller igangsætter. Selve billedets indhold uddyber fortællingen, men sætter undertiden også spørgsmål ved den eller modsiger den direkte.

Hvis albummet får minderne til at strømme, ser fortælleren ofte kun flygtigt på fotografierne. Rigdommen af billeder ligger i erindringen, og fotografierne bruges ofte kun som et afsæt for «at se indad». Enten kan man selv huske begivenheden, eller billedet viser nogle kendte personer og steder, som hukommelsen kan knytte an til.

Når fotografierne vises frem for familie og venner, er de ledsaget af ord og kropssprog, og selv når der kigges i et album alene, handler det om mennesker, vi har relationer til.

De private fotografier indgår i en social sammenhæng på en anden måde end f.eks. pressefotografier og reklamefotos, hvor afsenderen ikke kendes eller ikke er tilstede i stuen. Private fotografier kan kun forstås sammen med menneskers nære forhold til hinanden.

Mellem virkelighed og bevidsthed

Min synsvinkel på private fotografier er social- og kulturhistorisk. Vægten ligger

på en analyse af, hvordan de private fotografier er blevet til og bruges.

Jeg beskæftiger mig derfor ikke kun med amatørfotografier, men med alle typer fotografi, der direkte bruges personligt og har tilknytning til menneskers livshistorie – fra det gamle atelierfotografi til det moderne snapshot.

Der er her sket en udvikling fra en sjælden fotografering af familiens højtid, slægtsskabets spiral, til en mangfoldig fremvisning af festligt og fornøjeligt forbrug.

Fotoalbummene viser, at livsvilkårene har forandret sig, men afspejler også i høj grad en udvikling af tankegang og værdinormer.

De private fotografier er lysaftryk af virkeligheden og samtidig udtryk for en række valg. Og det er netop fotografiets placering i dette felt mellem virkelighed og bevidsthed, jeg ønsker at udforske. Uden at være os det bevidst beskærer vi beskrivelsen af livet – både når vi fotograferer og opfatter billederne bagefter. Derved bliver nogle forhold og livsområder synlige, mens andre forbliver skjulte.

I projektet stiller jeg spørgsmålet, om det er muligt at klarlægge og forandre rummet for det skjulte og det synlige i det private fotografi. Hvordan opleves og bruges fotografier personligt inden for områder som rejsen, fritiden og arbejdet. Barndommen og livsforløbet. Fødslen og døden. Kærligheden, kroppen og seksualiteten. Kriser og udvikling. Sanser og drømme.

At huske et og glemme noget andet

Fotografierne handler også om de idealer «modellerne» forsøger at leve op til. Det gamle atelierfotografi viste det troende

(Kilde: Johanne Maria Jensen: *Gennem lys og skygger*. Systime 1994.)

alvorlige menneske omgærdet af uforanderlighedens traditioner, mens det moderne snapshot viser det glade morsomme menneske, løsrevet og bevægeligt.

Mange har i dag et kamera derhjemme og de fotografier, der tages, dækker over flere sider af vort liv end før, f.eks. hvad angår billeder af børn. Men albummene indeholder stadig kun et udvalg af livets sider.

Dagligdagens gentagelser og vor egen kulturs selvfølgeligheder, ser vi næsten

ikke. Eksempelvis fotograferes hverdagsmåltidet næsten aldrig. Det samme gælder for støvsugning, opvask og lignende. Samfundets struktur og opdelingen af livet sætter også grænser for, hvad der fotograferes.

Tvungne og lavt vurderede arbejdsopgaver bliver ikke fotograferet, hverken i hjemmet eller på arbejdspladsen. Kun den rekreative del af fritiden ender som «fototid», og kun begivenheder som tillægges værdi fotograferes. Hverdagen bliver på sin vis usyn-

lig, selv om den fylder hovedparten af vores liv.

Indirekte er hverdagen dog central, idet motiverne er opstået og udvalgt ud fra dagliglivets grænser og længsler. Vi drømmer om solbeskinnede ferie, fritid, fest, kærlighed og samvær med familie og venner eller ensomhed med naturen. «Drømmene» ender i fotoalbummet sammen med spor fra flere dele af livet.

Skal kunne ses af andre

Vi fotograferer det, vi tillægger værdi, og bruger de private fotografier til at bekræfte det billedet, vi helst ønsker at se af os selv og andre. Det private fotografi afspejler samtidig generelle samfundsforhold og tankegange.

Men fotografiet påvirkes også af, at fotoalbummet er beregnet til familie og venner. Billedmæssigt begrænser det sig til de emner, der falder naturligt i en samtale inden for kredsen af bekendte. De private fotografier afspejler, de sider af livet og de følelser, som vi – afhængigt af vort miljø – er i stand til at dele med andre.

Det er vanskeligst at fotografere og vise billeder, der er knyttet til de situationer, hvor vi følelsesmæssigt er mest «nøgne» og sårbare. Eksempelvis er vrede, sorg, sygdom og død på den ene side og seksualitet og ekstase på den anden side forvist fra fotoalbummets rammer.

I portrætter og gruppebilleder forsøger vi at vise det følelsesmæssige nulpunkt, vort «officielle» ansigt i ro og balance, mens de mere uformelle fotografier helst skal vise glæde og overskud.

Der kan være noget sundt og godt i at søge glæde og balance gennem fotografiet. Men det medfører samtidig, at vi skjuler andre følelser for hinanden. Disse udeladelser gør os mindre i stand til at

dele vore følelser og måske hjælpe hinanden f.eks. ved kriser og dødsfald.

Den moderne, glade maske fører til ensomhed omkring livets svære sider.

Døden forsvinder og fødslen dukker op

Billeder af fødsel og død rører ved fotografiets grænser. Begge dele af livet er vanskelige at fotografere og rejser en række følelsesmæssige og etiske spørgsmål. Det er både tilfældet, når der fotograferes, og når billederne bagefter vises frem.

Alligevel kommer livets begyndelse og afslutning glimtvis til syne i de private fotosamlinger, dog meget forskelligt gennem tiderne. Fotografier af døde, især børn, var omkring århundredskiftet almindelige, mens graviditet og fødsel var fotografiske tabu.

I mellemtiden er hovedparten af fødsler og dødsfald flyttet fra hjemmet til hospitalerne. I vore dage har fædrene fået adgang til fødestuerne og i nogle kredse af befolkningen fotograferes fødslen ivrigt. Omvendt er døden blevet isoleret fra hverdagen, usynliggjort og forvandlet til et tabu. Selv billeder af gamle og syge eller billeder af sorgfyldte mennesker er sjældne.

Nutidens fotografier af fødsler berører en række problemstillinger omkring kønsrelationer, der er centralt for det arbejde, jeg er midt i. Hvad er forholdet mellem en ydre fotografering og en indre kropslig oplevelse? Faderen med kameraet og den fødende kvinde oplever fødslen helt forskelligt, og det er ud fra den mandlige synsvinkel billedhistorien bagefter fortælles i albummet.

Kvinden er synlig på billederne, men hendes egen synsvinkel og oplevelse er

usynlig. Hun kan se sig selv med mandens øjne. Det er et forhold, som på mange måder præger alle de fotoalbum, hvor faderen er familiens fotograf.

Medier fokuserer på dramatikken

De private fotografier udspringer af en længsel efter nærhed og trykghed; venskab og slægtshistorie. De forsøger at vise morskab eller ro og balance. Omvendt satser en stor del af de offentlige fotografier, som presse- og reklamefotografiet, i højere grad på spænding og dramatik.

Sex, vold og død sælger godt i medierne, men er fraværende i vor private fotografiske livshistorie. I de offentlige billeder drages vi mod det skjulte, der på sin vis manges i de private albums måde at beskrive livet på.

De private billeder forsøger at vise vort «officielle» idealbillede, mens mange offentlige billeder griber fat i vor «private» indre følelsesverden. Det private fotografi får en officiel karakter, mens de offentlige billeder knytter an til «private følelser». Mærkeligt omvendt.

De forskellige typer fotografier er på samme tid hinandens modsætning og forudsætning.

Drøm og virkelighed væves sammen

Både offentlige og private fotografier er forbundet med menneskets evne til at se og tænke i billeder og symboler fra vore drømme.

Nattens drømme er indre billeder, som unddrager sig kameraets linse. Men uden at være os det bevidst, ser vi efter det, som optager os i vore drømme, og fotograferer måske også emner fra drømmene. Både dagens vågne virkelighed og de billeder, vi ser, bliver igen brugt som et materiale, der indgår i nattens drømme.

Vore personlige fotosamlinger er en søgen efter det, vi håber på og længes efter – dagdrømme blandet med spor fra den virkelighed, der både indeholder undertrykkelse og kærlighed.

*Johanne Maria Jensen
cand. comm.*

Den kvinnliga skammen

Av Else-Britt Kjellqvist

«Med tiden kom skammen att nafsas mig allt tätare i hämlarna, för att till sist rejält bita sig fast. En dag fick jag nog, vände mig om och beslöt att i stället gå i motsatt riktning, mot skammen och tvärs igenom den med hopp om att kanske fånga dess väsen.» Med disse ordene innleder Else-Britt Kjellqvist sin bok *Rött och Vitt – om skam och skamlöshet*, som danner utgangspunkt for denne artikkelen. Hun skiller mellom det hun kaller «rød» og «hvit» skam. Den røde skammen, sier hun, er positiv og utfordrende. Det er en skamfølelse en har kontroll over og som en selv kan velge å tre ut av gjennom å stå fram og bryte grenser, eller en kan la det være. Den hvite skammen, derimot, er lammende og nedbrytende. Når egenverdet og selvtiliten har fått en knekk tar den hvite skammen makten.

Den röda och den vita skammen

Men innan jag fördjupar mig i den kvinnliga skammen vill jag uppehålla mig något vid de för mig viktigaste upptäckterna på min baklängesvandring genom skammens vindlingar. Den ena har varit skammens dubbelbottnade natur: den tvåhövdade skammen, som jag kallar den röda och den vita skammen.

Den röda skammen står i Eros' tjänst och är ett uttryck för libidos livslånga

strävan efter ömsesidig bekräftelse. Den röda skammen är blodfull och bultar av liv. Den hjälper oss att värna om vårt allra privataste och mest intima. Den utgör en gräns innanför vilken vi kan utveckla vårt skapande och vårt inre språk. Man kan säga att skammen skyddar primärprocessens språk, exempelvis det poetiska språket, medan skulden skyddar sekundärprocessens språk; det språk vi använder gentemot varandra. Det är den röda skammen som inhägnar

det område i livet som tillåter skapande att blomma och det är den gränsen som den nyskapande konstnären gång på gång tvingas överskrida, som Pär Lagerkvist när han om sin diktsamling *Ängest* skriver: «Själv visste jag mycket väl att med denna bok började mitt egentliga författarskap. Samtidigt skämdes jag för den, för att den var så ohöjligt personlig, jag undvek länge människor på grund av denna skamkänsla. Jag har överhuvud skämts för mycket som jag skrivit, ofta just för det bästa. Jag har inte velat skriva så. Jag har varit tvungen.»

Den *vita skammen* däremot står i tjänst hos Thanatos, vars strävan är att förhindra all ömsesidighet. Den ödelägger och förlamar. En skam som ofta berättar om tidiga traumatiska erfarenheter: intrång, övergrepp, våld och själamord. Den *vita skammen* tränger in i vårt allra privataste och mest intima. När Virginia Woolf, 1941, 59 år gammal, fyller sina fickor med sten, vandrar ned mot floden Ouse och dränker sig i det kalla vattnet är det den *vita skammen* som tagit *herraväldet*. I sin dagbok skriver hon: «Jag skakar fortfarande av skam vid minnet av hur min halvbror... utforskade de mest intima delarna av min kropp.»

Den *vita skammen* äter sig in i och förlamar själva skapelseprocessen. I ett kasserat utkast skriver Stig Dagerman, två år innan han tog sitt liv: «Varje människa upplever en förfärlig stund, när livet tycks tröttna på henne och med en grimas lämnar henne ensam i en tomhet, som inte ens rymmer viljan till död. Om den människan är målare förvandlas färgerna till meningslösa kemikalier och penslarna till sopborstar. Är hon författare löser orden upp sig i bokstäver och alfabetet blir en kyrkogård med tjugonio

gravstenar, under vilka dikten ligger begravnen.»

Den existentiella skammen

Förutom skammens röda och vita Janusansikte blev den existentiella skammen, alternativt den grundläggande, ursprungliga eller arkaiska skammen, en för mig avgörande upptäckt på min baklängesvandring. Det är när tillvaron kretsar kring frågan: Är jag i grunden älskad eller oälskad? Det är en skam som tar sin början i blickens betydelse för det späda barnet, som följande rader ur min samling *Lögnen har ögon*: Med ögonen suger det späda barnet / fast trädet / livsträdet / där modersblicken / inte ger blicken fäste /...

Det nyfödda, späda barnet söker sin moders blick, däri ligger dess öde. När detta ursprungliga kärleksmöte inte kommer till stånd söker individen hela livet, kanske som Narcissus i sin egen spegelbild efter sin moders, vattennymfen Liriopes blick. När det späda barnets blick inte får fäste riskerar det att slungas ut i universum, för evigt hemlös. Ögonen är själens spegel. Dessa avslöjar om där finns någon själ att spegla sig i eller om det är tomt. Ingen är hemma. Spegeln kan också grumlans av ångest, avund, avsky, sorg, förtvivlan, hat eller likgiltighet...

Den mest genomgripande skammen är den att erbjuda sin kärlek och bli avvisad som oälskad. Den avgrund som då öppnar sig är en ordlös desperation, som inte går att föreställa sig. Den är bortom ord... Att som barn inte ha varit älskad leder till att man skäms för den egna individualiteten. En form av *total* skam – skammen över att vara sig själv. Man kan ha blivit behandlad som ett förmål, som ett medel eller som ställföreträdare för en annan människa, som i dessa inledande

rader till dikten «Elena»: Jag är ett svartvitt papper / innesluten i en vit oval / det var dom allra räddast för / mina ögon / väckte deras allra allra störstaste förtvivlan / mor och dotter i ödslighet / som mina inbillade kajskrik / över hennes grav om natten / som jag inte vet var eller om den finns kvar / i helvete, jag blev aldrig sedd / mina ögon, ögonbryn, min mun, mina läppar, mitt hår / min panna / du i allt / ser jag nu efter trettio år i vedboden / med facit framför en kopia / och nu återstår att se vem du är/...

Skammen för individualiteten, där den egna spontaniteten stäckts, tror jag i enlighet med psykoanalytikern Léon Wurmser ofta leder till förnekandet av ett inre liv, men jag tror också att den kan leda till motsatsen – hävdandet av ett inre liv. Att skammen, när den inte paralyserar och blir vit, alstrar ett starkt uttrycksbehov, som exempelvis kan finna sitt uttryck i konstnärligt skapande, vilket också är en strävan att återupprätta den tidiga – söndrade eller uteblivna – dialogen. Enligt mitt sätt att se skulle alltså det konstnärliga uttrycksbehovet kunna härröra ur den av skam inte erkända individualiteten. När så är fallet är den omedvetna eller medvetna kompensatoriska önskan, att mejsla fram sig själv – att synliggöra. Bli sedd. För att man till sist skal få finnas – existera i sin egen rätt.

Skammen *par excellence*

Finns det någon specifik kvinnlig skam? Ja – om man får tro Freud är det till och med det kvinnliga som är skammen. I sina skrifter om den kvinnliga sexualiteten ger han den en central plats. Och när Freud första gången 1895 i ett brev till Fliess talar om skam, likställer han från-

varo av skam med maskulinitet. Han diskuterar puberteten och flickans, i motsats till pojkens, motvilja mot sexualiteten och finner att denna kan höra samman med den skamflod som sköljer över flickan under denna period.

1905 anser Freud att skamkänslor uppstår tidigare hos flickor än hos pojkar men att små barn i huvudsak är utan skam, vilket jag i min bok visar att så inte är fallet och att de under vissa perioder av sina tidigaste år visar en påtaglig tillfredsställelse i att visa upp sina nakna kroppar. Men att efter femårsaldern och fram till puberteten skapas reaktionsbildningar eller sådana motkrafter som skam, äckel och moral.

1933 ser Freud den kvinnliga skammen som en kompensation för kvinnans ursprungliga könsliga underlägsenhet. Han skriver: «Skam, vilken anses vara ett kvinnligt kännetecken *par excellence* är dock i mycket högre utsträckning än man kan vänta sig en fråga om konvention, vars syfte är, tror vi, att dölja genital bristfällighet.» Han konstaterar att det förefaller som om kvinnor gett få bidrag till upptäckter och uppfinningar, med undantag av en teknik – att fläta och att väva. Det omedvetna motivet till detta finner han i pubeshåren, som döljer genitalia. Det gäller att hålla ordning på trådarna och lägga dem fast vid varandra, för att på så vis dölja skammens upphov – den genitala bristen. Som om han anade invändningarna från de kvinnliga åhörarna och från kommande generationer avsluter han med: «Om ni förkastar denna tanke som orimlig och anser min övertygelse om avsaknaden av en penis inverkan på kvinnlighetens gestalt vara en *fix idé* är jag naturligtvis försvarslös.» Och kanske är min dikt «Huldrans håll» ur *Jordmannen* från 1987 också en polemik mot Freud: Alla vet / att huldran /

med sitt hår / döljer sitt håll / För mitt / att bli synligt / vill jag avstå / min dröm.

För mig ligger det närmare till hands att, i stället för att, som Freud, se det kvinnliga könet i sig som en brist, se att detta i många fall får bli sinnebilden för alla verkliga och fantiserade kränkningar, som den lilla flickan utsätts för till exempel den att inte vara lika önskad eller värdefull som en pojke. Könsorganens olikhet är den första påtagliga skillnaden, som barnet iakttar mellan flicka och pojke. Och vid ett ytligt betraktande kan den lilla flickans kön uppfattas just som ett sår, även av henne själv och inte enbart av den av kastrationsångest drivne pojken. Därtill kommer att en narcissistisk kränkning ofta upplevs som ett sår. Man talar bland annat om sår i själen och om ett sårat hjärta. Sålunda sammanfaller i föreställningsvärlden det inre såret med det yttre i det kvinnliga könsorganet, som får bli både den konkreta platsen och så småningom metaforen för alla de inre osynliga sår. Hit koncentreras skammen och de verkliga kränkningarna i form av olika uttryck för en nedvärdering av flickan och kvinnan, osynliggörs.

Freud såg alltså skammen främst som kvinnans prerogativ. Men hans skamstudier är endast preliminära och senare psykoanalytiker har länkat skammen till exempelvis skuld, depression, identitet och inte minst narcissism. Men mest påfallande är att skammen inom psykoanalysen, liksom annorstädes, blivit genomgående styvmoderligt behandlad. Nutida, främst kvinnliga, psykoanalytiker har vänt sig mot Freuds syn på kvinnan, exempelvis Joyce Mc Dougall, som menar att trots att han trodde sig vara en objektiv iakttagare avslöjar Freuds artiklar om den kvinnliga sexualiteten i hur hög grad han var genomsyrad av sin tids moraliserande attityder gentemot kvin-

nan. Till Freuds försvar ställer hon det faktum att han mot slutet av sitt liv tillkännagav att han nu levte tillräckligt länge för att inse att han ingenting förstod om kvinnan och hennes sexualitet.

Den skamliga sexualiteten

I långa tider har skam och sexualitet varit liktydiga. Sexualiteten var skammen. Augustinus och hans tolkning av skapelseberättelsen utgör grunden för detta betraktelsesätt men uppfattningen, att vi drar på oss syndens sjukdom i avlandets sekund, möttes först med stor tveksamhet av omvärlden. Elaine Pagels visar med värme, intelligens och tyglad ironi hur den tolkning av Adam, Eva och ormen växte fram, som fick så förödande konsekvenser för generationers kärleksliv, särskilt kvinnornas. Den går i komprimerad form ut på, att när Adam och Eva varit olydiga, kände de för första gången en rörelse av olydnad i sitt kött, vilket var ett straff för deras olydnad mot Gud. «Det var särskilt 'det sexuella begäret / *libido* / i våra olydiga lemmar som väcktes hos dessa första människor till följd av deras olydnadssynd...' förklarar Augustinus, 'och då en skamlös rörelse / *impudens motus* / motstod deras viljas styrning, täckte de sina skamliga lemmar.»

Vad Augustinus mest fäste sig vid är att denna upphetsning inträder oberoende av viljans rättmätiga kontroll: 'På grund av detta kallas dess kroppsdelar med rätta *pudenda* / skamliga delar / eftersom de hetsar upp sig själva som de vill och trotsar förnuftet.' Mig förefaller det som om Augustinus blir så ytterst kränkt över att han inte kunnat råda över sin erektion och över sin ungdoms utlevda lustar att han i stället för att bära kränkningen

inom sig, måste pådyvla mänskligheten arvsynden, för att därmed rättfärdiga sig själv.

Redan i Augustinus' tolkning kan man skönja att Evas nakenhet är skamligare än Adams, då det är hon som med hjälp av ormen lurar, lockar och förför Adam. Denna hämsko på den kvinnliga lusten och det kvinnliga begäret skördar alltjämt sina osynliga offer. Birgitta Holm uttolkar hur vår tids självständiga intellektuella kvinnor i sitt kärleksliv drabbas av den kluvna synen på sexualiteten. Utifrån kvinnolitteratur och kvinnliga författare i början av seklet visar hon »det tysta självmord på kvinnan som mannen oavsiktligt och omärkligt begår». Hon hänvisar bland annat till Ellen Landquists roman *Suzanne* som kom ut 1915. »Romanen handlar om en student-ska och huvudtemat är misshandeln av den kvinnliga erotiken. Student-skan Suzanne drabbas först av en våldtäkt av en studentkamrat. Därefter hamnar hon hos en läkare, en psykiater, som förgriper sig på henne genom att tvinga fram hennes erotiska »bekännelse». Slutligen upplever hon sitt första frivilliga samlag, med en betydligt äldre författare. Samlaget blir en total besvikelse. Av dessa genomgripande upplevelser är det den fysiska våldtäkten som blir den minst skadliga. Läkarsbesöket – blir det mest nedbrytande.

Kärleksparet

Det klassiska kärleksparet är mannen av börd och kvinnan av folket med undantag för bland andra Julie och Jean i Strindbergs *Fröken Julie* – ett kärlekspär som erinrar om verklighetens par friherrinnan Siri von Essen och tjänstekvinnans son August. Som barn älskade jag att lyssna

till min morfars syster Anna, när hon berättade om, när hon den fattiga, och vad jag såg av fotografier mycket vackra, flickan från landet, kom till Stockholm. Anna arbetade som servitris och blev ihärdigt uppvaktad av stadens fina herrar. Med i sällskapen hon serverade fanns också Strindberg, vilket eggade min fantasi till bristningsgränsen. Var kanske Strindberg far till något av hennes två barn, en pojke och en flicka, som hon i lönnedom födde och nyfödda adopterade bort för att aldrig mer återse? Själv var hon mycket förtegen om barnafäderna. Hos denna annars påfallande stolta kvinna kunde jag skönja ett stråk av skam, när hon avvärjde mina närgångna frågor.

När jag flera år senare läste om Strindbergs hemliga (skamliga) kärlek Anna, kvinnan av folket, som likt en skugga fanns bakom friherrinnan, föll mina fantasier på plats... Själv kände jag mig som Anna, som för mannen representerade den föraktade fysiska kärleken medan Siri förkroppsligade något, som jag på grund av min bakgrund aldrig kunde bli – den förfinade själsliga kärlekens bärarinna. Anna – henne tog mannen som älskarinna och hon fick föda hans barn i skam och förnedring. Med Siri gifte han sig och hennes barn blev upphöjda arvingar och fick bära hans namn.

Utifrån det sagda kan man fråga sig om det över huvud finns någon specifik kvinnlig skam eller om det enbart rör sig om konventioner och illusioner. Visst, finns det en specifik kvinnlig skam, vill jag svara, på liknande vis som det finns en specifik manlig skam, nämligen den skam som hör samman med skilda biologiska förutsättningar. En man kan säkerligen uppleva lika många skiftande pinsamheter kring exempelvis erektion respektive icke erektion vid fel tillfälle,

som en kvinna kan skämmas om menstruationsblodet oförberett och synligt flödar. Däremot är det på grund av den tusenåriga manliga överhögheten hart när omöjligt att skilja den grundläggande kvinnliga skammen från den samhälleligt och kulturellt konstruerade. Vad jag däremot tycker mig se är att det finns en grundläggande mänsklig skam, som är gemensam för bägge könen och som hör ihop med bägges ursprungliga beroende av modern.

Augustinus skrev att «en man skäms av naturen för sitt sexuella begär». Frågan är om vi inte här har att göra med en grundläggande manlig skam, vilket stod klart för mig efter samtal med en manlig kollega. Mannen skäms för sin eregerade penis, därför att den avslöjar hans begär efter och beroende av kvinnan. Utan kvinnan kan han i grunden inte tillfredsställa sitt sexuella begär och när penisen står kommer den också att symbolisera den ursprungliga hjälplösheten inför modern. I den vuxne mannens beroende av kvinnan döljer sig det en gång i tiden, i sin mäktiga moders famn, hjälplöst utlämnade gossebarnet. Skammen döljer och skyddar härmed det sårbara, kärleksavvisade och förnedrade barnet.

Men även det kvinnliga könets begär är beroende av det andra könet för sin uppfyllelse. Även i kvinnans fall väcker det sexuella begäret till en man det ursprungliga hjälplösa utlämnandet till modern till liv. Och är det inte denna för könen gemensamma sårbarhet, som gör intimiteten dem emellan så vanskelig? För att ett möte mellan man och kvinna skal bli möjligt fordras av dem bägge ett sorgearbete från den tidiga modern. Denna frigörelse skulle i sin tur kunna leda till en förståelse för varandras utsatthet och sårbarhet i den intima föreningen dem emellan.

Skammen

Skammen
håller hon hårt tryckt
mot bröstet
som värn
mot människorna
Den gömmer
ett barn
som aldrig
blev hållet
därför att hennes hud
var outhärdligt mjuk
Av hänsyn
låtsas du inte se
när hon håller händerna
hårt tryckta
mot bröstet
Kanske vet du inte
vad du skal ta dig till
med alla hennes frågor
och hängivna kärlek
som om den kom någonstans ifrån
där ingen någonsin vistats
Men hon mötte dig
när du stod
med ryggen mot havet
och hon såg
din sällsamhet

*Else-Britt Kjellqvist
författare och psykoanalytiker*

Litteratur

- Freud, Sigmund. (1892–99) Extracts from the Fliess papers. *S.E.* 1, London 1966.
Freud, Sigmund. (1905) Three essays on the theory of sexuality. *S.E.* 7, London 1966.
Freud, Sigmund. (1933) Femininity. *S.E.* 22, London 1966.
Holm, Birgitta. «Patriarchal poetry is the same.» Om skillnaden i kvinnlig modernism. I *Res Publica* 17.
Kjellqvist, Else-Britt. *Lögnen har ögon*. Bonniers, 1981.

- Kjellqvist, Else-Britt. *Jordmannen. Legenda*, 1987.
- Kjellqvist, Else-Britt. *Rött och Vitt. Om skam och skamlöshet*. Carlssons, 1993
- Lagercrantz, Olof. *Stig Dagerman. Undret och döden*. Pan/Norstedts, 1958.
- Mc Dougall, Joyce. Perversions and deviations in the psychoanalytic attitude. I Fogel & Myers

- (red.). *Perversions & Near-Perversions in clinical practice*. Yale University, 1991.
- Pagels, Elaine. *Adam, Eva och ormen*. W & W, 1988.
- Schöier, Ingrid. *Pär Lagerkvist*. Bonniers, 1987.
- Wurmser, Léon. *The mask of shame*. John Hopkins univ. press, 1981.

Hekse, troldfolk og andre kriminelle

Av Anne Margrete Berg

Vi antar at heksenenes opprør, og årsaken til at de ble forfulgt, var deres kunnskaper, at de kunne mer enn sitt fadervår. I tillegg holder vi det for sant at deres seksualitet ble oppfattet som farlig. Men hva vet vi egentlig om fortidens trollfolk og trolldomsforfølgelsene, spør Anne Margrete Berg. Er det i det hele tatt mulig for oss å forstå hva trolldom er?

I Fadervor hedder det avslutningsvis «fri os fra det onde», og det er dén bane, vi må slå ind på, når vi taler om fortidens troldfolk eller hekse, som det siden kom til at hedde.

Heksefiguren har været én blandt flere mulige identitetsfigurer eller forbilder i den nye kvindebevægelse. Der er ikke grænser for, hvad denne figur har lagt krop & sjæl til. Når talen er faldet på undertrykkelse af kvinder i tidens løb, så har netop heksefiguren stået for noget tredje overfor madonnaen og luderens. Hekse gjorde oprør – og blev forfulgt derfor. Hun besad kundskaber, og blev forfulgt. Hekse kunne mere end deres fadervor. Hendes seksualitet var forrygende farlig osv. Der er frit spillerum for alt det «spændende», det er muligt at lægge ind i denne figur.

Hvordan forholdt det sig egentlig med de historiske hekse, eller troldkvinder, som det hed, da det at blive dømt som troldkvinde betød, at myndighederne med loven i hånd havde ret til at kaste troldfolkene på bålet?

Hvad ved vi om fortidens troldfolk og trolldomsforfølgelserne?

Heksene var først og fremmest kvinder, det er et faktum. Hvor stor en andel af de anklagede og dømte, der var kvinder, svinger derimod fra land til land. I Danmark var 90 pct. af de dømte kvinder, i Holland 95 pct. og i Paris udgjorde kvinderne 48 pct. I Norden er Island udtagelsen, der bekræfter reglen, for her

glimrede kvinder næsten ved deres fravær.

Kvindens andel blandt de anklagede og dømte troldfolk har ofte været anledning til debat i forskningen. Man har ikke rejst tvivl om, at der var mange kvinder, men om, hvorvidt kvindernes store andel var noget særlig betydningsfuldt.

Som oftest har man dog undladt at sammenholde de mange dømte troldkvinder med den samlede kriminalitet og i den forbindelse kvindens andel heraf. Det er der mange gode grunde til, kan man sige, bl.a. at det er begrænset, hvad man ved om fortidens samlede kriminalitet. Men ud fra de undersøgelser, der findes, er der ikke mange forbrydelser, hvor kvinder tilsvarende kommer op på at udgøre halvdelen eller endog nærmest hovedparten. I kriminologien ved man, at kvinder og mænd stort set er dømt for samme forbrydelser, men at mange flere mænd end kvinder blev dømt. Kvinder var også tyve, mordere osv. Men der var færre af dem ganske enkelt.

Kun når det drejer sig om de forbrydelser, vi kan kalde kvindeforbrydelser, finder vi udelukkende kvinder. Der var ganske enkelt i ældre lovgivning sat køn på nogle misgerninger – som forbrydelser kaldtes i Danske Lov fra 1683. At kvinder kunne udgøre 100 pct. af forbryderne skyldes, at der i forbrydelsens definition, dvs. i lovteksten kun kunne være tale om gerninger begået af dette ene køn. Et klassisk eksempel er, at mænd blev dømt for voldtægt, og først i nyere tid er lovgivningsteksten blevet ændret, så forbrydelsen ifølge lovteksten nu kan begås af begge køn. Et andet eksempel at kvinder blev dømt for fosterdrab og fødsler i dølgsmål. For ifølge loven kunne disse forbrydelser kun begås af den ene køn. I trolddomsparagrafferne nævnes udtrykkeligt begge køn som mu-

lige gerningspersoner, så der er ikke i lovtekstens ordvalg i sig selv anledning til at se, hvorfor så mange var kvinder.

De dømte troldkvinder var fra alle lag og samfundsgrupper, de var fattige og gamle. At der var flest fattige hænger selvfølgelig sammen med, at dem var der i det hele taget flest af. Men det kan også have haft betydning, at de dømte for manges vedkommende havde levet med et trolddomsrygte i 25 år. Et sådant rygte gjorde dem til udstødte, og det var så vanskeligt at finde til dagen og vejen. Med så er det også begrænset, hvad vi mere ved om de dømte.

Trolddomsforfølgelsernes epoke

Her må vi skelne imellem forskellige typer trolddomsforfølgelser. Dels er der de forfølgelser, vi ser aftegne sig i retsakter, hvor der er rejst tiltale for trolddom. Den type forfølgelser vil jeg kalde trolddomsprocesserne.

Dels er der de trolddomsforfølgelser, som ikke kom til myndighedernes kendskab som retssager, måske fordi der ikke var det nødvendige bevis ifølge loven. Måske fordi det ikke var helt enkelt at rejse en trolddomssag. En anklager måtte bekoste en del af sagsbehandlingen ved at betale for kost og logi for den anklagede, så længe sagen stod på. Det kunne blive en dyr historie, hvis sagen skulle appelleres hele retssystemet igennem. Fra 1576 skulle alle trolddomsdomme afgivet ved første retsinstans (herredsting, birketing, byret) videre op i systemet til den relevante landsret. Efter 1686 skulle landsretsdomme ovenikøbet videre til højesteret.

Dels ser man trolddomsforfølgelser efter trolddomsprocessernes tid, men dem vender jeg tilbage til.

Det er nemmere at datere, hvornår

trolddomsprocesserne hørte op, end hvornår de begyndte. Det har simpelthen noget at gøre med kildematerialet. Vi har kildemateriale til slutningen, men ikke tilsvarende til begyndelsen.

I Danmark kan vi datere trolddomsprocessernes start ud fra to forskellige kildetyper: en lovtekst og en retsag. Jyske Lov – givet 1241 – fik en tilføjelse i 1416, hvor ordet trolddom kom ind i loven. Den først kendte retssag, altså den første retssag der er efterladt kildemateriale fra, er fra ca. 100 år senere nemlig i 1523. Blir vi ved lovteksterne, så figurede forbrydelsen trolddom i loven frem til 1866. Trolddom var med andre ord en forbrydelse i godt 450 år i Danmark.

Holder vi os derimod til retssagerne, så var den sidste retssag, hvor en anklaget blev dømt for trolddom til at lide bålstraffen i 1693. Med andre ord ved vi, at trolddomsanklagede i 170 år blev dømt for trolddom.

Hvor mange trolddomssager, der var – og hvor mange der blev brændt – har længe været anledning til diskussion. Især når talen falder på Europa som sådan. Men i Danmark har der været ca. 2.000 ialt, og sagerne kom for retterne i bølger, så der i en periode var mange og i en anden få for mod slutningen at ebbe ud med de to sidste domme i 1693, så var det slut.

Hvad var trolddom?

Trolddom var en forbrydelse ifølge loven, og det var en alvorlig forbrydelse. Det ser vi på strafframmen. At komme på bålet var én dødsstraf blandt flere former for dødsstraf. Kun ganske få andre forbrydelser blev pådømt bålstraf, som f.eks. omgængelse mod naturen. Det var i særlig grad en forbrydelse imod Gud – ifølge mosaik ret – og som sådan frem-

kaldte trolddom Guds fortørnelse og straf over menneskene. At komme på bålet sonede netop Guds vrede mod menneskeheden.

At få greb om, hvad trolddomsforestillingerne indeholdt, kræver to ting: for det første at man gør sig nogle overvejelser over, hvordan man skal begrebsliggøre trolddom, og det er efter min mening ikke en helt enkel sag. For det andet kræver det selvfølgelig kilder fra den tid, hvor trolddom var en forbrydelse, og hvor trolddom indgik som en bestanddel af menneskers omverdensforståelse.

Umiddelbart har vi ingen forudsætninger for at begribe, hvad trolddom er eller rettere, hvad det var. For trolddom indgår ikke som forklaringselement i vores omverdensforståelse. Som sådan er vi borte af oplysningstidens rationelle forklaringsystem. Vi kræver syn frem for sagn.

Trolddom er et spørgsmål om tro, en tro som ikke umiddelbart deles af nutidens mennesker. Vi er så at sige tvunget til at oversætte trolddom til noget, vi kan begribe og sætte på begreb. Det vender jeg tilbage til.

Den trolddomstro, vi finder defineret i love og kirkefædres skrifter, indgår i kristendommen, trolddom var modpol til den rette kristendom. Uden kristendom ingen trolddom. Uden Gud ingen Satan, og som det hedder i trosbekendelsen: «Vi forsøger djævelen og alle hans gerninger.» En trosbekendelse som er ord, men som, hvis ord har magt og tillægges betydning, angiver, hvor central djævelen er – eller kan være – i kristentroen.

Det er samtidig ikke kristendommen som sådan, der har opfundet «den onde» eller «det onde». Det er en figur eller forestilling, som indgår på forskellige vis i menneskers omverdensforståelse. Når vi taler om «det gode», forudsætter en

sådan tale det godes modpol, nemlig «det onde».

Nyere trolddomsforskning inden for de sidste tyve år har afdækket, at trolddomstroen og trolddomsfølgelserne indgik i to forestillingsverdener: den dæmonologiske trolddomstro og den magisk-religiøse omverdensforståelse. Den første havde grobund i og udvikledes i kirken – både den katolske og den protestantiske. Den anden fandtes i den brede befolkning. Disse to forestillingsverdener mødtes i retten, nemlig i trolddomsprocesserne. Vi ser den magisk-religiøse trolddomstro i anklagernes fortælling og ligeså i vidneudsagnene, den dæmonologiske ses i trolddomsmennes ordlyd.

Dæmonologi og det magisk-religiøse tydningsunivers

Der er tale om to forestillingsverdener, som kan placeres hos forskellige befolkningsgrupper og derfor rubriceres som dels elitekultur dels folkekultur. Dæmonologien udvikledes i kirkeligt regi, og derfor kan vi finde kirkefædres skrifter frem og læse, hvad trolddomstroen indeholdt, hvem der især var letfængelige, og hvad man skulle stille op. Disse forestillinger ser vi også i lovteksterne, fordi kirke og lov gik hånd i hånd.

Den magisk-religiøse trolddomstro har ikke tilsvarende skrifter, som fortæller om, hvad den indeholdt. Folk og folk imellem levede den, og eftertiden kan bl.a. få indblik i den, når vi læser i retsakter og her læser anklagerne mod troldfolkene. Her anklages nok for trolddom, men anklagernes indhold har ikke altid samme karakter eller retning, som lovtekstens trolddom. Ligesom vi i trolddomstilståelser også kan finde afvigelser

fra, hvad kirken og loven omfattede som trolddom. I retsakterne finder vi vidneudsagn fra år tilbage, som opremser den ene skade efter den anden forårsaget af et blik, et ondt ord eller et rituelt virkemiddel.

I den magisk-religiøse forestilling var trolddom skade. En person, den anklagede, havde voldt andre væsentlig skade på liv, helbred og levevilkår.

I den dæmonologiske trolddom havde den anklagede forbrudt sig mod den kristne tro ved at indgå en pagt med djævelen og afskrive sig sin dåb.

Hvad skete der, da det sidste bål gløder var brændt ud?

I 1693 brændte det sidste trolddomsbål i Danmark efter at sagerne havde været hele turen igennem fra Falster til højesteret i København som afslutningen på udtyndingen i trolddomssagerne. Dermed ikke sagt, at trolddomsfølgelserne ophørte.

Tre år efter blev nogle kvinder atter sigtet for trolddom, og denne gang i den anden ende af landet, i Thisted. Men denne gang blev der i sagens løb vendt op og ned på, hvem der var gerningsperson og hvem der var offer.

Hvor offeret tidligere havde været anklageren – den der var ramt af en skade – og gerningspersonen den trolddomsanklagede – skadevolderen – skete der nu det, at de, der troede på trolddom – de skadelidte, der rejste sigtelsen – endte med at blive dømt, mens de trolddomsanklagede – eller den formodede skadevolder – blev frikendt.

Man kan sige, at trolddomstroen blev vendt på hovedet, og de, der troede på trolddom, fik i stedet myndighedernes søgelys rettet mod sig. I Thisted-sagerne

Et samtidig kobberstikk viser Anne Hendriks, brent som heks i 1571. Man brente heksene og rensset deres sjel. (Kilde: Kvinnernes kulturhistorie, bind 2, Universitetsforlaget 1985.)

fra 1696 til 1698 fik de trolddomstroende følgende betegnelser hæftet på sig: de var syge (melankoli) eller også begik de bedrageri. Og det var nu dét, der var kriminaliseret, ikke trolddom.

Myndighederne afviste herefter at retsforfølge trolddom med begrundelserne: at det som oftest var overtroiske menneskers påfund; at udsagnene ikke var troværdige; at det var vanskeligt at bevise det centrale i lovteksten, nemlig at den anklagede havde indgået en pagt med Satan og dermed afsværget sin kristendom m.m.

Denne vendten det hele på hovedet kan vi følge op i tiden. Nu hvor myndighederne ikke længere var med på at dømme de formodede troldfolk, fik disse berygtede mod på at mane trolddomsryg-

terne i jorden ved at rejse injuriersager mod rygtesmedene, som altså var dem, der troede, at der var troldfolk til. I en injuriersag kunne de rense deres ry og rygte fri af rygtesmedenes lænker ved at få rygtesmede dømt for injurier. Og den slags sager er der eksempler på. I disse sager ser vi også den kloge kone – eller mand – figurere. Den kloges funktion i trolddomstroen viser sig at have været at kunne hjælpe folk med at finde frem til, hvem der var troldkvinde eller troldkarl, når der var sket en skade. Den kloge kunne f.eks. via blystøbning finde frem til den pågældende og herved udpege skadevolderen og anvise midler mod trolddom, den kloge øvede med andre ord modtrolddom.

Gik de trolddomstroende til håndgri-

beligheder og hermed over til selvjustits, så risikerede de at blive dømt for dét af myndighederne. Og selvjustits var de trolddomstroendes eneste mulighed nu, da myndighederne var holdt op med at retsforfølge trolddom.

Det sidste heksemord i Danmark skete i 1800, og den sidste heksemishandling fandt sted 1897, mens den sidste injurieproces mod rygtesmede var i 1934.

Hvad gjorde troldfolkene?

Ja, de udøvede trolddom, men at sige dét, gør os ikke umiddelbart synderlige klogere, når vi ikke aner, hvad trolddom var. Men ser vi på anklagernes ordlyd, så var dét, de blev anklaget for, at de havde skadet andre mennesker enten på helbredet eller på levebrødet. De havde ved deres skade gjort andre mennesker ondt. At gøre ondt ved besværgelser, med andre ord ved hjælp af ord eller via magiske hjælpemidler, dét lyder lige lovlig langt ude for nutidens mennesker. Vi tyer til andre forklaringsmodeller:

- De forheksede var stakkels uvidende mennesker, som forvekslede årsag (trolddom) og virkning (skade). I virkeligheden var de skadelidte bare syge, eller de opfandt bortforklaringer ved at pege på en sydebuk.
- Trolddomsforfølgelser forfulgte kvindelige vidensuniverser omkring svangerskabsforebyggelse, graviditet og fødsler. Men i dansk materiale er der ingen jordemødre, og nok er der kloge koner blandt de dømte, men deres antal er ligeså stort som de præster, der efter reformationen ikke kunne indrette sig efter de nye spilleregler og vedblev ikke blot at (vel)signe, men også at mane den onde bort.

- Der var besluttet kultorganisationer, hvor kvinder, der kunne mere end deres fadervor, mødtes og udviklede en subkultur. Det var stærke, kyndige og eventuelt frigjorte seksuelle kvinder, som myndighederne – konge og kirke – ville udrydde.

Med andre ord: De dømte kvinder var ofre for magthavernes forfølgelser af kvinder.

Lad det være sagt med det samme, sådan forholder det sig ikke. Som allerede titlen angiver, så var hekse forbrydere, som udførte handlinger, som samtiden stemplede som kriminelle. Som sådan fik de deres velfortjente straf, ligesom dømte forbrydere i vore dage får deres velfortjente straf. Når deres handlinger var bevist, blev de dømt efter loven. Sådan var det dengang, sådan er det i dag. At vi så kan diskutere både handlinger, beviser og straffenes funktion er noget helt andet og forsåvidt sagen uvedkommende, hvis det ikke netop var, fordi vi overhovedet ikke fatter, hvad der var på tale dengang.

Vi fatter indholdet af et tyveri eller et mord. Men trolddom, nej, her rækker vores fantasi ikke, for trolddom indgår ikke som forklaringsfaktor i vores forklaringssystem. Og trolddom er ikke en forbrydelse for os, sådan som tyveri eller mord er. Men der er også andre alvorlige forbrydelser fra fortidens arkiv, vi heller ikke stempler som forbrydelser, f.eks. var majestætsfornærmelse en meget alvorlig forbrydelse, hvor strafframmen var dødsstraf. Eller hvad med børns ulydighed imod forældre, som kunne føre til frihedsstraf.

Trolddomsoversættelser

Fordi magthaverne siden oplysningstiden så at sige har fornægtet Satans magt og

afvist trolddomsforbrydelsen, så har mennesker siden da enten levet med deres trolddomstro i en art subkultur, hvor de har taget sagen i egne hænder, mere eller mindre vellykket, som vi ser det i trolddomsfølgelserne efter trolddomsprocessernes tid.

Eller også har andre, når de har forsøgt at begribe, hvad trolddom er – var – måttet ty til oversættelser af trolddomsfænomenet. En gængs oversættelse af trolddom er: overtro. En anden er – som tidligere nævnt – sygdom. Enten somatisk sygdom eller psykosomatisk sygdom, som så af fortidens mennesker kaldtes trolddom. En tredje mulighed var bedrageri, nemlig at folk bedrog andre til at tro på trolddom, og som sådan var trolddom nemlig som et bedrageri en forbrydelse.

En forbandelse slynget i hovedet på os af vor værste fjende er i vore dage allerhøjest til at trække på smilebåndet over. Vi tror ikke på ordets magt i sig selv. Der skal mere og andet til. Vi tror måske i det hele taget ikke på så meget, når det kommer til stykket. Og slet ikke på Satans ondskab formidlet af levende mennesker. Går vi ind i tankegangen – hvis det er en mulighed – så blir vi, efter min mening, en del af trolddommen, enten som offer eller skadevolder.

Der er himmelvid forskel mellem de heksefigurer, som den nyere kvindebevægelse har dyrket, og som vi kan finde i skønlitterære fremstillinger, og så de mennesker af kød og blod, som blev dømt til bålstraf for at have udøvet trolddom og skadet andre mennesker på helbredet eller i det daglige arbejde. Der er ingen forbilleder at hente i trolddomsprocessernes domte. De var forbrydere ligeså vel som tyve og mordere. Dømt efter samtidens regler for bevisførelse, hvor bevis netop ikke var et materielt bevis i vores forstand, men sagt i over-

ensstemmelse med en talemåde: en mand er en mand og et ord er et ord.

Troldkvinderne var forbrydere, som i et fysisk anderledes samfund tog ord og andre virkemidler i deres magt for at skade deres medmennesker. Det er det, de blev dømt for af lokalsamfundet, når der blev rejst anklage mod en troldkvinde. Af loven – og kirken – blev de dømt for at have afskrevet deres kristendom og indgået en pagt med djævelen.

Som forbryder havde troldkvinden mere tilfælles med tyve og mordere end med kvindebevægelsens identitets-skabende kvindefigurer. Som forbillede duer hun ikke.

Anne Margrete Berg
cand. phil.

MORILD Kvindedagshøjskole

Litteratur

- Ankerloo, Bengt og Gustav Henningsen. *Häxor-
nas Europa 1400–1700*. Nordiska Bokhande-
len, 1987.
- Berg, Anne Margrete. *Fra bål og brand. I Årbog
for Kvindeforskning*, 3. Klim, 1992.
- Berg, Anne Margrete. *Fra bål og brand til spin-
dehus og dærekiste? Om køn, kriminalitet og
magt i 1700-tallets Danmark*. 1992
- Beattie, J.M. *The Criminality of Women Eigh-
teenth-Century England*. I D. Kelly Weisberg
(red.). *Women and the Law. A Social Histori-
cal Perspective*. Cambridge Mass. 1982.
- Bæksted, Anders. *Besættelsen i Thisted 1696–98*.
I-II. Munksgaards Forlag, 1959–60.
- Hastrup, Kirsten. Hekseri og psykiatri. I Peter
Elsass og Kirsten Astrup (red.). *Sygdomsbil-
der. Medicinsk antropologi*. Gyldendal 1986.
- Henningsen, Gustav. Heksefølgelser efter
«hekseprocessernes tid». *Folk og Kultur* 1975.
- Jacobsen, J.C. *Den sidste Hexebrænding i Dan-
mark 1693*. C.E.C. Gad. 1971.
- Johansen, Jens Christian. *Da Djævelen var ude...
Trolddom i det 17. århundredes Danmark*.
Odense Universitetsforlag, 1991.
- Lerner, Christina. *Crimen exceptum? The Crime
of Witchcraft in Europe*. I V.A.C. Gatrell et al.
(red.). *Crime and the Law. The Social History
of Crime in Western Europe since 1550*. Euro-
pa Publications Limited, 1980.

Kvinnliga livsmönster i förändring

Ved Britta Lundgren

Liv Emma Thorsen:

Det fleksible kjønn. Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinne 1920–1985. Universitetsforlaget, Oslo 1993.

Studiet av «det gamla bondesamhället» var den traditionella etnologins huvudfält. I dessa folklivsstudier var kulturbegreppet oftast liktydigt med *kulturprodukterna*, t ex föremål, kläder och maträtter från den materiella sfären, byord-

ningar, lagbildningar och arbetsorganisation från den sociala sfären och sägner, sagor och folktro från den «andliga» sfären. Men kvinnor och män som könsvarerlser gjordes inte synliga utan kom i bakgrunden för kulturprodukterna och elementen, vilka oftast behandles fristående från brukarna.

Generellt kan sägas att de underliggande uppfattningarna om kvinnors och mäns egenskaper, funktioner och karak-

tärer i bondesamhället var baserade på etablerade tolkningar av *könsroller* utan att detta explicit diskuterades. I de vetenskapliga arbetena levde grundmurade uppfattningar om könens delade sfärer, komplementaritet och inbördes harmoni. Litteraturen ger en ganska entydig bild av bondesamhällets starka och dugliga kvinnor och män som arbetar och strävar för familjens och gårdens fortlevnad. Även om resurserna är knappa och naturens villkor hårda, klarar man av det med hårt arbete, i harmoni med varandra och med årsrytmen.

Under de senaste åren har det utkommit nya etnologiska arbeten som nyanserar och diskuterar denna harmoniserande och funktionalistiska syn på bondekulturens arbete och liv. På svensk botten kan t ex nämnas Marianne Liliequists avhandling *Nybygggarbarn* (1991), Denise Malmbergs *Skammens röda blomma* (1991) och Inger Lövkronas argumenterande artikel «Nyckelknippans semiotik. Den starka bondekvinna – myt eller verklighet» (i Gustavsson, Anders (red.) 1990, *Nordisk etnologi och folkloristik under 1980-talet*).

Till denna könsteoretiskt influerade forskning om bondekulturens kvinnor hör också en spännande bok av Liv Emma Thorsen, *Det fleksible kjønn*, som utkom 1993.

Arbete, omsorg och kärlek

Syftet med boken är att diskutera kvinnlighetens ideal och praxis under tre generationer. Thorsens utgångspunkt är att bondekulturen skall betraktas som en specifik kulturform med sin egen rationalitet. Hennes intresse centreras kring axlarna *arbete, omsorg och kärlek*. I beskrivningen av kvinnornas livsmönster återkommer kravet på och förmågan till

flexibilitet som bärande för hela framställningen. Kvinnorna var och förväntades vara flexibla i förhållande till arbetet, till traditionen, till förändrad teknik, till sociala relationer och till nya kvinnoideal. Detta exemplifieras på många sätt med hjälp av talrika, ofta långa citat från kvinnorna själva, för det mesta väl valda.

I bokens första del redogör Thorsen för arbetet utifrån ett livscyelperspektiv. Vi får inblickar i barnens deltagande som mödrarnas assistenter, förväntningar på de unga kvinnornas insatser i form av vad författaren kallar moraliska och ekonomiska arbetskontrakt, kraven på den vuxna kvinnan «å varrå aill stads» och den åldriga kvinnans arbetsliv. I den andra delen centreras intresset kring omsorg och kärlek och Thorsen tar bland annat upp det komplicerade förhållandet till svärmodern.

Thorsen berör även värdeladdade områden som kropp och sexualitet. Hon beskriver en tystnad eller tabuering rörande t ex menstruationer från mödrarnas sida gentemot döttrarna. Det har ofta sagts att landsbygdens människor haft en naturligare inställning till sexualitet i och med att man såg djuren para sig. Thorsen avviker från denna uppfattning och menar att man inte gjorde någon koppling mellan djurens parning och människornas intimitet och sexualliv. Dessa frågor om i synnerhet kvinnors kroppar och sexualitet är fortfarande relativt outforskade inom den etnologiska disciplinen.

Studien är baserad på livsloppsintervjuer med 45 bondkvinnor i Trøndelag. I avsnittet «Å skape sitt eget kildemateriale» diskuterar Thorsen sin metod närmar. Här tar hon upp viktiga frågeställningar som t ex livsloppsperspektivet, forskarens ansikte-mot-ansikte-kontakt med intervjupersonerna, etiska spørsmål och

den komplicerade tolkningsprocessen. Vad händer med kvinnornas berättelser på vägen från samtalet till det färdiga vetenskapliga arbetet? Thorsen behandlar även det kvinnovetenskapliga dilemma som handlar om att vara både solidarisk och kritisk.

Thorsens studie är viktig därför att

den klart förhåller sig till – och i de flesta fall undgår – harmoniserande, romantiserande och funktionalistiska fällor och i stället visar på komplexiteten i kvinnors liv utifrån förändringar i arbetsdelning, värderingsmönster och könsbaserade förväntningar. Dessutom är boken metodiskt föredömlig och välskriven.

For kvinnes skyld

Ved Åse Egeland

Siri Ingeborg Bruem og
Guri Drottning Aarnes:
*Å sette pris på damer – et feminint inn-
slag i distriktsdebatten.*
Landbruksforlaget, 1994.

En nyttig bok om distrikts- kvinnes situasjon

Forfatterne Bruem og Aarnes har mange års erfaring med kvinnerettett arbeid innen offentlig landbruksforvaltning, både nasjonalt og lokalt. De har skrevet en tankevekkende og inspirerende bok om likestilling, næringsutvikling og distriktspolitikk. Boka henvender seg til alle som er interessert i Distrikts-Norges framtid. Forfatterne setter et kritisk søkelys på likestillingspolitikken slik den fungerer i dag. Samtidig retter de blikket framover og synliggjør gjennom eksempler, historier m.m. hva et kvinneperspektiv i distriktspolitikken kan bety for samfunnet.

Fortsatt langt igjen

Etter mer enn 20 år med aktivt arbeid for likestilling i det offentlige, er ulikhetene mellom kvinner og menn i Distrikts-Norge fortsatt tydelige. Kvinnerettett

arbeid har siden midten av åttitallet vært et prioritert område innen nærings- og distriktspolitikken. Likevel har man ikke klart å gi temaet tilstrekkelig prestisje og status. Distriktskvinnene har fortsatt en svak stilling politisk, sosialt og økonomisk. Offentlige kvinnetiltak har virket positivt for enkeltpersoner, men har endret lite på skjevhetene mellom kvinner og menn. Virkemidlene som settes inn, er i liten grad bestemt ut fra kvinnes behov og ønsker, men snarere utformet for å bevare distriktene («Uten jentene stopper bygde-Norge»-spøkelset). Forfatterne påpeker at fortsatt er tradisjonelle kjønnsrolleholdninger den største bremseklossen for kvinnes muligheter i primærnæringsdominerte lokalsamfunn.

Mobilisering for kvinner

Et viktig budskap for forfatterne er: Distriktene kan bli rikere og mer mangfoldige dersom kvinnene får mer tillit, mer penger, mer tid og mer innflytelse. I boka møter vi mange ulike kvinneskikkelser. Vi møter de gode og sterke kvinnene (forbildene), de brennende hjerter (ildsjelene), dyktige etablerere, tiltaks-kvinner som tenker annerledes og flinke rådgivere som ser helheten. Eksempelene er mange og fra det ganske land. Her er

det mye tankevekkende lesestoff som bør gi ringvirkninger til beslutningstagere innen politikken og i byråkratiet og til

den vanlige mann og kvinne. Boka er nyttig særlig fordi den kan inspirere og skape debatt.

Feminisering av fattigdommen

Ved Berit Ås

Esther Ngan-Ling Chow and
Catherine White Berheide (eds):
*Women, the Family, and Policy,
A Global Perspective*
State University of New York, 1994

Det hender at politiske institusjoner er klar over globale økonomiske mekanismer og konsekvenser før forskerne kan forklare dem. De forente nasjoner var allerede i 1980 klar over at flertallet av kvinner i alle verdens land, uavhengig av landenes økonomiske system, kontinuerlig ble fattigere – i u-land reelt sett og i i-land relativt sett, i forhold til menn. Lanseringen av «feminisering av fattigdommen» stammer fra denne erkjennelse. Dette fikk Robin Morgan, redaktøren av antologien *Sisterhood is Global* (Doubleday 1984) til å skrive at siden 90% av verdens fattigste er kvinner ville fattigdomsproblemet være løst om kvinnes problemer hadde fått politisk vekt. Det samme ble hevdet under Kairo-konferansen i slutten av 1994.

I boka *Women, The Family and Policy* har de 11 bidragsyterne satt seg som mål å avklare mekanismer bak reduserte sjanser for likestilling og overlevelse for kvinner i flere land. Generelt kan en si, etter å ha lest boka, at det er en dokumentasjon på hvordan det private og offentlige patriarkat samarbeider i kvinneundertrykkelsen i forskjellige land. Best er det å sitere redaktørene selv (s. 1):

«This book explores the intricate relationships among changes in women's positions, family structures, socioeconomic development, and social policies from a global perspective. By focusing on the interconnections among gender, the economy, the family, and the state, it examines how state policies affect gender and household relationships in countries of various types of political economies and under different historical and cultural contexts. The state operates differently in socialist and capitalist economic

development. The state as form of public patriarchy is intimately related to the family as a form of private patriarchy».

Boka belyser viktigheten av at forskningskomité nr. 32: Kvinner og Samfunn i sin tid ble opprettet av Den Internasjonale Sosiologiforeningen. Ved to av verdenskongressene, henholdsvis i New Dehli (1986) og i Madrid (1990) ble det organisert sesjoner om «Kvinner og familie» og «Kvinner og utvikling; Variasjoner i forandrede politiske økonomier». Disse sementerte et samarbeid mellom forskere og aktivister fra en rekke land. Videre førte det til aktiv deltagelse i møtene til «International Interdisciplinary Congress(es) on Women» som utvidet perspektivet ytterligere til å gjelde kvinnene fra den tredje verden og feministiske samarbeidsgrupper som finnes der, på tvers av landegrensene.

Bokas 11 forskere analyserer utviklingen i land så forskjellige som Sverige med sin offentlige velferdspolitik og Tunisia med sin nye skilsmisellovgivning som regulerer menns rett til «utstøting» av ektefelle. Ett kapittel beskriver den velkjente inntektsøkning for menn (her i Guatemalas ALCOSA's landbruksprosjekt) som i kollektiv bestemmer økt arbeidsbyrde for sine ektefeller; et annet tar for seg Australias framtreddende politiske virkemiddel i form av velferdsarbeid uten lønn. Sammen med bokas andre redaktør analyserer Marcia Texler Segal hvilke konsekvenser det har for kvinner som er eneforsørgere i Malawi, at de mister kontrollen over jord. Dette fører til at de får produsert mindre mat.

Men alt er ikke svart. Kapitlet om kvinners opprør og organisering for bedre boforhold på Costa Rica gir innsikt i

kvinners styrke under særdeles vanskelige forhold. Det presenteres ellers konklusjoner basert på empirisk forskning der grunnlagsmaterialet går inn i artiklene. Internasjonal statistikk over hvordan kvinner prosentvis er involvert som gatehandlere i storbyer verden over er ikke vanlig kost for norske lesere, heller ikke vurderingene av hva det betyr om det er menn som er «grossister» eller om det er menn som kjøper av kvinnelige «mellommenn». Irene Tinkler har skrevet om temaet «The Urban Street Trade».

Hun har forøvrig utviklet seg til en formidabel analytiker av kvinners sosiale og økonomiske forhold globalt etter at hun var medforfatter av *Women and World Development* etter FNs kvinnekonferanse i Mexico City i 1975. I konklusjonen på boka etter Mexico sier hun, sammen med Margaret Mead, Rae Lesser Blumberg og Fatima Mernissi:

«... there tends to be a negative relationship between a nation's socioeconomic development and the economic, social and psychological development of its women.»

Etter utgivelsen av verket: *Persistent inequalities: Women and World Development* (1990) er det åpenbart at det er hun, som nå er professor for «City and Regional Planning» og «Women's Studies» ved Berkeley Universitet, som har vært med å legge føringene for den globale analysen i den foreliggende bok. Den forholder seg både til hovedtankene i en gammel modell fra *Capitalism as a system* (1964), slik Oliver C. Cox analyserte landenes økonomiske og sosiale struktur etter deres avhengighet av «kapitalistiske ledende verdensmakter» i forskjellige tidsepoker, og dessuten ser det ut til at professor Maria Mies' teser

fra boka *Patriarchy and Accumulation on the World Scale* (1986) har spilt en rolle for redaktørens innfallsvinkel til problemene. Førsteredaktøren Esther Ngan-Ling Chow har henne i alle fall som referanse i sin introduksjon.

Ngan-Ling Chow har også opplevd en del av de virkninger på kroppen som så mange av bokas forfattere beskriver at andre kvinner enn de selv har vært utsatt for. Hun har hatt sin oppvekst som barn der en enslig mor var forsørger, og hun har som innbygger av Hong Kong vært vitne til byens industrialisering og dennes enorme virkninger på kvinners og familienes liv. Selv om overlevelse var disse enslige mødrenes daglige kamp, så fostret disse leveforholdene håp om at døtrene kunne få et bedre liv. Det var Esthers mor som først gjorde sin datter oppmerksom på hennes eksistens som

borger i den tredje verden, som plantet de første frø av feministiske idealer i henne og som ga datteren ønsker om å søke intellektuell opplysning og utvikling. Esther var barnearbeider, kombinerte skolegang med husarbeid, arbeidet som gateselger og sloss for utvikling av lavprisboliger.

«These personal experiences, together with those of other contributors, demonstrated that although women's participation in economic development is beneficial to some extent, the system is constructed to intensify male domination, favor capital accumulation, and place women in subordinate positions within class, race, gender and culture hierarchies.»

Les boken og bli vis!

Kristen eller lesbisk?

Ved Eva Lundgren

Jorunn Voll:

Du skal ikkje elske.

Lesbisk kjærleik i kristen-Norge.

Det norske Samlaget 1993.

Jorunn Voll – ja, dagsrevyreporteren med rogalandsmålet – presenterer i denne boka 13 intervjuer med 15 kvinner som både er homofile og kristne, og som har strevd med kombinasjonen. Boka gir klar melding: Kirken gjør stor urett mot homofile ved å nekte dem et åpent kjærlighetsliv.

Boka inngår i en raskt voksende sjanger som kan kalles *kasusintervjubøker*: Mishandlete kvinner, mishandlende menn, overgrepsutsatte barn, dømte mordere, frontkjempere, prester som strever mer eller mindre med terapeutrollen som sjelesørgere, og etter hvert stadig flere kasusgrupper. Her altså kvinner som er både homofile og kristne.

Kasusintervjuer

En rekke forskere, journalister og andre fagbokforfattere finner denne sjangeren egnet for å dokumentere et dramatisk tema i et begrenset format og en personrettet form. Sjangeren kommuniserer

godt i en tv- og tabloid-tid; intervjuer oppfattes som lettlest stoff. Kanskje medfører dette en tendens til å undervurdere sjangeren. «Easy come – easy go.» Men ved mer intensiv lesning kan intervjumateriale være svært fruktbart – hvis intervju- og redigeringsarbeidet holder mål.

Innenfor sjangeren er bøkene svært ulike med hensyn til materialets beskaffenhet, presentasjonsformen og forfatterens faglige intensjoner.

Tre varianter

De faglig sett enkleste bøkene bringer intervjuene i en form som ligger nær portrettintervjuet, slik vi er fortrolig med det fra dagspressens helgeutgaver: Intervjuren fletter dialogpartier sammen med resymeer, karakteriserende kommentarer og biografisk tilleggsinformasjon i en slagferdig og lettlest form. Det som formidles, er et portrett; et helhetsinntrykk som portrettøren skaper og står ansvarlig for.

I en annen form bygges intervjuene rundt standardiserte spørsmål. Det blir da hensiktsmessig å bryte materialet ned i deltema, og presentere delene i en rap-

portform oppdelt i temakapitler, ofte med innslag av kvantitative sammenfatninger. Både intervjumetoden og presentasjonsformen legger sterke føringer på leserens tilgang til materialet.

En tredje hovedvariant gjennomfører og presenterer hvert enkelt intervju individuelt, som et dybdeintervju der helheten skapes gjennom samtalen, en dialog som kan åpne for nye innsikter hos både intervjuer og informant. En slik intervju- og presentasjonsform åpner for at leseren kan følge utviklingen av samtalen og forholde seg til konteksten for utsagnene fra begge sider av mikrofonen. Eventuelle introduksjoner og kommentar- og analysedel følger separat.

13 portrettintervjuer

Jorunn Volls bok tilhører den første varianten, den med journalistisk utformete portrettintervjuer. 15 kvinner presenteres i 11 individuelle og 2 par-portretter på fra 4 opp til drøyt 20 sider. Opptil halvparten av de omkring 130 tekstsidene er innflettede informasjoner, kommentarer og små litterære skisser som står for forfatterens egen regning. Den andre halvdel av teksten gjengir forfatterens spørsmål og informantens svar i sitat-form. Dessuten inneholder boka 15 kvinnetegninger utført av Inga-Hilde Breivik.

Selv om den journalistiske varianten er den *faglig* minst ambisiøs, er den litterært krevende. Journalister anser portrettintervjuet som et prestisjeopdrag. «Portrettet» er rosinen i aktualitetsmedienes featurepølse.

Det kan være risikabelt å samle 13 rosiner i samme pølse, selv om den er ekstra lang. Jeg synes likevel at Jorunn Vold journalistisk og litterært kommer godt ut av vågestykket. Portrettene hennes har så mye trøkk av humor og indig-

nasjon, sårhet og varme at de aldri blir flate. Hver for seg er de nyanserte og skarpe nok til å tåle samlet presentasjon i bok.

Hva dokumenteres?

Uansett variant står og faller sjangeren kasusintervjuer med dokumentasjonsverdien. Hvis intervjuene ikke bringer ny informasjon som grunnlag for innsikt om temaet, ryker den røde tråden. Boka faller fra hverandre til en mer tilfeldig samling intervjuer.

Hva så med *Du skal ikke elske* – hva dokumenterer den, og hvordan? Hva lærer leseren om *Lesbisk kjærleik i kristen-Norge*?

Først og fremst er dette ei bok om *utenforskap*. Det de 15 informantene har felles, er at de som homofile stenges ute fra et kristent fellesskap som de inderlig gjerne ville tilhøre.

Flertallet av de portrettede er skjulte homofile i sine kristne miljøer. Noen lever helt i dekning i et landskap som er okkupert av en fordømmende fiende – som de samtidig ønsker å slutte seg til. Dette plasserer dem under et voldsomt trykk. De tar inn over seg at de lever et liv i synd. «Kjære Gud, gjer meg heil, set meg fri frå homofilien», ber en av dem. «Tenk om eg døydde før eg blei fri frå denne alvorlege synda», har en annen tenkt.

Andre har heist flagget som «praktiserende homofile» i sine nærmeste sirkler, og fått ulike reaksjoner. Noen har blitt fordømt og forstøtt av foreldre og kristne venner. «Eg er ikkje lenger god nok for mor og far.» Men noen har opplevd at de nærmeste forstår og godtar, når de bare får vite hva som er galt...

Men i alle fall lever den homofile under fordømmelsen. Kristen-Norges

Gud vil ikke vite av dem. De får valget mellom Gud og et åpent kjærlighetsforhold, etter den håpløse teologiske konstruksjonen av et skille mellom «homofil legning», som kan tåles, og «homofil praksis», som fører til evig fortapelse.

Tyngden av denne fordømmelsen framgår av en rekke tunge livshistorier, men kanskje klarest av at bare tre av de femten tør å «stå fram». Av de femten som gjennom Jorunn Vold vil fortelle offentligheten om homofiles vilkår i kristen-Norge, gjør tolv det anonymt. Ikke overraskende har de selv en ram og rammende, bitter og bitende kritikk å framføre mot kirke og kristelighet. Og humoristisk. Sarkasmene hagler! Men anonymt.

Det vi kanskje ville tro var dilemmaet satt på spissen: kvinnelig teologistudent med ønske om prestetjeneste og åpent homofilt samliv, viser seg likevel å være ganske levelig. Informanten distanserer seg fra, (/hever seg over) kirkens holdning, og har et nokså avslappet ønske om at hun skal rekke å bli ordinert til prestetjeneste før det blir aktuelt å bli samboende og dermed synlig homofil. – Men for kirken må det være et tankevekkende apropos til den aktuelle homofilidebatten at den forfekter et etisk standpunkt som ikke engang tas alvorlig av folk som er på vei inn i prestetjeneste.

Når så mye er sagt, vil jeg i rettferdighetens navn tilføye at ikke bare kristen-Norges moralske fordømmelse av åpent homofilt samliv fortjener å komme i søkelyset. Langt inn i kulturliberale og kulturradikale kretser møter åpent homofile par ironi og åpne frykt/hatreaksjoner, spesielt hvis de framviser en fysisk fortrolighet som de samme miljøene tolererer med selvfølgelighet fra heterofile par. «Skaphomse» eller «åpent homofil» hadde ikke vært et gangbart

begrepspar om det var uten rot i virkeligheten.

Forskjell mellom lesber og homser?

Ved siden av all den sympati og anerkjennelse jeg tilkjennegir, har jeg to hovedinnvendinger mot boka:

- Til tross for tittelen gjør ikke forfatteren noe forsøk på å nærme seg hva som er *lesbiske* erfaringer, altså et eksplisitt *kvinneperspektiv* på homofilt liv i kristen-Norge.
- Oppfatningen av homofili er ureflektert og implisitt overtatt fra gjengs kristen/teologisk tenkemåte.

Den oppmerksomme leser vil ha registrert at mens boktittelen annonserer «lesbisk kjærleik i kristen-Norge», har jeg i denne omtalen brukt begrepet «homofil». Jeg kan ikke se at Jorunn Voll stiller noen spørsmål eller på noen annen måte vinkler intervjuene på informantenes erfaringer som homofile *kvinner* i kristen-Norge.

Det ville være interessant å høre hva de 15 kvinnene hadde av erfaringer og tanker om sine *kvinneliv* i kristne miljøer. Er kristne lesbiske kvinner de mest undertrykte av de undertrykte? Eller kan kanskje et lesbisk samliv ha gitt dem et fristed i forhold til en generelt muligens svært tradisjonell kjønnsmaktkonstellasjon i kristne parforhold? Har kanskje kristne homser en stilltiende adgang til de kristelige mannsfellesskapene uansett seksuell praksis?

Når du er kvinne og lesbisk, er du ordentlig kvinne da? Kan du være «kvinne» uten å vise heteroseksuell godvilje (Susan Brownmillers uttrykk)?

Må du kompensere fravær av seksuell tilgjengelighet med ekstra sterk omsorgstilgjengelighet? Spørsmålene ligger i linje med Marianne Brantsæters og Karin Widerbergs forståelse av «kvinnelighet» knyttet til «omsorgstilgjengelighet» og «seksuell tilgjengelighet».

Slike refleksjoner kan muligens skimtes mellom linjene enkelte steder, men de framkommer ikke som tema, til tross for at informantene trolig har erfaringer og tanker omkring dette. Grunnen må være at intervjueren ikke har stilt slike spørsmål, og ikke forfulgt de indikasjonene som likevel kan anes.

Homofili – natur eller kultur?

Innvending nummer to er en etterlysning av refleksjon hos forfatteren, nedfelt i spørsmålsstillinger eller kommentarer, omkring kjønn og seksualitet. Boka handler om homofili, men forfatteren nøyer seg med å overta informantene og de kristne miljøenes forståelse av homofili som en «legning». I kristelig/teologisk språk innebærer «legning» noe du er født med, naturgitt og uforanderlig. Noen mennesker er født «annerledes».

Dette impliserer at forfatteren og boka overtar den rådende konvensjon at det finnes *en primær og naturlig form for seksualitet*, nemlig den som rommes i den tradisjonelle form for *heterofile parforhold*. Andre konstruksjoner av seksualitet, som homofilt samliv, er avvik fra den naturlige orden. Striden gjelder ut fra dette hvordan kirken bør forholde seg til avviket: Tolerere det eller bekjempe det.

Det sies av både informanter og forfatter at *homofili er naturgitt og uforan-*

derlig fra fødselen av. Den homofile kan altså ikke hjelpe for det. Følgelig blir det et krav til kirken å tolerere dette avviket i nestekjærlighetens navn.

For å avvise dette kravet om nestekjærlighet, må en (som biskop Per Lønning nylig) støtte seg til påstanden om at det komplementære heterofile (les: over/underordnete) parforhold er *den gudgitte ramme* om seksualiteten, og at alle andre former følgelig er uforenlige med Guds vilje. Men felles for Per Lønning og Jorunn Voll er at de forstår homofili *ikke* som en av flere mulige rammer for seksuell utfoldelse som individet kan «velge», avhengig av kulturelle, sosiale og individuelle omstendigheter, *men* som en naturgitt legning.

Og dette kan diskuteres. Men en slik diskusjon ville plassere kristen-Norges krangel om seksuell «legning» kontra «praksis» på hyllen for glemte kuriositeter. Der kunne den være på sin plass, det dokumenterer denne boka ugjendrivelig. Men en slik diskusjon ville dessuten i konsekvens true konvensjoner om seksualitet og kjønn langt utenfor kristen-Norge. «Homofobi» er en reaksjon som verken den verdslige arbeiderklassen, borgerligheten eller intelligensiaen kan kjenne seg fri for. Slik har etter mitt syn boka vel så stor implisitt sprengkraft som den eksplisitte.

Illustrasjonene

Inga-Hilde Breiviks 15 strektegninger av kvinnekropper knytter stolthet til kvinnelig identitet, tvers gjennom de tunge kvinnelivshistoriene. Dette bidrar til at boka kan slå offensivt til støtte for kasusgruppen, slik forfatteren åpenbart har hatt til hensikt.

Kvinner og omstilling

Finnmark fylkesting vedtok i mars 1991 at det burde igangsetjast eit breidt forskningsprogram om kvinner og omstilling i Finnmark. Etter fylkestingsvedtaket vart det klart at Utbygningsfondet kunne finansiere eit forprosjekt.

Målsetjinga for forprosjektet har vore å kome med forslag til forskningsprosjekt som kan utvikle kunnskap om omstillingsprosessane i fylket i eit likestillingsperspektiv med den overordna målsetjinga definert som omstilling til likestilling.

Notatet er ei samling av tolv skisser til eit framtidig forskningsprogram om kvinner i Finnmark. Skissene tek utgangspunkt i at Finnmark står overfor store omstillingsprosessar som vil påverka kvinners situasjon, men òg at kvinnene

påverkar omstillingsprosessane som pågår og vil komma i fylket.

Skissene kan delast inn i tre område: utdanning og arbeidsliv, familieliv eller hushald og omsorg og fritid og organisasjonsliv. I tillegg kjem fire prosjekt som omfattar forslag til scenariebygging for finnmarkskvinner i år 2010. To skisser set søkelyset på omstillingsprosessar i rein drifts- og fiskerinæringa. Ei skisse fokuserer på minoritetskvinnens rolle som kulturbærarar og kulturformidlarar. Notatet inneheld òg forslag til organisering og administrering av forskningsprosjektet.

I scenarieprosjektet blir det lagt opp til å konstruera framtidsbilete i eit kvinneperspektiv, i motsetning til tidlegare scenarieprosjekt for Finnmark, som ber preg av å dreie seg om menn. Innanfor området utdanning og arbeidsliv er det lagt opp til

fire ulike prosjektforslag. Tematisk omhandler desse ulike, men viktige, sider ved kvinners vilkår innanfor utdannings- og arbeidsmarknaden. Eit av forslaga dreier seg om utdanning. Finnmark står i dag overfor ein situasjon der utdanningsfrekvensen mellom kvinner og menn har auka sterkt. Det er i dag fleire kvinner enn menn som tek høgare utdanning. Dei andre forslaga dreier seg om næringsetablering, lokalt utviklingsarbeid og barnevern. På området fritid og organisasjonsliv er det lagt opp til to forskningsprosjekt. Det eine ser på kvinner og omstilling til likestilling i kvardagen, og har tittelen «Bare arbeid – aldri fritid?». Det andre forslaget tek opp kvinner si stilling

innanfor organisert idrett ved å studera den lokale idrettspolitikken i eit kjønns-politisk lys. Under området familieliv er det eit prosjektforslag. Dette omhandlar kvinner og privat omsorg.

NIBR/Nord-Norge og Faggruppa for distriktskvinne-forskning- og utvikling har hatt ansvaret for forprosjektet.

Jorid Hovden og

Sigrid Skålnes m.fl.:

Kvinner og omstilling

Skisse til eit framtidig forskningsprogram om kvinner i Finnmark

NIBR-Not. 95:101

Norsk institutt for by- og regionforskning, Oslo 1995

Nordisk forum 1994

Norske kvinner i østerled! I åtte dager skulle vi være en del av Nordisk forum i Åbo. I eget Nordisk forum-fly fra Fornebu ankom vi flyplassen i Åbo i det samme varme, strålende været som satte sitt preg på hele sommeren 1994, i hvert fall i store deler av Norden. Andre kom til Åbo med tog, buss eller også med egen bil. Det som imidlertid skulle vise seg som det mest nyttige framkomstmiddel under Forum-dagene var sykkel. Noen av passasjerene på flyet fra Oslo må ha fått «inside information» om dette, for de hadde faktisk tatt med seg sykler hjemmefra!

Men hvor var flybussen? Det skulle vise at noe sånt finnes ikke i Åbo. I vanlig bybuss beregnet på å frakte folk med

dokumentmapper og handleposer, skulle vi alle inn med koffert, ryggsekker – og med sykler! Dette var den første opplevelsen som ga et snev av inntrykk som skulle komme til å forsterke seg i løpet av uken, vi var kommet lengre øst i Europa.

De forskjellige Forum-aktivitetene foregikk over hele byen, men mange av de sosiale og kunstneriske aktivitetene foregikk på og ved Aura å, elven som glir fredelig gjennom byen. Langs elven var det også tett-i-tett med fortausrestauranter der en kunne spise et enkelt måltid, ta et glass vin eller øl, treffe kjente, eller rett og slett hvile beina og se på livet.

Seminarstedene het «Åndenes hus» (det åndelige vidt definert til såvel vitenskap som det mystiske og religiøse), «Fremtidens hus» (demokrati, politikk,

kvinneorganisering, miljø, fred), «Lystens og ulystens hus» (om kroppen i positiv og negativ forstand; fra vold til abort, fra mat til mote), «Ideenes hus» (teknikk og teknologi i vid forstand: fra håndarbeid til mekanikk, fra forskning til kommunikasjon), «Velferdens hus» (arbeidsmarked og sosialpolitikk) og «Verdens hus» (det lokale, regionale og det internasjonale sett som en helhet – EU, nordiske nettverk, menneskerettigheter, urbefolkning og etnisitet, nærmiljø og kystkvinner).

De såkalte tematorgene – fortløpende program med 1/2 time pr. tema – var oppkalt etter kvinner i den nordiske mytologi, hhv. Nerthus (internasjonale spørsmål), Freja (samfunnsspørsmål) og Louhi (arbeidslivet). Var du så heldig – alternativt utholdende – at du kom deg til Kuppis idrettshall, fant du en mengde utstillere med et mangfold av smaksprøver innen både åndelig og kroppslig føde.

Programmet med de hundrevis av seminartemaer hadde de fleste fått på forhånd og kunne forsøksvis laget seg et personlig program. Kulturprogrammet fikk du ved ankomst – det var også svært innholdsrikt i både antall forestillinger og ytringsformer. Middelalderspill på den nyrestaurerte borgen og en enslig panfløytespiller på en fortauskant, Jean d'Arc som ballett og i Juni Dahrs tolkning, kjempekor med sangere fra hele Norden, rockeband og symfoniorkester, joik og eskimoisk teater.

Vi kom for å bli utfordret, provosert. Få aha-opplevelser. Treffe likesinnede. Se egen verden annerledes. Se andres verden. Løftes. Imponeres. Ha det gøy. For å kjenne på pulsen hva som tenkes og gjøres rundt i Norden – og i verden for den saks skyld. En dag jeg heseblesende dumper ned i et stort halvmørkt auditorium for å oppleve samisk kultur, syns jeg

det er noe så kjent med damen foran meg. Oj, det er jo Rigoberta Menchu.

Vi kom for å se inn i mangfoldet, det ukjente og sære. Hva kunne f.eks. skjule seg bak «Visjonært lederskap fra et esoterisk synspunkt»? Å høre andre ting enn det vante var det mange som hadde tenkt. Titler som «Ord som forsoning» og «Kvinner motstridende følelser» ga stappfulle møterom med tropevarme – usedvanlig mange vindushasper satt fast. Den store interessen tror jeg var vel så mye uttrykk for at vi ville ha noe annet enn de vanlige hjemlige møtetemaer – som ofte vil si det saklige og nyttige – enn at det viktigste for oss er synd og skam, hekserier, drømmerier . . .

Kvinner lever med dilemmaer, sårhet, bitterhet, det innestengte og usagte til daglig. Men vi har – alternativt tar – ikke tid til å gå inn i det og bearbeide det sammen med andre. Her så tydeligvis mange en gylden anledning. For meg ble det imidlertid ofte litt for mye på et privat og personlig plan. Uten å sette slike temaer inn i en samfunnsmessig og historisk sammenheng kan følgen bli fortsatt individuell byrde – om enn på et høyere nivå. Eksempelvis ga en kritikk av helsevesenet ut fra moralfilosofi og språkanalyse spennende tanker om betydningen av å ha et helhetssyn på kropp og sjel og å gi rom for lidelse. Men stramme budsjetterammer, makthierarki osv. var ikke med. Rettmessige krav om mer innlevelse kan bli nok en svøpe for kvinner. Vi skal være omsorgsfulle og også ta inn over oss andres lidelse. Da kan grensetting på egne vegne bli vanskelig og rommet for egen glede og lidelse lite. Kravet om 6-timersdag med full lønnskompensasjon hørtes litt treigt og gammeldags ut på det seminaret.

Andre steder ble imidlertid 6-timerskravet feiret med løftete faner og he-

dersplass i Forum-avisa. I det hele tatt var de fleste kampsaker, visjoner og vinklinger med. Ingen vedtak skulle fattes. Da er det flott å la de hundre blomster blomstre.

Media så ikke hele mangfoldet. Hva de skrev om hva – og hva de ikke skrev om hva – kunne være en egen studie verdt. Stort sett forsvant kontroversene og det kontroversielle. Riktignok slo avisene opp i krigstyper syngende statsråder for EU, men uten innholdsanalyse og diskusjon, snarere under mottoet: oj, så artig kvinnekrieg – og se hvor snerpete (noen) kvinner er. 150 i demonstrasjonstog i rute mellom utestedene med stripping og toppløs servering ble bare fanget opp av Dagbladet – temaet er jo litt pirrende. Det store fargerike og engasjerte toget mot EU (Finlandsrekord i kvinne-markeringer og i EU-kampen) og statsråders og topp-politikerens spissrotgang mellom EU-motstandere, ble forminsket eller forsvant i avisene, inkludert Forum-avisa.

En ting er å dekke diskusjoner og samle kunnskaper fra forskning og støtte- og selvhjelpsarbeid f.eks. i forbindelse med seksuelle overgrep som prostitusjon. En annen sak er å gjøre noe med det – i det offentlige rom. Det er farligere og derfor er det bedre å usynliggjøre, eventuelt splitte og herske, latterliggjøre . . .

På en to-dagers konferanse om likestilling i U&H-sektoren i Norden både lærte vi nytt og diskuterte handling. Arbeidet er best organisert i Sverige med likestillingsmedarbeidere på alle universitet. Den danske undervisningsminister har gitt en «blød oppfordring» til å lage handlingsplan for likestilling på universitetene. Ingen islandske universitet har laget noen handlingsplan til tross for oppfordring i 1990 til alle offentlige instanser. Det finske undervisningsminis-

terium har foreslått at 10 % av «resultatstyringsmidler» øremerkes likestillings tiltak, forøvrig holder de seg i ro.

Det kom fram nyttige tips, og kontakter ble knyttet. Utveksling av ideer og adresser skjedde i det hele tatt på kryss og tvers gjennom hele Forum-uka. Og mens vi hastet av sted med nesa i det tykke programmet med svette fingre som bokmerke, traff vi damer i alle aldre og fasonger, noen kjente, mange som ble kjente der og da. Så fikk vi anbefalinger om hva vi burde se og høre – og kanskje du havnet på noe helt annet enn du hadde tenkt.

Og så var det alt som var flyttet – til det stedet du nettopp kom fra eller kanskje til i går. Og det du omsorgsfullt hadde krysset av med utropstegn var avlyst. Jeg fikk f.eks. ikke med meg verken kvinnebilder på Island, slik de vises i dødsannonser og skjønnhetskonkurranser, eller prostitusjon i Latvia.

En av aktivitetene som virkelig var med på å gjøre Norge bemerket under Forum-dagene var motorsagtevingene i regi av Jenter i Skogbruket. Overalt hvor en kom i Åbo ble det snakket om de norske jentene med Laila Grøndahl i spissen, som kappet og kvistet, og som løp strafferunder når jobben ikke ble perfekt. Til slutt laget de små trestoler som ble delt ut til de minste blant publikum. Tømmeret som ble brukt var levert av finske skogbrukskvinner, men ellers var alt utstyret tatt med fra Norge. Og pytt, pytt – at en av motorsagene kom bort på flyturen fra Oslo til Åbo var det ingen som laget noe nummer av. Den ble i hvert fall ikke brukt til flykapring.

Flyene sto der etter åtte dager og brakte oss vel hjem igjen – inspirerte og med fulle adressebøker!

I østerled:

Anne Søyland og Evy Haneborg

Kvinneliv på museene i Åbo

«Kvinnorummet» var navnet på den minste, men samtidig mest originale av de utstillinger som ble arrangert av Åbo Landskapsmuseum under Nordisk forum i Åbo 1.–6. august i år. ÅL omfatter fem viktige kulturhistoriske museer som alle hadde spesialarrangement, «Kvinnorummet» hadde fått plass i en av salene for tilfeldige utstillinger i selveste *Åbo slott* og i *Klosterbackens hantverksmuseum* – et område med små restaurerte trehus – ble forskjellige slags kvinnelige håndverk demonstrert. I *Apoteksmuseet* handlet det om hvordan kvinnesykdommer på 1700-tallet ble behandlet med medisinske urter og på *Sjöfartsmuseet* ble kvinners innsats i sjøfarten for første gang fremhevet. På den restaurerte *Kurala bybacke* utenfor Åbo sto Kvinneforbundet Marthorna for demonstrasjoner av tradisjonelle kvinnearbeider.

Disse innsatsene var inspirert av museumsdebatten i Norge og Sverige. Lederartikkelen i publikasjonen «Nainen/Quinnan» (utgitt som ekstrasnummer av ÅL's tidsskrift «Museinytt») refererer spesielt til Kari Gaardner Losnedahls og Inga Jonssons undersøkelser. Publikasjonene er tenkt å kunne brukes fremover som komplement til museenes sedvanlige guidebøker med deres tradisjonelle mannsperspektiv. Alle artikler er trykket på både svensk og finsk.

Stort sett ble materialet i de forskjellige utstillingene presentert rett og slett som et komplement til det museene vanligvis viser. «Kvinnorummet» hadde en friere form og vakte flere tanker.

Utstillingen var basert på ting fra de store samlinger i museets eie som til daglig ligger i lagrene. De var arrangert

uten kronologi og uten forsøk på noe enhetlig budskap. Tvert imot, det motsetningsfylte og mangslungne i kvinners liv og arbeid fikk komme til syne. For å sitere en av de diktere som kommenterer utstillingen:

«hur mycket som ryms mellan synål
och slaktkniv – her fanns grove, tunge
redskap men også kniplinger, broderier,
poesialbum, her hengte portretter
av fine damer og fotografier av in-
dustriarbeideresker ...»

Margaretha Willner-Rönholm, som har vært utstillingsansvarlig, skriver i sin presentasjon i «Quinnan» at gjenstandene ble valgt nærmest på intuisjon ut ifra sin symbolske ladning og sin evne til å vekke reaksjoner og assosiasjoner.

Jeg synes dette fungerte og interesserte. Det har tydeligvis vært stimulerende at museets arbeidsgruppe har samarbeidet med to representanter for Kvinnesaksforbundet Åbo-Unionen: billedkunstner Gun Holmström, som har stått for visuell planlegging, og Carina Nyström – historiker og forfatter – som har skrevet de fine poetiske tekstkommentarene. Som eksempel velger jeg hennes tekst til en liten monter med gravfunn:

«I fragmenten söker du mitt liv.
i en djupnatt nära elden
utan skydd mot livet
levde jag.
Jeg levde då en gång;
Bakom dig finns jag nu
bland fragmenten där du
söker ditt liv.»

Harriet Clayhills

Reiserapport fra Joint ECE/INSTRAW Work Session on Statistics of Women

6.-8. mars 1995 i Genève

6.-8. mars 1995 ble det avholdt en tre dagers work session om statistikk om kvinner (og menn) i Genève. Møtet ble arrangert av Statistical Commission og Economic Commission for Europe og International Research and Training Institute for the Advancement of Women, alle avdelinger/organisasjoner innen FN-systemet. Slike møter arrangeres ca. hvert tredje år, og årets møte var det femte i rekken. 20 land var representert i tillegg til en rekke organisasjoner. Norske deltakere var Iulie Aslaksen, Hanne Gravningsmyhr og Randi Kjeldstad fra Statistisk sentralbyrå.

Møtet hadde fire faglige temaer på dagsordenen. I tillegg var formålet å vedta en rapport om arbeidet med «gender statistics» som skal presenteres for The Conference of European Statisticians i juni 1995. Et sjetteste punkt på dagsordenen var at hvert land orienterte om viktige milepæler i arbeidet med likestillingsstatistikk i de enkelte land, med særlig vekt på prosessen fram til FN's Fourth World Conference on Women, som avholdes i Beijing i september 1995.

De fire faglige temaene var:

- Teknikker for å beregne verdien av ubetalt arbeid
- Kjønnforskjeller i yrkestilknytning og lønn
- Kvinner og menn i ledende posisjoner
- Statistikk om aldring

relativt jevnt fordelt på de ulike temaene, bortsett fra statistikkområdet aldring, hvor det forelå bare ett paper. Norske paper ble presentert under punktet om ubetalt arbeid (Iulie Aslaksen og Hanne Gravningsmyhr) og under punktet om kvinner og menn i ledende posisjoner (Randi Kjeldstad).

Å utvikle teknikker for å beregne verdien av ubetalt arbeid har vært tema på tre av de fem ECE/INSTRAW work sessions som har vært gjennomført. Dette var da også det temaet som vakte størst tillopp til faglig debatt på dette møtet. EUROSTAT og INSTRAW la fram rapporter om hhv. måling og verdisetting av ubetalt arbeid. I tillegg ble det presentert beregninger fra Canada, Finland, Norge, Tyskland, Sverige og Østerrike med diskusjon av teknikker for verdisetting og opplegg for å se slike beregninger i sammenheng med nasjonalregnskapet. Den nye nasjonalregnskapsstandarden anbefaler at det utarbeides satellittregnskap, dvs. tilleggsregnskap til nasjonalregnskapet, for å måle omfanget av ubetalt verdiskaping i husholdningene. Dette opplegget har blitt gjennomført på grunnlag av norske tidsnyttingstall for 1970, 1980 og 1990. Denne gangen presenterte vi en input-output-tabell for husholdningsproduksjon, der vi ikke bare måler ubetalt verdiskaping, men også beregner vareinnsatsen i husholdningsproduksjonen.

Det norske paperet vakte stor interesse, og det kan se ut som om Norge, sammen med et fåtall andre land, har kommet relativt langt i denne prosessen. Forsamlingen ønsket dette temaet på dagsordenen også på neste work session, først og fremst for at flere land skal gjennomføre slike beregninger.

Under punktet om kvinner og menn i ledende posisjoner ble problemer med å

sammenligne statistikk om kvinners og menns makt og innflytelse i samfunnet diskutert. For eksempel defineres ledere på ulike nivå i arbeidslivet svært forskjellig i ulike statistikk-kilder, i ulike studier og i ulike land. Slik må det kanskje være, men det er viktig å være oppmerksom på dette problemet når man diskuterer trender og forskjeller på dette området.

For øvrig bar møtet preg av gjensidig informasjon landene imellom om utvikling i kvinners og menns status og levekår på en rekke områder. Slik utveksling av informasjon er nyttig og viktig, ikke minst når vesteuropeiske land og de nye nasjonene fra Øst-Europa møtes. Det er nok likevel fremdeles slik at de nord- og vesteuropeiske deltakerne for en stor del dominerer dagsordenen.

Forslag til plan for det videre arbeid (de neste fem år) og tema for neste work session ble utarbeidet og vedtatt. Hovedmålsettingen med arbeidet framover er å framskaffe og forbedre data fordelt på kjønn og utvikle begreper og metoder for i) å synliggjøre kvinners og menns bidrag til samfunnsøkonomien, ii) å synliggjøre kjønnsforskjeller i levekår og samfunnsmessig stilling over livsløpet og iii) å bidra til at kjønnsperspektivet integreres på alle statistikkområder.

*Iulie Aslaksen
Hanne Gravningsmyhr
Randi Kjeldstad*

Kvinnemuseet på Rolighed offisielt åpnet

«Kongevognen ankommer Kongsvinger stasjon klokken 12 presis. De inviterte bes møte på Rolighed innen kl. 11.45»

sto det i den flotte invitasjonen fra Kvinnemuseet. Vi tok ingen sjanser, men stilte på tog fra Oslo S klokken 8.20. Kongsvinger hilste oss flaggprydet, som på 17. mai. «Kanskje kommer Kongen», heter det i sangen. Vi følte oss helt sikre på at Hennes Majestet dronning Sonja ville komme til Kongsvinger. Men vi var ikke helt sikre på veien til Kvinnemuseet, selv om vi kunne følge flaggene et godt stykke. Litt feil klarte vi stadig å gå, der vi peste og skravlet oss forventningsfulle oppover bakkene i stekende solskinn. Men da vi spurte etter veien til Kvinnemuseet og snakket med folk av begge kjønn og i ulike aldre, var det aldri noen tvil om hvor Kvinnemuseet var. De pekte og smilte og pusset energisk på vindusrutene langs veien hvor dronningen om noen små timer skulle passere.

«Hele» Kongsvinger flagget for Kvinnemuseet! Og vi kom oss svettende fram, og var plutselig ikke så tidlig ute likevel. Utenfor den flotte, nyoppussede sveitervillaen, Dagny Juels barndomshjem, befant det seg en stor gruppe pynkede barn med norske flagg i hendene. Rundt huset flanerte de flotte herrer i sine mørke dresser og de ikke akkurat mindre velklede damer i bunader, sommerkjoler og annen finstas. Dette var en merkedag; historiens sus frisket opp i varmen.

Vi småtrippet omkring og klarte ikke helt å la åpningsutstillingen fange interessen, selv om Torunn Johansens visualisering av Kirsten Danielsens doktorarbeid om Kvinneskjebner så tiltrekkende ut. Men små inntrykk festet seg av tekstbiter, håndkolorerte fotografier og gjenkjennbare gjenstander fra egen barndom. Også så mye damer på bildene! Herlig!

Og damestemmer og ansikter gjenkjentes i mengden: en smilende Berit Ås!

og en smilende Rosemarie Køhn! og en smilende Aina Schiøtz! Men hvem var alle de bedressede menn – så mange sikkerhetsvakter? – eller fra kommunen kanskje? Blied var de iallfall, alle sammen. Og personalet på Rolighed var vennligheten selv og oppførte seg så profesjonelt at en skulle tro at dronningbesøk var noe de virkelig hadde lang erfaring med.

Plutselig hadde husfruen selv, museumsbestyrer Kari Sommerseth Jacobsen, ubemerket entret talerstolen. Hun klappet i hendene og fikk oppmerksomheten. Om to minutter, sa hun, ville kongevognen ankomme Kongsvinger stasjon, og da ville det bli salutt fra festningen. Ganske riktig, på slaget 12 dundret det løs. Så ventet vi igjen, mens rommet fyltes enda mer av de tilstrømmende pressefotografene med kamera både foran og bak. Karis lille datter sto klar med blomsterbukett til dronningen, og der! svingte den flotte bilen opp foran hovedinngangen, og barna utenfor viftet med flaggene og ropte hurra, og de voksne smilte enda bredere enn før. Ut kom dronningen i knallrød, kortskjørtet drakt. Avslappet, opplagt og pen, som vanlig.

Inne ble det nå ulike innslag fra talerstolen. Kari Sommerseth Jacobsen først, berettende om Roligheds «syv liv». Huset har vært truet med rivingsdøden to ganger, og det har tatt syv år å sikre Kvinnemuseets forhåpentligvis langvarige eksistens på Kongsvinger. Etter at det var i familien Juels eie har det hatt ulike liv, blant annet som Kongsvinger trevarefabrikk. Epokene i husets liv er ikke forsøkt skjult i restaureringen, men tatt vare på. På ulike måter forteller huset sin egen historie for den som evner å legge merke til og tolke detaljer i vegger, gulv, dørstokker, vinduer, farger og tapeter.

I 1993 ble Kongsvinger Museum invi-

tert av Norges forskningsråds program for «Kultur- og tradisjonsformidlende forskning» til å komme med et idéutkast til en utstilling med utgangspunkt i prosjektet «Kvinneskjebner. En studie av en tidsepoke og av kvinners livsløp». Og museet vant!

Hans Fredrik Dahl hilste Kvinnemuseet på vegne av programmet og Forskningsrådet. Sinikka Langeland sang og spilte på kantele. Hun overrakte deretter dronningen en kantele fra Finnskogen. Dagny Juels tippoldebarn, Karin Bennett, var kommet fra Sverige for å overrekke en gave til Kvinnemuseet som takk for at huset var reddet. Det var tre brosjer som hadde tilhørt Dagny og hennes søstre.

Så ble ordet gitt til dronningen, som holdt en fin og morsom åpningstale der hun særlig la vekt på hvor betydningsfullt det er at Kvinnemuseet nå finnes, og at hun regnet med at det sto noen iherdige mennesker bak, som hun i dette tilfellet *antok* var kvinner, sa hun med humør i stemmen. Hun la vekt på at det neppe er noen tilfeldighet at landets første kvinnemuseum blir å finne på Kongsvinger. Byen kan vise til mange betydningsfulle kvinner gjennom sin kulturhistorie.

Dronningen ble vist utstillingen Kvinneskjebner, som er basert på Kirsten Danielsens intervjuer med 45 kvinner som kommer fra forskjellige deler av landet, men som alle er blitt gamle i Oslo. Imens ble vi bevertet med barkebrød, eplesider og kaffe på tunet utenfor det store, blåmalte kjøkkenet: Kafé Dagny.

Flere gaver ble overrakt på trappa til kjøkkenet, mens vi ventet på at dronningen med følge skulle komme ut hovedinngangen og begi seg på vandring i den kulturhistorisk meget interessante og bygningsmessig godt bevarte Øvrebyen. (Vi vil tro at museumsbestyreren har hatt en finger med i spillet her også!)

På toget på vei tilbake til Oslo kom uværet som hadde brygget seg opp gjennom de hete timene. Naturlige salutter i form av lyn og torden fulgte oss, og regnet plasket ned i det allerede mer enn flomoverfylte Glomma-vassdraget. Men vi får tro at det gjelder samme regel for museer som for bruder, at regn i sløret – i dette tilfellet de fine, gamle teglstenene – varsler lykke. Gratulerer, Kari! Vi kom-

mer snart tilbake for å se ordentlig på utstillingen før den begir seg ut på vandring, og vi minner om at toget til Kongsvinger bare tar en times tid fra Oslo, gjennom et vakkert landskap. Om en heller ønsker å lese enn å la blikket vandrer, kan jo ett av Dagny Juels skuespill anbefales.

Elin Svenneby

Nordkalottkvinner samles under Femina Borealis

En presentasjon av Kvinnenettverket på Nordkalotten; et nettverk for kvinner og utvikling

Kvinneuniversitetet Nord, Steigen i Nordland, har initiert et samarbeidsprosjekt på Nordkalotten organisert som nettverk. Dette startet våren 1993, og initiativet og arbeidet er senere presentert på konferansen Northern Women – Northern Lives i Fairbanks, Alaska og Northern Forum, Åbo i Finland i 1994.

Bakgrunnen for å etablere et slikt nettverk er et opplevd behov for mer kontakt mellom kvinner i denne geografisk vidstrakte og kulturelt mangfoldige regionen; kontakt og erfaringsutveksling mellom ulike grupper av kvinner. Kvinner er forskjellige både med hensyn til deltakelse og interesser når det gjelder arbeidsliv, forskning og utdanning, politikk og organisasjoner av forskjellig slag. Dette er det viktig å få fram, spesielt i ei tid der politiske og økonomiske interes-

ser på nasjonalt og internasjonalt plan i økende grad rettes mot Nordområdene og utviklingen her.

Nettverksarbeidet har støtte fra Nordkalottkomiteen, og ledes fra Kvinneuniversitetet Nord. Framdriften søkes og sikres gjennom samlinger som arrangeres i de respektive land med den lokale gruppen som tilrettelegger og formelt ansvarlig for gjennomføringen. Første etableringsår dreide seg mye om organisering av arbeidet og drøftinger av hvordan best sikre effektiv framgang. Dette er nedfelt i nettverkets handlingsplan hvor arbeidet for å konkretisere målsettingen er utkrystallisert til foreløpig å omfatte tre hovedområder, i tillegg til nettverksbygging. De tre områdene er et bokprosjekt¹, et forskningsprogram² og et studietilbud. Samtidig pågår utviklingen av nettverket fortløpende. Nettverket utvides for hver samling, et uttrykk for at interessen øker med kjennskap til virksomheten!

Hovedideen bak nettverksetableringen er interessen for å arbeide fram et kvinneperspektiv på det politiske området,

innen utdanning og forskning, og innenfor den generelle samfunnsutvikling på Nordkalotten, samtidig med å synliggjøre kvinnene og kvinners mangfoldige virksomhetsområder. Med dette mener vi å fokusere på betydningen det har for utdanning og forskning, for politikk og samfunnsplanlegging, ja, uansett område og tilnærming, å være seg bevisst at samfunnet er kjønnnet; at det betyr noe forskjellig å være jente eller gutt, kvinne eller mann. Nettverket har som formål å hente fram og formidle kunnskap om kvinners hverdagsliv, kvinners bidrag i hjem og samfunn, både historisk og i dag. Og nettverket vil spille en rolle med tanke på å bringe fram ny kunnskap, til bruk i framtida for felles beste. Her er vi spesielt opptatt av å få fram hva som er kvinners visjoner for framtida i denne regionen. Ei stor utfordring ligger da i at «Nordkalott-kvinner» selvsagt ikke er noen enhetlig gruppe. Kvinner er forskjellige, og vår region er flerkulturell i historisk sammenheng. I tillegg til de spennende utfordringene som ligger i å arbeide over landegrensene har vi her også tradisjonelle flerkulturelle samfunn. Dette betyr bl.a. når det gjelder organisering og representasjon at den samiske regionen teller for seg. Nettverket består med andre ord av deltakere fra Russland, Finland, Sverige, Norge og Sameland, hvor da både norske, svenske, finske og russiske samer er med.

Ideen bak nettverksetableringen springer også ut fra de erfaringer vi har om at vel er vi kvinner forskjellige, men vi har også felles interesser i å bli mer synlige, få større medbestemmelse og innflytelse på samfunnsutviklingen. Dette er det nettverket skal bidra til å fremme. Ved å arbeide gjennom en slik nettverksorganisasjon ønsker vi å endre disse forholdene; og de endringer som er

nødvendige er forskjellige i de enkelte land og for de ulike grupper av kvinner, og for forskjellige generasjoner kvinner.

Universiteter og høyskoler i regionen har bidratt et godt stykke på veg med å bringe fram ny kunnskap om kvinners liv innen ulike samfunnsområder på Nordkalotten, men i forhold til det arbeidet som kanskje først og fremst politiske styresmakter har initiert, er kvinners liv og kvinners kunnskap og interesser – og visjoner – lite estimert. Nordkalottkvinnenettverket vil systematisere både forskningsbasert og erfaringsbasert kvinnekunnskap, videreutvikle denne og formidle den – og anvende den.

Dette skal som nevnt skje i første fase gjennom tre samarbeidsprosjekter.

Bokprosjektet har som mål å bevisstgjøre oss om vår historie og identitet, og om våre muligheter for ei framtid her.

Forskningsprogrammet skal bygge videre på det som er gjort og supplere og videreutvikle dette arbeidet. Bokprosjektet er i en viss forstand en form for forstudie av hvilke områder som til nå har vært viet forskningsoppmerksomhet og innsats, og hvilke områder vi har lite eller ingen forskningsbasert kunnskap om. Forskningens framdrift hviler på et eget forskernettverk med koordinator Aino Saarinen, og med et 60-talls (!) kvinneforskere i regionen som medspille-re.

Studietilbudet utarbeides med utgangspunkt i de kunnskaper vi har (oversikt over) i dag. Første del skal formidle tverrfaglig kunnskap som sikter mot å øke forståelsen for sammenhenger og samspill mellom økonomi/ økonomisk tilpasning, naturgrunnlag og kultur, og kvinners rolle og posisjon i denne sammenheng.

Målgruppen for studiet vil være alle som ønsker mer kunnskap om og større

forståelse av og for nordkalottfolkets historie, kultur og framtidsmuligheter.

Fagtilbudet vil være spesielt interessant og viktig for lærere og annet pedagogisk personell, og for politikere og samfunnsplanleggere. De fleste, om ikke alle som arbeider innen disse områdene vil i utgangspunktet ha behov for en tverrfaglig forståelse av Nordkalotten. De fleste vedtak og planer som utarbeides får konsekvenser for folks hverdagsliv, for bosetting og arbeidsbetingelser, for næringsutvikling og ressursbruk i regionen. Derfor er målrettet kunnskapsproduksjon i et kvinneperspektiv et strategisk viktig tiltak, både på kort og lang sikt.

Etablerte institusjoner i de ulike land vil være naturlige samarbeidspartnere med hensyn til faglig innhold og gjennomføring av studietilbudet, men det er viktig for å sikre kvinneperspektivet at nettverket er ledende i prosessen og fagutviklingen.

Nettverket

Nettverket som «organisasjon» har en sentral oppgave i utviklingen og utformingen av et kvinneperspektiv på utviklingen av Nordkalotten. De ulike, mangeartede erfaringene de forskjellige miljøene representerer i denne sammenheng er en ressurs for dette utviklingsarbeidet. Nettverket har til nå vært og vil fortsatt være et forum der ideer utkrystalliseres og samarbeidsprosjekter tar form, et forum der verdier kommer til uttrykk og identiteter og bevissthet styrkes. Og hvor samhandling – på tvers av historiske og kulturelle forskjeller, økonomiske realiteter og politiske skillelinjer – læres.

Gjennom nettverket, med de nasjonale og lokale «undergrupper», vil også andre prosjekter og samarbeidsområder naturlig vokse fram.

Nettverket presenteres nå med navnet *Femina Borealis* – og logo utformes.

Asbjørg Fyhn
forsker

Universitetet i Tromsø
styremedlem *Kvinneuniversitetet Nord*

Noter

1. Bokprosjektet har økonomisk støtte fra Barentsrådet og Utenriksdepartementet
2. Utviklingen av forskningsprogrammet har delfinansiering fra NorFA (Nordisk Forskerutdanningsakademi)

Ny koordinator for nordisk kvinne- og kjønnsforskning

Som ny koordinator for nordisk kvinneforskning er daglig leder for Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo, Fride Eeg-Henriksen, tilsatt. Fride tiltrer for fullt i den nye stillingen fra 1. juni, og en av hennes hovedoppgaver blir å legge grunnlaget for et nytt nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning. Konsulent Sidsel Platou Aarseth er engasjert for å bistå henne i arbeidet. Instituttet etableres i nær tilknytning til Senteret, med Fride som instituttleder fra 1. september.

Frides telefonnummer blir: 22 85 89 43
telefaks: 22 85 89 50
e-post: fride.eeg-henriksen@sfk.uio.no

Koordinatorprosjektets – og trolig det senere instituttets – felles e-postadresse er:
nordisk@sfk.uio.no.

Adressen til det nye instituttet blir:
Nordisk institutt for kvinne- og

kjønnsforskning,
postboks 1156 Blindern,
0317 Oslo

Fride får egen spalte i *Kvinneforskning*
fra og med neste nummer: «Frides side».
Velkommen!

Call for papers to the topic of «The erotic in women's poetry» to the fourth issue of the journal GRAMMA

GRAMMA — The Journal of Theory and Criticism invites women to write papers that explore the erotic in the body of poetry written by women — rethinking eroticism in predominantly female terms.

Subjects for discussion can be chosen either from a broad historical and cultural perspective, taking into account that in the past (i.e. before the recent feminist movement which broke woman's silence) women have not always been able to speak directly about sex or desire but have done so under cover and through displacement, thus creating erotic «subtexts» neither concealing nor revealing but signifying. Suggestions for issues: *Does the erotic in poetry by women redraw the sexual landscape? Can it subvert the male-dominated discourse of love? Does it affect style, canon and genre? How do women poets accommodate a male construction rhetoric of the erotic? Is there a female tradition in erotic writing? What codes of expression did women seek to represent their body*

of sensuality? What is the impact of erotic memory on fantasy and romance? How does woman perform as (desiring) subject? Does female sexuality speak a different language? How does the female erotic gaze function? Is the erotic «power»? Is it a creative life-force? How is the erotic experiment in forms other than (heterosexual) physical love – auto-eroticism, infantile sexuality, motherhood, lesbian erotica? How does the erotic interact with the spiritual? With the political? What is the relation between the erotic and the sacred? Finally – given that both «eroticism» and «poetry» mark an anarchic eruption of (extential and linguistic) barriers, can the female erotic/poetic utterance be seen as the (dangerous) topos of ultimate transgression?

The deadline for submitting of papers is 31 October 1995. The papers is to be written in English or Greek and maximum 7000 words. Send two copies of your article (following the M.L.A. style sheet) and abstract together with a disk copy (preferably written in Word 4.0 programme for Apple Macintosh) to either of the editors of the fourth issue:

E. Douka-Kabitoğlu/
Litsa Trayiannoudi.
Department of English
School of Philosophy
Aristotle University
540 06 Thessaloniki
Greece.

First issue: *The Gender of Reading*
Second issue: *Theatre/Power/Culture*
Third issue: *Crossing Boundaries*

European Research Conferences

Women in the Christian Tradition. From Late Antiquity to the Age of Reform

Second Conference

6th October–11th October 1995, Mont Sainte-Odile, Strasbourg, France

The purpose of this second European Research Conference on «Women in the Christian Tradition» is to gather both leading mature scholars and promising younger scholars in the interacting fields of intellectual and social history at the following topics: 1) Gender Questions in the Formative Period, First to Fifth Century 2) Gender Questions on the History of Canon Law 3) Women in Norse Society Before, During, and After the Process of Christianization 4) The Religious For-

ce of Lay Women in the Central and Later Middle Ages 5) Women's Religious and Devotional Writing in Medieval Europe: «Vernacular Theology»?

This second Conference will exchange and evaluate results achieved in humanistic Women's Studies, in order to outline new directions and methodologies for future research on women in the Christian tradition in European culture.

Official languages for the conference will be English and French. The second Conference is co-sponsored by the European Science Foundation and the Euroconferences Activity of the European Union. For further information, please contact:

Professor Kari Elisabeth Børresen
Department of Cultural Studies, University of Oslo
P.o. box 1010 Blindern
0315 Oslo

PUBLIKASJONER

Bøker

Inga Bostad (red.):
Filosofi på norsk I. Vår nære filosofihistorie.
Pax Forlag A/S, Oslo 1995.

Kirsten Ekerholt og Mia Falck:
Fotfeste. En kroppsbasert behandlingsprosess.
Pax Forlag A/S, Oslo 1995.

Gertjan de Groot and Marlou Schrover:
Women Workers and Technological Change in Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries.
Taylor and Francis Ltd., London, UK, 1995.

Petra Junus:
Den Levande Gudinnan.
Bokförlaget Nya Doxa AB, Sverige, 1995.

Tidsskrifter

Health Care for Women International.
Vol. 15, No. 4, July-August 1994.
Taylor and Francis Ltd., London, UK.

INSTRAW NEWS. Women and Development.
1995, First semester, No. 22, United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women (INSTRAW), Santo Domingo, Dominican Republic.

ON THE ISSUES. The Progressive Woman's Quarterly.
Vol. IV, No. 2, Spring 95: *Whose GOD is it anyway?*
Choices Women's Medical Center, New York, USA.

SIGNS. Journal of Women in Culture and Society. Vol. 20, No. 3, Spring 1995,

The University of Chicago Press,
Chicago, USA.

Women's Studies International Forum.
Vol. 18; No. 1 & 2, Jan.-Feb. 95 &
March-April 95.
Elsevier Science Ltd., Oxford.

Aktuellt om kvinnoforskning. Nr. 1, Maj
1995: *Feminismer*.
Kvinnovetenskapligt Forum, Lunds
Universitet & DISA – Foreningen för
kvinnostudier, Lund, Sverige.

CekvinaNyt 1/95.
Center for Kvinde- og Kønsforskning,
Århus.

Häftan för Kritiska Studier, nr. 1/95.
Fören Häftan för Kritiska Studier,
Stockholm:
*Tredje världens framtid intecknad:
SKULD krisens FACIT*.

KVINDER, KØN & FORSKNING.
4. årg., nr. 1/95.
Jura, moral og etik.
Center for Kvindeforskning, Københavns
Universitet.

NAISTUTKIMUS. Kvinnoforskning.
Nr. 1/95.
Tampere, Finland.

NORA. Nordic Journal of Women's
Studies.
Vol. 3, No. 1/95.
Scandinavian University Press.

TVÄRTANTEN
Nr. 2/95. *Är utseende huvudsaken?*
Tema: Kropp och själ.
Forum för kvinnliga forskare och kvinno-
forskning & Institutionen för kvinnostu-
dier och könsteori, Göteborgs universitet.

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater og rapporter

Kvinnerettslige arbeidsnotater nr. 52,
Avdeling for kvinneverett:
Årsberetning 1994, Februar 1995, Oslo.

*Likestilling i Norge. Nasjonal rapport til
FNs 4. globale kvinnekongress i
Beijing 1995*. Utenriksdepartementet og
Barne- og familiedepartementet, mars
1995.

Ny litteratur om kvinner. En bibliografi.
Nr. 1/95.
New literature on Women. A
bibliography. No. 1/95.
Kvinnohistoriska samlingarna.
Göteborgs Universitetsbibliotek.

Jorid Hovden og Sigrid Skolnes m.fl.
*KVINNER OG OMSTILLING. Skisser til
eit framtidig forskningsprogram om
kvinner i Finnmark*, NIBR-notat
1995:101, Oslo/Alta, Januar 1995.

*Konstituering av kjønn fra antikken til
moderne tid*. Rapport fra
avslutningskonferanse for
forskningsprogram for grunnleggende
humanistisk kvinneforskning, 9.–10. mai
1994, Norges forskningsråd, Oslo, mars
1995.

Kjønn og samfunn i endring. Rapport fra
avslutningskonferanse Program for
grunnleggende samfunnsvitenskapelig
kvinneforskning, 19.–21. januar 1994,
Norges forskningsråd, Oslo, 1995.

Eli Rø, Ingeborg Helgeland, Grethe
Hoviosen og Edgar Marthinsen:
Barneverntjenestens arbeid med barn i

fosterhjem, Bind 1: Rutinehåndbok, Bind 2: Veileder, Norsk senter for barneforskning, Barnevernets kompetansesenter i Midt-Norge, Trondheim, 1994.

BARN. Nytt om forskning om barn i Norge nr. 1/95:

Norsk senter for barneforskning, Universitetet i Trondheim.

Hvem snakker i NRK?

Likestillingsutvalgets rapport til kringkastingssjefen om kvinners og menns deltakelse i radio- og fjernsynsprogrammer i 1994. NRK Forskningen, Oslo, 1995.

Gender, Modernity, Postmodernity – New Perspectives on Development/Construction of Gender. Arbeidsnotat 2/95:

Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo.

Anne Jorunn Berg and Merete Lie: *Feminism and constructivism. Do artifacts have gender?* Skriftserie, Arbeidsnotat 4/94. Senter for kvinneforskning, Universitetet i Trondheim.

Agnes Bolsø:

Kvinner som kjører traktor, kjører også traktor. Skriftserie, Arbeidsnotat 1/95. Senter for kvinneforskning, Universitetet i Trondheim.

Hanna Mellemsether:

Kvinne i to verdener. En kulturhistorisk analyse av afrikamisjonæren Martha Sannes liv i perioden 1884–1901. Skriftserie, Arbeidsnotat 1/95. Senter for

kvinneforskning, Universitetet i Trondheim.

Norsk forskning mot sekelskiftet – en seminarrapport.

Utredningsinstituttet, Rapp. 1/95, Oslo, feb. 95.

National Training Seminar on Women, Water Supply and Sanitation, 20–25 Nov. 1994, Windhoek, Namibia, United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women (INSTRAW) and United Nation, Dept. for Development Support and Management Services, in cooperation with Dept. of Water and Rural Development, Government of Namibia, New York, 1995.

The Situation of Elderly Women.

Available Statistics and Indicators.

United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women (INSTRAW) and the Statistics Division of the United Nations Secretariat (UNSTAT), Santo Domingo, Dominican Republic, January 1993.

Portugal Status of Women. 1994.

Commission for Equality and Women's Rights. Int. Conf. «The Feminine Side of the Portuguese Overseas Expansion», Lisbon, November 1994, Portugal, 1995.

Putting Gender on the Agenda. A guide to Participating in UN World Conferences. United Nations Development Fund for Women (UNIFEM) and United Nations Non-Governmental Liaison Service. (UN/NGLS), New York, USA, 1995.

Ny NORA-redaksjon!

Harriet Bjerrum Nielsen og Torill Steinfeld
har overlatt roret til:

Marianne Liljeström og Harriet Silius

med adresse:

**NORA
Åbo Akademi
Institutet för kvinnoforskning
FIN 20 500 Åbo**

Økonomisk støtte fra Sekretariatet for kvinneforskning

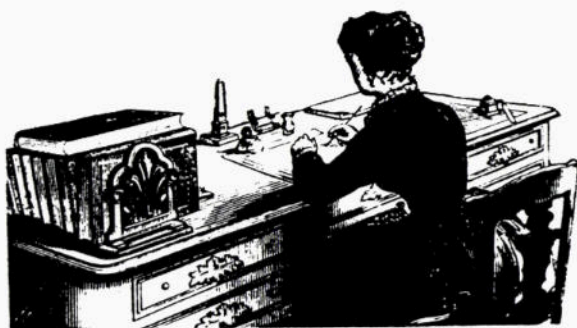
Sekretariatet gir i mindre omfang økonomisk støtte til faglige reiser og seminarvirksomhet. En del av søknadene Sekretariatet mottar er svært knappe og er derfor vanskelige å ta stilling til. Vi har laget en huskeliste over hva som bør være med i søknaden. Hvis du følger den, unngår vi å måtte avslå søknaden på grunn av mangelfulle opplysninger!

Støtte til å arrangere seminar

1. Hvem som arrangerer seminaret (personer og institusjonstilknytning).
2. Formålet med seminaret.
3. Hvem som vil bli invitert til å delta.
4. Hvor og når seminaret skal finne sted.
5. Hvordan seminaret skal finansieres. *Sett opp full finansieringsplan og oppgi om det er søkt støtte fra andre institusjoner.*
6. Legg ved et program med noen korte opplysninger om foredragsholderne.

Støtte til faglige reiser

1. Formålet med reisen. *Gi en fylldig beskrivelse og legg eventuelt ved et program for reisen.*
2. Hvor og når du skal reise.
3. Før Sekretariatet søkes om støtte, bør du først ha søkt og fått avslag fra egen institusjon eller fagområde i Forskningsrådet. Oppgi hvorvidt dette er gjort.
4. Reisemåte og budsjett. Oppgi eventuell støtte fra andre institusjoner.

BIDRAGSYTERE

Bidragssytere

Anne Margrete Berg, leder, Morild Kvindedagshøjskole, Eriksvej 42, DK-4000 Roskilde. Tlf.: 095 45 42 37 23 12.

Harriet Clayhills, 2862 Fluberg

Åse Egeland, skogbrukssjef i Bø kommune, Bø landbrukskontor, 3800 Bø. Tlf. 35 95 00 33. Fax: 35 95 20 02.

Asbjørg Fyhn, forsker, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9037 Tromsø. Tlf.: 77 64 42 13.

Johanne Maria Jensen, cand. comm., Helgesvej 24, 3tv. DK-2000 Frederiksberg.

Else-Brit Kjellqvist, författare och psykoanalytiker, Färöglo, Tjockö Pl. 61, S-760 15 Gräddö. Tlf./Fax: 095 46 176 431 16.

Britta Lundgren, forskarassistent, Etnologiska institutionen, Umeå universitet, S- 901 87 Umeå. Tlf.: 095 46 90 16 62 43. Fax: 095 46 90 16 77 70.

Eva Lundgren, professor, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, P.Box 821, S-751 08

Uppsala. Tlf. 095 46 18 18 25 00. Fax: 095 46 18 18 11 70.

Margaret McFadden, Women's Studies / Interdisciplinary Studies, Appalachian State University, Boone, North Carolina 28608, USA. Tlf.: 095 1 704 262 3177. Fax: 095 1 704 262 4037.

Lisbeth Mikaelsson, amanuensis, Institutt for religionsvitenskap, Universitetet i Bergen, Sydnepst. 9, 5007 Bergen. Tlf. 55 21 24 43. Fax: 55 54 47 42.

Yvonne Mørck, mag.scient. i antropologi, Thorsgade 9, 3. sal, DK- 2200 København N. Tlf. 095 45 31 85 64 30.

Kerstin Norlander, universitetsadjunkt, Institutionen för ekonomisk historia, Umeå universitet, S- 901 87 Umeå. Tlf.: 095 46 90 16 79 21. Fax: 095 46 90 16 76 67.

Berit Sanness, informasjonssjef, Norges Skogeierforbund, postboks 1438 Vika, 0115 Oslo. Tlf. 22 83 47 00. Fax: 22 83 40 47.

Berit Ås, professor emeritus, Jørnstadveien 30, 1360 Nesbru. Tlf. 66 84 61 65.

UB/FAKULTETSBIBL. UIO HF NORDISK INST.
POSTBOKS 1009 BLINDERN
0315 OSLO

Returadresse:
Sekretariatet for kvinneforskning
Norges forskningsråd
Postboks 2700 St. Hanshaugen
0131 Oslo

I dette nummer:

Kerstin Norlander: Hur kapitalisten blev en man

Yvonne Mørck: Når kønnet kommer til byen: Modernitet, multikulturalisme og køn

Lisbeth Mikaelsson: Kvinner, kall og skrift belyst ved livsskildringer av kvinnelige misjonærer

Margaret McFadden: «By knowing each other better». Finnish women in the 19th century Atlantic community

Berit Sanness: Kvinnelige forbrukeres nøkkelrolle

Johanne Maria Jensen: Fotografiet åpner erindringens billedbog

Else-Britt Kjellqvist: Den kvinnliga skammen

Anne Margrete Berg: Hekse, troldfolk og andre kriminelle

Kvinneforskning nr. 2/95